

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická

Polské vězeňkyně KT Ravensbrück jako oběti nacistických medicínských
experimentů během druhé světové války

Bc. Aneta Rýdlová

Diplomová práce

2020

PROHLÁŠENÍ AUTORA

Prohlašuji:

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako Školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Beru na vědomí, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů, a směrnicí Univerzity Pardubice č. 9/2012, bude práce zveřejněna v Univerzitní knihovně a prostřednictvím Digitální knihovny Univerzity Pardubice.

V Pardubicích 25.6.2020

Aneta Rýdlová

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucímu práce Mgr. Michalu Térovi, PhD. za jeho ochotný přístup, cenné rady, a především za jeho podporu a pomoc při psaní této práce. Díky patří i mé rodině, a blízkému okolí za trpělivost, pochopení a velikou podporu.

Anotace

Tato práce je věnována historii nacistického koncentračního tábora Ravensbrück, který se nachází na německém území poblíž města Fürstenberg a který zároveň sloužil jako jediný koncentrační tábor určený pouze pro ženy. Diplomová práce se zaměřuje na téma medicínských experimentů, které jsou v tomto táboře pravidelně vykonávány od roku 1942. Oběťmi těchto pokusů se stalo 74 polských žen, na něž je tato práce rovněž zaměřena.

Annotation

This diploma thesis is devoted to the history of the Nazi concentration camp Ravensbrück, which is located on German territory near the town of Fürstenberg and which also served as the only concentration camp for women. The thesis focuses on the topic of medical experiments, which have been regularly performed in this camp since 1942. The victims of these experiments were 74 Polish women, on whom this thesis is also focused.

Klíčová slova

Koncentrační tábor Ravensbrück, nacistické lékařské experimenty, druhá světová válka, polské vězeňkyně, pokusy na lidech

Key words

Ravensbrück concentration camp, Nazi medical experiments, World War II, Polish female prisoners, human experiments

Title

Polish female prisoners of CC Ravensbrück as victims of Nazi medical experiments during the Second World War

OBSAH

Úvod	1
1. DOSTUPNÉ ZDROJE A LITERATURA.....	4
1.1 Seznámení s autory.....	4
2. HISTORIE TÁBORA	11
2.1 Vznik tábora.....	11
2.2 Podoba a výstavba tábora	12
2.3 Každodenní život v táboře	18
2.4 Systém trestání, bunkr a trestanecký blok	22
2.5 Útěky z tábora	26
2.6 Táborové nevěstince	28
3. ZDRAVOTNÍ PÉČE V RAVENSBRÜCKU	31
3.1 Vězeňkyně a jejich původ.....	31
3.2 Zdravotní podmínky a zázemí.....	32
3.3 Ošetrovna a táborová nemocnice – tzv. revír.....	36
3.4 Táboroví lékaři a systém léčení.....	41
4. MEDICÍNSKÉ EXPERIMENTY	44
4.1 Dalo se experimentům předejít? aneb jak atentát předurčil budoucnost	49
4.2 Lékařské experimenty se sulfonamidy	51
4.3 Experimenty spojené s operacemi kostí, svalů a nervů	57
4.4 Role nacistických lékařů v koncentračních táborech	63
5. TAJNÁ KORESPONDENCE V RAVENSBRÜCKU	68

5.1	Autorky dopisů a jejich systém korespondování	68
5.2	Ukázky dopisů.....	73
6.	DOPAD NA PSYCHIKU ŽEN Z GENDEROVÉHO HLEDISKA.....	80
6.1	Sexuální násilí jako forma převahy	82
6.2	Demonstrace této problematiky na židovských obyvatelkách v Ravensbrücku.....	86
6.3	Ztráta identity.....	90
7.	KONCENTRAČNÍ TÁBOR RAVENSBRÜCK PO JEHO OSVOBOZENÍ.....	92
7.1	Poslední dny nesvobody	92
7.2	Osud ‚králíků‘ po osvobození	93
7.3	Poválečné soudní procesy s mučiteli.....	95
7.4	Americká pomoc v boji za odškodnění	96
7.5	Finanční kompenzace pro oběti lékařských pokusů.....	99
7.6	Podoba tábora po roce 1945.....	100
	Závěr.....	107
	Summary.....	111
	Streszczenie.....	113
	Seznam pramenů	115
	Seznam použité literatury	116

ÚVOD

Jak název diplomové práce napovídá, jejím hlavním předmětem jsou medicínské lékařské experimenty na polských ženách, které se odehrávaly v německém koncentračním táboře Ravensbrück. Cílem této práce však nebylo pouhé zkoumání těchto pokusů na lidech, ale také bližší seznámení s tímto táborem, který se nachází na německém území nedaleko města Fürstenberg. K výběru tohoto tématu přispělo zjištění, že je koncentrační tábor pro mnohé z nás neznámým a neprobádaným místem. Jedním z hlavních důvodů proto bylo seznámit se s historií tábora, dalším neméně důležitým poznáním bude nahlédnutí do běžného chodu tábora, jenž byl bezvýhradně určen pouze pro ženy. Po přečtení několika kapitol se dozvíme, že táborem si prošlo až na 130 tisíc žen 27 různých národností, o bohaté minulosti tohoto tábora tak není pochyb. Vězeňské uskupení v Ravensbrücku bylo vzhledem k národnostem a společenskému uspořádání velmi různorodé. Hlavní jádro tábora představovaly převážně představitelky evropských zemí okupovaných Hitlerem. S ohledem na strukturu společnosti byly vězeňkyně směsicí různých tříd a skupin, od proletariátu z měst, různého typu vesničanek, přes nezaměstnané osoby nebo naopak reprezentantky vysoké třídy a pracující inteligence, buržoazie a aristokracie. V neposlední řadě se zaměříme na průběh lékařských operací. Díky slušné pramenné základně, kterou jsem měla k dispozici, jsem tak měla možnost se pokusit specifikovat konkrétní průběh událostí, kvůli kterým je tento tábor proslulý.

Pro obecné seznámení mi posloužila jedna z velmi rozsáhlých a důležitých monografií autorky Wandy Kiedrzyńskiej, která představuje jednu z prvních vědeckých pokusů o sestavení celkové historie a života koncentračního tábora v Ravensbrücku. Považuji za důležité zmínit fakt, že autorkou této monografie je právě Polka, jež představovala jednu z nejpočetnějších národnostních skupin v táboře.

Avšak najde se i mnoho zahraničních autorů, kteří se tématu koncentračních táborů včetně koncentračního tábora Ravensbrück, věnují. Jednou z autorek velice rozsáhlé monografie, která mi v mnohém pomohla, je Sarah Helmová. Využila ve své knize dosud nezveřejněná svědectví, která získala během interview s přeživšími vězeňkyněmi. Díky unikátním vzpomínkám nahlédneme do samotného centra táborového dění a s detaily popisuje čtenářům, jak snadno vzniká hrůza. Dalším podstatným materiálem sloužící jako základní zdroj k dějinám tábora, obsahující jména vězeňkyň, zmiňující jejich původ a národnost, věk či kategorie, do kterých byly

později zařazovány, jsou transportní seznamy vězeňkyň, které byly do tábora zasilány například z různých vězeňských zařízení na území Německé říše a z okupovaných krajů. Tyto seznamy byly během evakuace tábora v roce 1945 ukradeny polskými vězeňkyněmi a zhruba 35 % těchto seznamů se podařilo shromáždit v Polsku. Vzhledem k méně početnému množství německých dokumentů nabíraly na významnosti polské zdroje týkající se historie tábora, které byly shromážděny Historickou komisí Ravensbrück, v níž působily bývalé polské vězeňkyně. Zahrnují i dochovanou část nelegální a tajné korespondence vězeňkyň, jež obsahovala důležité a později velmi přínosné informace o experimentálních operacích, popravách, o běžném táborovém chodu a životních podmínkách. Kromě těchto dopisů je k dispozici i jistý počet zpráv z tajné kulturně-vzdělávací činnosti, prováděné v táboře. Tajná korespondence i tyto referáty stanovují pouze fragmentární zdroj, ale doplňujícím a velmi přínosným materiálem jsou svědectví a dokumentace samotných vězeňkyň, které podle požadavků stanovených pro protokoly svědků svědčících před soudem, představují dodatečný materiál, proto jsem tomuto tématu vyhradila jednu z kapitol mé diplomové práce, protože nelegální korespondence mnohé odhalila a zároveň slouží jako nedílná součást tohoto tábora. Kromě jiného se zmiňuji i o důležitých lékařských procesech, které se odehrály v Norimberku a v Hamburku, k dispozici jsou tak i záznamy z těchto jednání, které po válce osvětlují experimentální minulost tábora a seznamují s nimi nejen polské obyvatelé, ale i široké zahraniční publikum. Otázky, které byly v těchto procesech pokládány, se týkaly převážně otázek trestu smrti a násilné účasti na experimentech. Oběti lékařských pokusů precizně popsaly nejen průběh vykonaných operací, ale také zjevný protest proti dalším zákrokům. K dispozici byla rovněž bohatá deníková literatura, nejen polská, ale i zahraniční týkající se konkrétních událostí a chodu tábora.

Práce je rozdělena na několik kapitol a podkapitol. Jedna z kapitol je zasvěcena historii vzniku tábora, přibližuji zde vývoj a průběh, nastiňuji jednotlivé fáze, kterými si tábor prošel a zakončuji tuto kapitolu závěrečnou etapou spojenou s likvidací tábora. V další kapitole zmiňuji stinnou stránku tábora, konkrétně systém trestání, jaký vězeňkyně musely striktně dodržovat. K udržování disciplíny totiž v Ravensbrücku sloužil specifický systém trestů a druh trestu se nezměnil po celou dobu existence tábora. Použity byly všemožné způsoby trestání, ačkoliv zjistíme, že kvůli nadměrnému počtu obyvatel v táboře bylo čím dál těžší udržet kontrolu a přehled nad jednotlivými přestupky. V neposlední řadě dochází na slíbené téma samotných vězeňkyň, které si tábořem prošly a které nedobrovolně podstoupily medicínské pokusy. Jak jsem

zmínila, svou pozornost směřuji převážně na polské vězeňkyně, které v Ravensbrücku zanechaly svou stopu a neodmyslitelně se tak zapsaly do historie tohoto tábora. Mým cílem je přiblížit minulost a příčinu těchto lékařských experimentů, zamyslet se nad otázkou, jak vůbec mohlo k takovým událostem dojít, co předcházelo tomu, že lékaři, kteří operace prováděli, zcela zapomněli na Hippokratovu přísahu, která je s lékařskou profesí pevně spjata, a jakým způsobem nahlížet na jejich zradu. Lékařské experimenty byly prováděny na ženách, které byly převážně mladé a netrpěly žádnými zdravotními problémy. Ženy, považované za pokusné králíky, byly podrobeny bolesti vykonanou lékaři, kteří často pocházeli z významných německých rodin a svou lékařskou vědu získávali na nejprestižnějších německých univerzitách. V Ravensbrücku, ale i v jiných koncentračních táborech, jako byl Buchenwald nebo Osvětim, prováděli němečtí lékaři na svých obětech zákroky proto, aby získali potřebné informace o léčbě obtížně rozpoznatelných onemocnění. Během těchto pokusů pacienti umírali, ale nejen na následky operací, ale také z důvodu vyhladovění, z nedostatku pitného režimu, amputaci končetin, na následky nachlazení a dalších závažných onemocnění, a to jen proto, aby lékaři mohli zkoumat jejich chování a měřit stupeň vytrvalosti. V jedné z dalších kapitol zaměřím svou pozornost na to, jakou roli hraje gender na úrovni psychiky obětí a obecně se budu více zamýšlet nad problematikou forem útaku, kterým byly ženy vystaveny. V závěrečné kapitole nahlédneme na Ravensbrück s odstupem času, jak je dnes Ravensbrück vnímán, jak je připomínán, a rovněž nechybí pojednání o tom, jak se samotné vězeňkyně se svou minulostí (ne)vyrovnaly.

1. DOSTUPNÉ ZDROJE A LITERATURA

1.1 SEZNÁMENÍ S AUTORY

Ravensbrück – jediný koncentrační tábor na území Německa, založený v roce 1939, který se stal na přelomu let 1944-1945 ústředním táborem, jím prošlo až na 132 000 žen složených z 27 národností, s nejpočetnějším zastoupením Polek.

Jeden z prvních hitlerovských koncentračních táborů pro ženy se nacházel na starém zámku Lichtenburg. V roce 1937 byl hrad Lichtenburg přebudován za účelem ubytování a „převýchovy“ několika set rakouských a německých žen.¹ V momentě, kdy se prostory zámku pro tyto účely stávaly čím dál méně vhodné a malé, byl v březnu roku 1939 tábor přemístěn do Ravensbrücku, tehdy ještě neznámé menší město v Meklenbursku, poblíž města Fürstenberg. Během dalších let se geografický název Ravensbrück rozšířil do světového měřítka a zapsal se do dějin jako místo utrpení tisícovek žen různých národností. V počáteční fázi byl Ravensbrück, stejně jako další koncentrační mužské tábory, místem pro politické nepřátele hitlerovského režimu – převážně komunisty a nežádoucí skupiny obyvatelstva, mezi něž patřily komunistky, svědkyně Jehovovy, pro něž byl Hitler Antikrist. Nacisté do tohoto tábora dopravili rovněž ty, které Hitler považoval za lidský odpad a bylo nutné je ze slušné společnosti odstranit, mám na mysli prostitutky, zlodějky, zpustlá individua a Romky. Později se však v táboře objevily tisícovky žen zadržovaných v okupovaných zemích, převážně kvůli účasti v odboji. Spolu s nimi se do tábora dostaly i děti.² V prvním roce Byly v něm uvězněny necelé dva tisíce žen, většinou se jednalo o samé Němky. Postupně se během války stával táborem s mezinárodním rozměrem.³ Protože koncentrační tábor Ravensbrück nebyl formálně určen jako tábor pro Židy, nacházelo se zde na počátku pouhých deset procent Židovek.⁴

V táboře našly smrt desítky tisíc žen. Dnes zjišťujeme skutečnost, že zdroje k poznání historie tábora jsou velmi skromné. Nemáme k dispozici téměř žádné německé prameny, které by byly určeny ke zveřejnění, a téměř s jistotou můžeme tvrdit, že se nezachovaly základní oficiální táborové dokumenty. Neexistují žádné originální dokumenty ani korespondence mezi

¹ ŠEBOROVÁ, Milena. *Česká trilogie*. Praha 2009, s. 74.

² HELM, Sarah. *Ravensbrück. Život a smrt v koncentračním táboře pro ženy*. Praha 2017, s. 10.

³ KLIMEK, Helena. *Ponad ludzką miarę: Wspomnienia operowanych z Ravensbrück*. Warszawa 1969, s. 5.

⁴ HELM, *Ravensbrück...*, op. cit., s 7.

jednotlivými vedoucími táborovými institucemi, jako byla například: WVHA (Wirtschaftsverwaltungshauptamt)⁵, FHA (Führungshauptamt)⁶ či RSHA (*Reichssicherheitshauptamt*).⁷ Celý propletenec táborové byrokracie, velmi bohatě rozvětvené a promyšlené, v podvečer ztraceného boje zmizela beze stopy. Je však zcela jasné, že na každého vězně připadala nejméně tři m² papíru pro různé spisy, výkazy apod.⁸ Ničení veškerých stop proběhlo napříč všemi německými koncentračními tábory. V Ravensbrücku proběhla akce ničení důkazného materiálu těsně před koncem války, a to velmi důkladně. Na ničení se mimo jiné podíleli nejen příslušníci SS a táborové dozorkyně, ale i skupina vězeňkyň, jež byly pomocnou silou na Politickém oddělení (*Politische Abteilung*). Ve vedení se začalo s pálením materiálů už na počátku dubna roku 1945 a zhruba dva týdny před finální evakuací – čili kolem 10. dubna – byly zničeny dokumenty Politického oddělení. Nedaleko *Jugendlagru*⁹ se házela do již připravených vyhloubených dolů tisková evidence, která byla ihned poté polita naftou a zapálena. Následovně byly doly zasypany zeminou. Část skupiny ničila také fotografické filmy táborových snímků a poté je již zničený rozhazovala po lese.

Materiály k fungování tábora můžeme rozdělit následovně:

- I. Archivní materiály
 - a. Převážní listy
 - b. Další německé druhotné dokumenty
 - c. Procesy personálu Ravensbrück a procesy norimberské (v dodatku dokumenty RSHA a WVHA)
 - d. Neoficiální polské prameny
- II. Vzpomínky
 - a. Faktografické
 - b. Dokumentující náladu a atmosféru
- III. Zpracování
 - a. Fragmenty ze života v táboře
- i. Polské (experimentální operace)

⁵ Hlavní kancelář ekonomické správy SS.

⁶ Hlavní velící úřad SS.

⁷ Hlavní říšský bezpečnostní úřad.

⁸ JAKUBSKI, Antoni. *Organizacja niemieckich obozów koncentracyjnych*, In: *Niepodległość*, č. 1, roč. 1948, s. 173.

⁹ *Jugendlager* vznikl v březnu roku 1942 jako *Jugend-Erziehungslager* pro německé dívky s deformacemi. Na počátku roku 1945 byl lágr určen pro staré, nemocné a zmrzačené ženy, bezprostředně mířící do plynové komory.

ii. Francouzské (analýza transportu Francouzek)

Díky iniciativě některých Polek se dochovaly přepravní záznamy a jejich velké množství zůstalo právě v Polsku. První publikace věnovaná experimentálním operacím v Ravensbrück se objevila v *Polském lékařském týdeníku (Polski Tygodnik Lekarski – č. 34/35)* v roce 1946. Dr. Zofia Mączka, přeživší vězeňkyně v Ravensbrücku, působící v táboře také jako rentgenoložka, popsala ve svém příspěvku všechny své postřehy, zároveň si dokázala zdokumentovat rentgeny dolních končetin operovaných žen. Informace k tomuto tématu rovněž publikovala ve *Zpravodaji Hlavní komise pro vyšetřování německých zločinů v Polsku (Biuletyn Główniej Komisji Badania Zbrodni Niemieckich w Polsce – GKBZNP)* v roce 1947. Tamtéž přispěl i dr. Karol Michejda svojí publikací výsledků lékařské soudní expertízy operovaných žen provedené na chirurgické klinice Lékařské akademie v Gdaňsku (*Klinika Chirurgiczna Akademii Medycznej w Gdańsku*). Vypracování byla doplněna o fragmenty výpovědí operovaných žen před soudcem Halfterem z GKBZNP.¹⁰ V roce 1962 se objevil první zápisník poškozené ženy, autorkou památníku byla Wanda Wojtasik-Póltawska. Později byl zápisník publikován jako knížka, jež autorka původně zamýšlela spíše jako pokus o terapii, o vyrovnání se s událostmi, které si prožila v táboře Ravensbrück a jež jí pronásledovaly dlouhá léta po návratu domů. Původně se tedy jednalo o deník, který neměl spatřit světlo světa, protože podle Wojtasik-Póltawské byly některé pasáže příliš drastické a intimní. Po dlouholetém ukrývání knížky v šuplíku a po úpravě některých pasáží, byla poprvé publikována.

Během druhé světové války byla Wojtasik-Póltawska gestapem zatčena 17. února 1941 a nějaký čas vězněna na lublinském hradě, kde podstoupila nemilosrdné mučení a kruté výslechy. 21. listopadu 1941 byla převezena do Ravensbrücku s jasným rozsudkem smrti. V táboře se stává obětí lékařských experimentů praktikovaných na dolních končetinách, jež prováděli němečtí lékaři. Krátce před koncem války byla převezena do koncentračního tábora Neustadt-Glewe, kde pobývala až do 7. května 1945. Kniha Wandy Póltawské je drsnou výpovědí o boji za lidskou důstojnost, jenž se systémem svou nadřazeností a silou snaží člověka důmyslně zlomit. S děsivými detaily popisuje autorka postupné zbavování vlastní svobody, kultury, náboženství, ale i svého jména, oblečení, vlasů a všeho, co dělá člověka člověkem.¹¹ Autorka však poukazuje na to, že kromě krutého zacházení neztrácí ducha a odvalu, jež ji provázela v nejhorších chvílích. Přes

¹⁰ KLIMEK, *Ponad ludzką miarę...*, op. cit., s. 15.

¹¹ PÓLTAWSKA, Wanda. *A bojím se snů*. Praha 2012, s. 5.

velmi kruté podmínky, které v táboře panovaly, nenechaly vězeňkyně chladnými a nevzdávaly se. Obzvlášť pokud šlo o politické vězeňkyně, které v sobě našly sílu v podobě vzdoru a povstání. Používaly různé metody boje proti vynuceným formám útlaku, systematického biologického ničení a ponižování.¹²

Krátce bych chtěla věnovat pozornost příběhu krádeže transportních záznamů. Šicí dílna, stejně jako sklad oděvů a Politické oddělení, dostávalo spisy nových vězeňkyň, které přijížděly do tábora. Urszula Wińská – pracovnice šicí dílny byla onou iniciátorkou a organizátorkou krádeže transportních záznamů. Těsně před evakuací většiny vězeňkyň do Švédska (k níž došlo 22. dubna 1945), kdy dílna končila svoji činnost, jedna z pracovnic dílny – Irena Junga za pomoci ještě dalších dvou dívek přenesla po skončení pracovní doby veškeré transportní záznamy ve 13 brašnách ukrytých v koši na prádlo. Wińská zmobilizovala partyzánské skupiny z táborové skupiny zvané „Mury“ (*Stěny*) a rozdělila mezi ně, jak rovněž i mezi další, kterým důvěřovala, veškerý ukradený materiál, aby mohl být následně vynesena z tábora. Uspořádala je do 70 balíčků označených odpovídajícím symbolem. Wińská vyrobila přesný seznam 70 vězeňkyň a zároveň soupis určující, která z nich konkrétní balíček dostane. Na jeho základě bylo možné v poměrně krátkém čase sesbírat a uspořádat veškerý materiál. Kromě toho dokázala ve speciálním sešitě zaznamenat všechny transporty s datem příjezdů osob se zvláštní pozorností na Polky. Do sešitu si zaznamenávala poznámky až do 7. ledna 1945.¹³ Tento sešit se dodnes zachoval a nachází se ve sbírkách Historické komise Ravensbrück (*Komisja Historyczna Ravensbrück*). Plán se bohužel nezdařil tak úplně, když se část vězeňkyň, podílejících se na této akci, dostala do Švédska a zbytek žen zpět do rodného kraje. Poté se podařilo získat okolo 35 % celkového materiálu, kdy byla většina transportních záznamů převezena do Švédska, část z nich zmizela po cestě do Polska.¹⁴

Záznamy, týkající se transportu, jsou velmi důležitým a podstatným zdrojem pro poznání historie tábora. Zahrnují kromě jiného následující údaje: datum příjezdu transportu, příjmení a jméno vězeňkyň, data jejich narození, národnost, a zařazení vězeňkyně (politická, asociální, profesionální zlodějka, příslušnice náboženské sekty či nesplňující rasové podmínky – většinou se jednalo o cikánky. Každá z vězeňkyň měla na rameni našitý trojúhelník, protože

¹² Ibidem, s. 8.

¹³ KIEDRZYŃSKA, Wanda. *Ravensbrück, kobiety obóz koncentracyjny*. Warszawa 1965, s. 13.

¹⁴ Ibidem, s. 14.

v Ravensbrücku se čísla ani jiná označení netetovala. Červený označoval politickou vězeňkyni, zelený kriminálnici, černý lemoval vězeňkyni-asociálku. Prostitutky nosily černý trojúhelník a fialový zase Svědkyně Jehovovi. Na základě toho můžeme vytvořit seskupení mnoha transportů Polek a jiných národností.¹⁵

V Archivu Mezinárodní pátrací služby pod patronací Červeného kříže v Bad Arolsensu¹⁶ se nachází kartotéka vězňů koncentračních táborů, součástí jsou i seznamy vězeňkyň koncentračního tábora Ravensbrück. Základem pro založení této kartotéky byly následující dokumenty: transportní seznamy, průkazy totožnosti vězně, identifikační list vězně, pracovní karty, seznamy vězňů ad. Kromě jiného se v Bad Arolsensu nacházejí také dokumenty německé, charakteru spíše druhotného, jako jsou například konkrétní transportní seznamy zasílané do jiných koncentračních táborů, jednotlivé seznamy zemřelých a pracovní karty z komanda umístěného v mužském koncentračním táboře Buchenwald.¹⁷

Chybějící originální německé dokumenty nahrazují v jistém smyslu protokoly procesů táborového personálu (svědectví obviněných a svědků) a norimberské procesy. Konaly se dva zásadní procesy tohoto typu, a to v Hamburku a v Rastattu. V Hamburku od prosince 1946 do února 1947 probíhal proces odsouzení jednotlivých členů personálu¹⁸ vyjma velitele tábora, hlavního kapitána Fritza Suhrena a ředitele Pracovního úřadu, poddůstojníka Hansa Pflauma, kterým se podařilo během cesty do Hamburku utéct. K jejich zadržení však došlo krátce poté a v letech 1949–1950 byli odsouzeni. Mimo to došlo i k pěti dalším soudním procesům, ve kterých byli souzeni pouze příslušníci SS spolu s dozorkyněmi. Svědectví všech obviněných sloužily jako přínosný zdroj informací pro poznání fungování táborové administrace a povinností jednotlivých představitelů, které se na vězeňkyních dopustily závažných činů. V prvním procesu vystupovaly mezi obviněnými rovněž tři vězeňkyně, které se na pozadí už tak těžké situace prokazovaly tvrdým sadizmem na jiných spoluvězenkyních. Prohlášení svědků, bývalých vězeňkyň, které často plnily funkci velmi dobře se orientujících osob uvnitř tábora, přináší velmi cenný materiál. Najevo vycházejí ponuré praktiky experimentálních operací a sterilizace na čerstvě narozených dětech, nebo plány s vyhlazovacím táborem Jugendlager.¹⁹

¹⁵ GRZELA, Remigiusz. *Było, więc minęło*. Warszawa 2013, s. 77.

¹⁶ V archivu je uloženo 50 milionů dokumentů, které obsahují záznamy o 17,5 milionu lidech.

¹⁷ Jedná se o archiv Arolsen Archives. International Center on Nazi Persecution.

¹⁸ Obvinění zahrnovalo 16 osob, z toho 11 rozsudků smrti pověšením.

¹⁹ KIEDRZYŃSKA, Wanda. *Ravensbrück...*, op. cit., s. 15.

Z norimberského procesu se dovídáme o Ravensbrücku především ze zdrojů jako jsou: hlavní norimberský proces, první a čtvrtý lékařský proces. V přílohách procesů se nachází korespondence WVHA s táborovými veliteli týkající se práce a dalších záležitostí, dále korespondence mezi WVHA a RSHA týkající se už přímo chodu tábora.

Odlišnou skupinu tvoří materiály z neoficiálního zdroje pocházejícího z podzemního života v táboře. Svědčí o existenci širokého podzemního odbojového hnutí, a také o tajném posílání informací nelegální cestou. Do této skupiny patří dopisy vězeňkyň, které nedobrovolně podstoupily experimentální operace. Obsah, týkající se nelegálních operací, byl však psaný neviditelným inkoustem a podával informace nejen o jednotlivých experimentálních operacích, ale i o stavu tábora v daném čase, o životních podmínkách či hromadném vraždění. Dochovány zůstaly rovněž svědectví kulturního charakteru, např. referáty přednášené ve skupinkách, nebo z přednášek tajné výuky.

Vzhledem k chybějícím materiálům týkajících se historie tábora jsou velmi cenné především výpovědi vězeňkyň. Historická komise Ravensbrück sesbírala více než 150 příběhů. Dotýkají se několika klíčových otázek, jako jsou zdravotní podmínky, *Jugendlager*, tajné vzdělávání, kulturně-vzdělávací činnost a další. Několik zpráv se týká vězeňkyň, které po dlouhou dobu přebývaly v Ravensbrücku a více či méně zahrnuje celkový obraz života v táboře. Do této skupiny patří také protokoly vyslychaných a operovaných žen, které provedl soudce Halfter v roce 1946 v Hlavní komisi pro vyšetřování německých zločinů (*Główna Komisja Badania Zbrodni Niemieckich w Polsce*). V té době prošlo výslechem až osmnáct operovaných žen a šest dalších vězeňkyň. Tyto protokoly spolu s výsledky lékařských zpráv, které byly provedeny na Lékařské akademii v Gdańsku (*Akademia Medyczna w Gdańsku*) téhož roku, se nacházejí v HKVNZ.

Mezinárodní sdružení bývalých vězeňkyň ženského koncentračního tábora Ravensbrück se sídlem v Berlíně sesbíral širokou škálu materiálů souvisejících s příběhy vězeňkyň, především od Němek, Rakušanek, Češek, Francouzek a Polek, které plnily nějakou funkci v táboře nebo byly bezprostředními svědky významných událostí.

Informační úřad a vyhledávání Polského Červeného kříže (*Biuro Informacji PCK w Warszawie*) shromáždilo spoustu evidenčního materiálu týkajícího se právě zemřelých. Tyto materiály byly získány cestou protokolových svědectví bývalých vězeňkyň koncentračního tábora Ravensbrück.

Světová literatura k tématu koncentračního tábora má také čím přispět. Co se týče dědictví po koncentračních táborech v Polsku, situace je o něco slabší. Mezi početnými vzpomínkami, jaké se objevily hlavně během prvních poválečných let, měly převážně charakter emocionální a je třeba rozlišit faktografické výpovědi, které jsou opřeny o daná fakta, a dokládají bezprostřední atmosféru a náladu panující v táboře. Mezi vzpomínkami právě tohoto charakteru je třeba zdůraznit práci autorky Jadwigi Wilczańskiej, vězeňkyně přibylé z lublinského transportu (23. 10. 1941). Wilczańská publikovala své vzpomínky ve dvou článcích pod názvem *Prawda o Ravensbrück*. První článek věnovala lékařským experimentálním operacím (*Króliki*, „Dziś i Jutro“, 1945, č. 2), druhý článek zasvětila zastřeleným Polkám (*Rozstrzelane*, „Dziś i Jutro“, 1946, č. 4). Wilczańská poprvé uvedla seznam operovaných a rozstřílených na základě seznamu psaného ještě během pobytu v táboře.

Do této skupiny lze zařadit i přínosnou práci Ludwika Christiansa *Piekło XX wieku* (Warszawa, 1946). Christians působil jako předseda lublinského oddílu Polského červeného kříže (*Polski Czerwony Krzyż*), a během války se podílel na pomocné akci při záchraně lidí v koncentračních táborech, zvláště se angažoval v táboře Majdanek. Do rukou autora se dostaly i některé nelegálně psané dopisy. Ve své knize autor publikoval i informace pocházející z dopisů a seznam operovaných žen.

Za připomínku rovněž stojí i práce sovětské autorky Antoniny Nikiforové, rozšířené později do knižní podoby s předmluvou Marie Vaillant-Couturier (Moskva, 1958). Autorka prováděla pitvu mrtvých vězeňkyň. Nikiforová byla obeznámena se zákulisím prováděných experimentů, což na pozadí skutečnosti přináší opravdu výjimečný materiál opublikovaný z profesionálního hlediska. Kromě toho se Nikiforová vyznačuje vůči Polkám obrovskou srdečností a lítostí.²⁰

²⁰ Ibidem, s. 19.

2. HISTORIE TÁBORA

2.1 VZNIK TÁBORA

Frauenkonzentrationslager Ravensbrück byl založen v roce 1939 v Meklenbursku blízko jezerní krajiny obklopené bahnitým povrchem. Tábor se nacházel 85 km severozápadně od Berlína, ve vzdálenosti zhruba 45 km od mužského koncentračního tábora Sachsenhausen (poblíž města Oranienburg). Strategicky položený tábor se nacházel také u nedalekého městečka Fürstenberg, blízko jezera Schwedt a řeky Havoly a rovněž v blízkosti soukromého sídla Himmlera.²¹

Mušský tábor v Ravensbrücku byl původně tvořen dvěma bloky sloužící k ubytování dělníků, kteří tu budovali ženský tábor. Později bylo pro tyto pracovníky postaveno dodatečných pět baráků a jeden kuchyňský blok. Pracovali od samého rána do večera a museli se pohybovat ve velmi rychlém a hbitém tempu. V tomto mužském táboře bylo vězněno i několik desítek Čechů. Našli bychom mezi nimi armádní důstojníky, kteří byli podezřelí ze shromažďování zpravodajských informací pro západní spojence. Ani oni nebyli výjimkou, všichni zde trpěli hladem – stejně jako ženy. Nelze se divit, že někteří dokonce rozřezali na kousky kožené opasky a žvýkali je. Dojídali shnilé zbytky z kuchyně, většina pracujících umírala na úplavici a úplné vyčerpání. Míra úmrtnosti na podzim 1942 stoupla natolik, že to ohromilo dokonce i berlínské velení gestapa. Do tábora byl vyslán tým vyšetřovatelů, po jehož inspekci byly zvýšeny dávky chleba a načas se zlepšil *Eintopf*.²²

Ravensbrück byl původně konstruován pro šestnáct set vězňů, kteří by obývali šestnáct baráků. 14. října 1941 však v Ravensbrücku žilo již osm tisíc vězňů. Na podzim 1938 poslali nacisté několik tisíc vězňů z mužského tábora Oranienburg-Sachsenhausen do Ravensbrücku, aby začali stavět prvních deset bloků ženského tábora. Mnozí z nich při práci zde našli svou smrt, a ti, již byli posláni zpět do Oranienburgu, později nahradili francouzští váleční zajatci, kteří výstavbu šestnácti bloků dokončili. Režim roku 1941 byl mírný ve srovnání se změnami, jež byly vnuceny s příjezdem dalších a dalších žen. Později musela jedna postel stačit třem ženám, namačkaným jako sardinky v konzervě – hlava k nohám, nohy k hlavě. Tábor, i přes stálé

²¹ Ibidem, s. 23.

²² ŠEBOROVÁ, *Česká trilogie*, op. cit., s. 77.

rozšiřování, nebyl nikdy dostatečně velký, aby pojal neustále rostoucí příliv vězňů. Například na počátku roku 1942 dosahovaly pryčny až do tří pater nad sebou. Nejvyšší řada se tak ocitla velmi blízko stropu tak, že nebylo možné se ani posadit; vězni se tak museli svlékat vleže. V zimě se na stropěch tvořily dokonce rampouchy, což bylo zapříčiněno dýcháním samotných vězňů. K zajištění větrání v natolik přeplněných prostorech musela být všechna okna stále otevřená.²³ Táborové údolí bylo obeháno půlkulatě vyběhajícími pahorky, což při trošce fantazie tvořilo přírodní val kolem celého tábora. Kopce byly pokryty chatrnými borovicovými stromy, jež dotvářely už tak velmi ponurou a depresivní atmosféru.

Od samého začátku se koncentrační tábor vyvíjel v jistém smyslu po svém. Jakožto jediný ženský tábor byl poután ústředními směrnicemi o něco méně než mužské tábory. Snad i proto, že byl menší a alespoň zpočátku na periferii, navazoval tak jednodušeji vztahy se svým blízkým okolím. Vazby se už v roce 1942 uplatňovaly na nejrůznějším poli. Vězeňkyně pracovaly na polích místních rolníků, například při sklizni brambor a řepy, několik si jich najímali i místní řemeslníci. Rovněž v městské prádelně pracovalo dvacet vězeňkyň, které praly vojenské oděvy a šaty vězeňkyň.²⁴

V dějinách tábora Ravensbrück je třeba brát v úvahu jeho čtyři etapy, během kterých se žilo ve velmi specifických podmínkách. První etapa – před začátkem války – je tábor vězením pro Němky, které se negativně stavěly proti hitlerovskému režimu, rovněž zde nacházejí místo i německé Židovky. Druhá etapa – od září 1939 do srpna 1944 – se tábor postupně zaplňuje dalšími a dalšími ženami různých národností. Etapa třetí trvá od srpna roku 1944, kdy dochází k masovému příjezdu vězeňkyň z jiných koncentračních táborů, a především z varšavského ghetta, etapa trvá do dubna roku 1945. Závěrečná čtvrtá etapa je spojena s evakuací a likvidací tábora.

2.2 PODOBA A VÝSTAVBA TÁBORA

Současný návštěvník dnes spatří ještě vysokou kamennou zeď, která obklopuje bývalý tábor. Přímo za touto najdeme dlouhou jednopodlažní budovu, kdysi se jí říkalo *Kommandantur*, první vězni ji postavili svýma holýma a krvavýma rukama už v letech 1939–1940. Napravo od ní

²³ Ibidem, s. 76.

²⁴ HELM, *Ravensbrück...*op. cit., s. 200.

stojí malá budova s obrovskou pecí – krematorium se čtyřmi pecemi. Uvnitř tábora stojí osamělá budova, *bunkr*, současně slouží jako muzeum, dříve to byla velmi chladná, nevytápěná vězeňská budova bez oken, kde byly umístovány vězeňkyně, které porušovala táborový řád. Dovnitř se vězeňkyně mohly dostat za zcela malicherné přestupky, jako například procházení se po dvoře s rukama v kapsách. Návštěvník si také může povšimnout velkých vstupních železných vrat, kterými prošlo více než 130 000 žen, z nichž přes 92 000 zahynulo. Z původních budov v táboře nezbylo mnoho, dřevěné baráky, kde ženy prožívaly otřesné události, byly zbořeny. Dnes najdeme na ústředním nádvoří vysoké stromy. Ale i kdyby byl tábor zachován ve své původní a velmi pochmurné dispozici, jen těžko si dnešní člověk dokáže představit a v mysli zrekonstruovat obraz tamějšího života. Nedokázal by si skutečně představit vězeňkyně s oholenými hlavami, chatrné bytosti, které se sotva podobaly ženám. Důsledkem špíny a hladovění připomínaly jejich části těla pouhé kosti potažené kůží.²⁵

Mezi prvotní fází vzniku tábora, kdy hygienické podmínky byly v jistém smyslu snesitelné, a závěrečnou predevakuační etapou, kdy se o hygieně jako takové nedá vůbec hovořit, se snáší propast absolutní zkázy. Avšak přísnost a disciplína počáteční fáze patřily v době největší koncentrace vězeňkyň k ukázkovému. První obyvatelky tábora trpěly kvůli nesnesitelné šikaně táborových dozorkyň nebo kvůli nadměrně přetěžující a často velmi fyzicky namáhavé práci. Dalším ponižením byly tzv. „černé“ nebo „zelené“ záplaty²⁶, jež poukazovaly na sadistické sklony, před kterými nebylo možné se jakkoliv bránit. Avšak vězeňkyně převážně trpěly nedostatkem hygienických prostředků, zavšivením, špinou, hladem a následně závažným onemocněním. Do budovy ženského tábora přibylo na podzim roku 1938 na 500 nových vězňů v několik transportech z nedalekého tábora Sachsenhausen. Na počátku byl tábor jednoduchého čtvercového půdorysu 100 x 200 m, obestavěn více než čtyři metry dlouhou zdí, na jejímž konci byl kolem dokola obtočený v sedmi řadách elektrický drát, skrz něhož ve dne v noci proudilo elektrické napětí. Vězeňkyně byly pod neustálým dohledem ozbrojené esesácké hlídky.

Od východní strany vedla železná brána složená z kúlů, později bylo rozhodnuto přestavět ji v rámci bezpečnosti na novou, skrz níž nebude vidět. Po levé straně brány se nacházel jídelní prostor určený pro personál. Z pravé strany stála kuchyně i se sklepem, kde se skladovaly brambory a zelenina. V kuchyňském prostoru byly do roku 1944 umístěny koupelny s ubikacemi,

²⁵ Ibidem, s. 72.

²⁶ Tak se hanlivě říkalo vězeňkyním-prostitutkám a kriminálnicím, které nosily ony černé a zelené záplaty.

jídlna pro úřednice, Politické oddělení, temná místnost, kde vznikaly fotografie, pokoje pro vedoucí tábora a jídelní prostor.

Tábor obklopovala čtyři metry vysoká kamenná zeď s elektrickým drátem vysokého napětí. Jiskřící dráty se staly pro mnohé posledním útočištěm pro konečné skoncování se životem. Často bylo možné vidět tyto oběti viset propletené mezi dráty, podivně zkroucené, s roztaženými nohama a pažemi. Původní tábor tvořilo šestnáct dřevěných baráků, později nazývané bloky. Ve čtyřech rozích tábora se nacházely věže osazené zbraněmi a reflektory. Barákové budovy byly rozděleny na dvě poloviny, část A a část B, v každé z nich se nacházely noclehárny s dvoupatrovými prýčnami, rozestavenými po třech řadách. Nacházely se zde také dvě obytné místnosti, kde byly rozestavené stoly, židle a skříně, dva záchody, dvě koupelny a kancelář se záchodem pro dozorkyně. Kolem baráků byly květinové záhony a tráva, několik mladých stromů, avšak vstoupit na trávník bylo přísně zakázáno. Dvě řady baráků dělil široký, zaprášený prostor známý jako *Lagerstrasse* (Lágrovka). Každý den po práci bylo ženám povoleno strávit tam několik chvil. Ženy je často považovaly za nejpříjemněji strávené okamžiky jejich každodenního života; setkávaly se zde s přítelkyněmi, a pokud měly nějaké informace o událostech zvenčí, rády si o tom popovídaly.²⁷

Za kuchyňským prostorem stál kamenný bunkr, postavený v polovině roku 1940 a zároveň oddělený zdí s vrátkami vedoucími dovnitř bunkru. Boční stěna kuchyňského bloku byla postavena do výšky zdi. Tímto způsobem byl bunkr ohrazený a oddělený od tábora. Kolem této zdi vedla ulice 30-40 metrů dlouhá s názvem *Lágrová*. Rozprostírala se na velkém prostoru, na kterém se později nacházela lázeň a budova pro vedoucí tábora. Po obou stranách ulice stály bloky se štíty namířenými do ulice. Číslování bloků často podléhalo změnám, a nebylo definováno striktně. V závěrečné fázi existence tábora byly po pravé straně bloky s lichými číslicemi, po pravé straně se sudými.²⁸ Do roku 1940 se tábor skládal ze 16 bloků, ve kterých se rovněž nacházely místnosti s kanceláři pro vedoucí tábora, různé sklady apod. Stavba ostatních budov byla dokončena v srpnu roku 1941. V roce 1942 byl postaven sousední mužský tábor. Po pravé straně se nacházela prádelna, potravinový a oděvní sklad. Další bloky šly popořadě od 3 do 15. Poslední z bloku po levé straně, označený číslem 16, byl trestním blokem (*Strafblock*), ačkoliv číslo 14 po dlouhou dobu sloužilo jako náhradní do doby, než byl dokončen

²⁷ ŠEBOROVÁ, *Česká trilogie*, op. cit., s. 75.

²⁸ KIEDRZYŃSKA, Wanda. *Ravensbrück...*, op. cit., s. 26.

bunkr. V roce 1940 byly postaveny budovy určené pro vedení tábora, jídelní prostory a zvířata. Na jaře roku 1941 začala výstavba nové části tábora prozatímně ohrazeného zdí, která byla v létě 1942 zbořena, jednalo se o řadu osmi bloků. V roce 1941 byla vybudována také tkalcovna a šicí dílna. Norma pro výrobu válečného oděvu a dalších zakázek byla striktně stanovena. Ke konci směny byla jedna vězeňkyně povinna zanést do grafu počet košil a kazajek vyrobených za směnu. Jestliže výrobní křivka stoupala, splnění normy se povedlo. Ve většině případů se však splnit normu povedlo jen tak tak, protože pracovní čas je vypočten přesně, a aby pás mohl neustále běžet, musí dozorkyně ve střížně, většinou se jednalo o německou dohlížitelku, dbát na to, aby šičky měly neustále dostatek látky. Další vězeňkyně se například musí starat o to, aby byla co zlomená jehla okamžitě vyměněna nebo aby nitě byly co nejrychleji rozpleteny. Práce každé šičky navazuje na práci té předchozí, proto jedinou možností, kdy mohla přerušit práci, byla přestávka. Na záchod je povoleno si zajít, ale mohla až se vystřídalo šest set žen před ní. Vypadá to zhruba následovně: dozorkyně postupně vyvolává jednotlivá čísla, přičemž je možné, že se na některou za celou směnu vůbec nedostane, když se žena počůrala, nepovažovalo se to za nic překvapivého. Nicméně však následoval trest – vězeňkyně musela stát až čtyři hodiny venku v pozoru, v horku a zimě, ovšem nezapomínejme na skutečnost, že jsou už od května ženám odebírány dřeváky a nosí jen šaty z tenké bavlněné látky.²⁹

V pozdější době roku 1943 byla znovu postavena nová řada osmi bloků, tentokrát o něco prostornější. V září 1944 byl tábor rozšířen o tzv. *podtábor*, kde v pěti barácích bydlely vězeňkyně, které pracovaly v dílnách Dachau (*dachauer Betriebe*).³⁰ *Podtábor* byl umístěn za zdí od severní část propojen bránou vedoucí k hlavnímu táboru.

Jak byl tábor uspořádán po té architektonické stránce, už víme, ale jaké podmínky pro spánek vězeňkyně měly? Dvoupatrová lůžka stála podél stěn v jídelních prostorách, pouze prostřední část, už tak malé místnosti, zůstávala volná pro stoly, u kterých však ženy nejdly. Vězeňkyně si jídlo raději brávaly do postele, kde vlastně probíhal veškerý jejich život. Jednotlivé blokové umývárny byly vybaveny dvaceti umyvadly a deseti vaničkami určenými na mytí nohou, což byl počet, který byl vyhovující při normálním množství lidí v bloku, nicméně jak už bylo naznačeno, během třetí etapy existence Ravensbrück, jestliže bereme v potaz absenci přívodu vody, plnily umývárny spíše symbolickou roli. Pokud zajdeme ještě trochu detailněji, zjistíme, že

²⁹ HELM, *Ravensbrück...op, cit.*, s. 205.

³⁰ Tyto dílny pracovaly výhradně pro vojsko.

fasáda bloku byla vymalována na zeleno. Záhony s rostlinami šalvěje měly navodit dojem čistoty a péče. Ty samé bloky v době největšího zalidnění tábora ztratily celkově onen dojem upravenosti; zdi byly špinavé, seškrábané, a někdejší trávnickové záhony sešlapané a znečištěné. Budíček nastal časně ráno; v létě o půl páté, v zimě o půl šesté. Vězeňkyně měli pětáctýřicet minut na umytí, obléknutí, ustání postele a na snídani. Skutečnou zkouškou byl „postelový řád“. Postele musely být hladké a srovnané. Slámu v nich musely ženy porovnat v matracích tak, aby vyplnila všechny čtyři rohy postele, a pokrývka musela být složena tak, aby ležela rovně v řadě podél stěny baráků. Kvůli tomu některé ženy v noci ani na slaměných matracích nespaly, bály se totiž, že by se rohy mohly pozohýbat. Odchylka třeba jen o centimetr mohla přijít draho. Toto a další lidské chyby byly vnímány jako vážné zločiny, které viníka přivedly na *Strafblock* – ke kárnému uvěznění.³¹ Do jara roku 1942 měla každá vězeňkyně vlastní lůžko, hustota obyvatelk ve věznicích ještě nebyla tak velká, proto čistota panovala vzorová. Postel musela mít po ustlání tvar krychle s ostrými hranami. Úroveň všech dolních a horních postelí musela být zcela v rovině, deky srovnané do komínku měly ležet u nohou postele v jednotných odstupech od zadní části lůžka. V onen čas měly dozorkyně dostatek volného času a velmi často tak přicházely na kontrolu, nejen ve dne, ale i během noci. Pozdější vězeňkyně však neměly tušení, co taková inspekce obnášela, proto často končila hlášením nebo bunkrem. Nebylo dne bez výstupu kvůli údajnému nepořádku v ložnici, do které ani nebylo přes den nebo možné vcházet. Vězeňkyně sedící v jídelně očekávaly s neklidem na výsledek kontroly. Jedno lůžko, jehož ustlání nesplňovalo předepsané normy a podle dozorkyně tak nesplňoval zásady, muselo být ihned přestláno, ovšem za doprovodu křiku, nadávek a bití. Nově příchozí do tábora strávily několik dopoledních hodin tím, že se od starších učily, jak správně ustlat postel. Rovněž pořádek ve skříňkách vyžadoval ta sama striktní pravidla.³²

Období karantény, trvající většinou zhruba tři týdny, často prodlouženo i na delší dobu, patřil k velmi náročným dnům, i přesto, že v této době vězeňkyně nepracovaly. Svůj čas však musely věnovat na soužití s ostatními vězeňkyněmi. Izolované od ostatních bloků chodily po jednotlivých blocích na malý dvorek, kde se řadily na nástup. Kromě učení, jak si správně ustlat postel nebo kromě jiných pořádkových aktivit, vězeňkyně neměly možnost než nečinně posedávat v jídelně. Často je z monotónnosti dne vytrhávaly čím dál krutější kontroly spojené

³¹ ŠEBOROVÁ, *Česká trilogie*, op. cit., s. 78.

³² *Ibidem*, s. 31.

s psychickou a fyzickou šikanou. Některé vězeňkyně často pořádaly výuku krátkých německých frází, konverzací a recitací, a často si tak krátily velmi dlouhý čas strávený v karanténě.

Již v létě 1942 spaly na jedné posteli hned dvě ženy, tzn. jednotlivé bloky čítaly až na 540 vězeňkyň. Bloků bylo tehdy 25. Během rozšiřování tábora vznikl ještě další typ baráků, a to tzv. „velké bloky“, které v sobě skrývaly až 350 míst, v kterých se umístilo v závěrečné etapě více než 1000 žen. Do roku 1942 byly Polky umisťovány k sobě, avšak o žádnou speciální segregaci dle národností se nejednalo, můžeme se domnívat, že šlo v této době spíše o náhodu. V srpnu téhož roku, kdy byla dokončena stavba nových bloků, sem byly nově přemístěny právě Polky. Právě tehdy se lze domnívat, že v tomto momentě oddělování dle příslušnosti k národu už tak náhodné nebylo. Dochází zde i ke kategorizaci na vězeňkyně kriminálnice. Došlo k rozdělování podle druhu práce: dílny zvlášť, pracující venku zvlášť. Takovéto rozdělení trvalo až do října 1942. Další velké dělení bylo opět podle konkrétní národnosti. Polky byly umístěny dle jednotlivých transportů, avšak někdy s jistými výjimkami, např. v bloku 32 a 24 spolu žily jistou dobu Polky, které se podrobily experimentálním pokusům, společně s obyvatelkami Sovětského svazu, vojenskými zajatkyněmi, vězeňkyněmi NN (*Nacht und Nebel*)³³ různých národností jako byly Francouzky, Belgičanky, Holanďanky nebo Polky.

Takto časté stěhování bylo pohromou. Probíhalo většinou náhle a ve velkém spěchu. V průběhu hodiny a půl nebo třičtvrtě bylo třeba opustit původní místo, se kterým se často zajatkyně v rámci možností sžily, a najít si místo v novém bloku, s sebou přinášelo nová pravidla nové blokové dozorce. V mnoha případech docházelo ke zhoršení podmínek nového bydlení, zřídkakdy si vězeňkyně po přesunu polepšila. Nové místo bylo zavšivené, špinavé a část obyvatelk, které již blok obývaly, nové „spolubydlící“ vnímaly jako nechtěné hosty. Při stěhování bylo zakázáno brát si svou deku, což bylo dalším z řady nepříjemností. „Nové“ deky byly potrhané, viditelně používané, špinavé a v častých případech potřísněné krví. V těchto podmínkách se jen těžko dá hovořit o možnosti zabydlení.³⁴

Výsadní bloky sloužily pro táborové účely. Jednalo se o kuchyňský blok, krejčovské bloky a jim podobné. V těchto blocích často žily obyvatelky různých národností, ve kterých až do konce války nedocházelo k přelidnění, a dokonce zde jedno lůžko obývaly pouze dvě vězeňkyně.

³³ RUSSELL OF LIVERPOOL, L. *Pod biczem swastyki*, Warszawa 1956, s. 112-113. 7. prosince 1941 vydal Hitler nařízení zvané *Nacht und Nebel*, které přikazovalo, aby osoby vykazující se podezřele vůči německé vládě byly tajně unášeny do Říše, s výjimkou těch případů, u kterých byla garance, že jim místní vojenský soud udělí rozsudek smrti.

³⁴ *Ibidem*, s. 32.

Panovala tu v rámci možností čistota a pořádek. Zvláště pokud hovoříme o kuchyňském bloku, ten byl považován za téměř ukázkový a jeho obyvatelky za táborové aristokratky. Být zaměstnána v kuchyni, ve skladu s chlebem či oděvy, znamenalo příležitost k dodatečným porcím jídla a prádla jak pro sebe, tak i pro své blízké.

Zvláštností tohoto tábora byl v dobách jeho počátku malinký, leč neobvyklý výběh pro zvířata. Na jeho založení se podílel velitel Koegel. Jednalo se o celkem skromný výběh, s ostnatým drátem kolem dokola, s umělou skálou, stromy a pramenem uvnitř. Ve výběhu se nacházely dvě opičky, v potoce plavaly mandarínské kachničky a slípky zelenonohé. S existencí zvířat se pojí zábavná historka, ke které došlo na jaře roku 1941. Znenadání v ranních hodinách probíhala osobní kontrola všech vězeňkyň na ulici *Lágrová*, důvod kontroly nebyl znám. Teprve po nějaké době začala kolovat historka, že z kantýny pro příslušníky SS v noci mizí čokoláda a jiné sladkosti. Kontrola neměla žádného efektu, poněvadž autorem krádeží měli být sami dozorcí kantýny. Blokované oznámily vězeňkyním, že se do kantýny dostaly opičky a tolik škody napáchaly právě ony. Po jedné z mnoha inspekcí byl nakonec výběh zlikvidován.³⁵

2.3 KAŽDODENNÍ ŽIVOT V TÁBOŘE

První etapa vzniku tábora byla v jistém smyslu považována za tzv. „školu práce“, jež měla za úkol vymýtit zárodky neposlušnosti, vzdorovitosti a naučit tvrdé disciplíně a slepé poslušnosti. V roce 1940 budovaly vězeňkyně tábor vlastními silami, odvodňovaly bahno a budovaly cestu. Během tuhé zimy na přelomu roku 1940–1941 pracovala většina žen na přenášení cihel ze starých zbouraných domů. Stojící jedna za druhou v dlouhém řetězu poblíž jezera, házely si cihly z rukou do rukou, někdy až v množství 16 000 kusů denně. Cihly byly pokryté na různých místech starou sádrrou, což způsobovalo bolestivé rány na holých dlaních, poněvadž vězeňkyně pracovaly bez rukavic. Až teprve v pozdních večerních hodinách dostávaly prostředky pro ošetření ran, jako byly různé náplasti a obvazy na krvavé šrámy. Další den se práci nevyhnuly, avšak nekvalitní náplasti na rukou dlouho nevydržely a dlaně krvácely stále. Dohlížející dozorkyně se psy postávaly za zády pracujících žen. Jestliže některé z vězeňkyň cihla upadla na

³⁵ Ibidem, s. 33.

zem, dozorkyně jí dala co proto bušícími pěstmi, zatímco pes nešťastnou ženu kousal do lýtek. Na odpočinek nezbyla jediná chvilka.³⁶

V témže roce byly hlavními blokovými, pomocnými blokových a vedoucími skupiny hlavně Němky, z řad vězeňkyň to byly ty, které nosily označení se zelenou a černou záplatou. Vyznačovaly se sadistickými sklony při šikaně ostatních vězeňkyň. K nejsadističtějším patřily Greta Muskellerová, Elsa Müllerová, Hermína Kubitzová, Polka Lili Rozmiarek a další. Kolikrát se činily mnohem více než dozorkyně SS. Po těžké fyzické práci se vězeňkyň vracely zpět do tábora, kde se šikana opakovala znovu a znovu a možnost spánku nepřicházela v úvahu, naopak, ve dveřích je vítal pokřik: „*Schuhe putzen!*“ Nutností bylo vyzout boty už na dvoře, očistit je od bláta a v punčochách vejít do mokré koupelny, kde si boty následně musely umýt. Vejít do místnosti, kde se spalo, během dne, nebylo absolutně možné. Jako trest bylo v takovém případě drhnutí podlahy nebo stolů ledovou vodou.

Situace v tehdejší polské bloku č. 16 byla neobvykle katastrofální, když hlavní blokovou byla Schusterová, sadistka, která doslova nenáviděla Polky. V neděli, když přišel mráz, byly vězeňkyň z celého bloku nuceny trávit půl dne venku a uklízet. Uklízet musely především ty, které nejvíce vzdorovaly. Pomocná blokové vylévala několik věder ledové vody, vězeňkyň ji musely slévat, stojíc v ní bosé. V době, kdy se rozdával pokrm, musely dodržovat absolutní ticho, sebemenší šeptnutí totiž znamenalo, že budou znovu polité vědrem ledové vody. Množství pokrmu se odvíjelo od nálady a uvážení blokové, šikana tak neznala konce. Odpoledne bývala obvykle klidná. Ženy pletoucí punčochy pro německé vojáky tvrdě pracovaly, aby splňovaly standardní denní normu, tzv. *Pensum*. Když se všechny venkovní skupiny vrátily k večeři, následoval další apel podobný tomu rannímu. Všechny ženy stály potichu, bohy měly zcela umrtvené nejen zimou, ale i únavou. Jediné, co je ještě drželo nad vodou, byla představa, že dostanou něco k večeři.³⁷

Do postele zamířily nejdříve v osm, ale ne vždy mohly odpočívat. Často je opět budil křik stráží a zlověstný štěkot táborových psů. Strážce neustále kontrolovaly, zda si někdo nevzal do postele punčochy anebo se případně neoblékl, aby se zahřál. Kdo byl takto přistižen, byl na několik dní zcela bez jídla poslán za trest do bunkru. Tresty padaly z mnoha dalších důvodů,

³⁶ Zprávy o táboře z období jeho počátku jedné z nejstarších politických zajatkyň – Heleny Skalské a Eugenie Kluskówny z roku 1947.

³⁷ SZYMONOWICZ, Wanda. *Beyond Human Endurance: The Ravensbruck Women Tell Their Story*. Warsaw 1970, s. 8-9.

například za ucpaný odtok na záchodech. K tomu docházelo ale velmi často, vzhledem k tomu, že se na jednom bloku nacházely jen dvě latríny. Panoval zde neustálý boj o nedostatek vody a těch několik záchodů, před nimiž několik set žen muselo stát a čekat, byly nepřetržitě ucpané.³⁸ Po večerním apelu následovala prohlídka punčoch, pokud byly potrhané, a v panujících podmínkách je měly všechny vězeňkyně, následoval tak trest v podobě dvou hodin stání venku na dvoře. Noci nebyly časem určeným k odpočinku. Na záchod bylo možné jít pouze jednou, ihned po prohlídce noční hlídky (*Nachtwache*), poté byly dveře zamčeny na zámek. Většina žen nemohla spát, svíjela se totiž v bolestech. V pokoji vládl nemilosrdný chlad, neboť okna byla po obou stranách pokoje odstraněna.

Na příkladu Hanny Starkówny si můžeme ukázat, jak silné bolesti některá z žen prožívala. Starkówna kvůli špatně umyté podlaze dostala tak silnou ránu vědrem do nohy, že ji v momentě praskla kost a vytvořila se flegmóna, což je v lékařském slovníku označováno jako akutní hnisavé onemocnění kůže, nejčastěji tvořící se na dolních končetinách.³⁹ Onemocněla až na dlouhých pět měsíců. Kruté blokové nepocitovaly lítost nad nikým, hnaly je do práce i v momentě, kdy byl jejich zdravotní stav katastrofální. V potaz nebraly žádnou z vážných nemocí, kterými vězeňkyně během pobytu v táboře trpěly. Halina Rolleczek, která trpěla na nemocné plíce, byla přes celou zimu posílána na ty nejtěžší práce. Během několika měsíců na to zemřela. Takových případů bylo nespočet.⁴⁰

Do roku 1941 neplnily Polky žádnou z táborových funkcí. Bodem zvratu byl moment, kdy Helena Korewina zaujala pozici tlumočnice hlavní dozorkyně Langefeldové, poté hlavního táborového představitele církve. Časem se stává důležitou postavou v samosprávě a zaujímá pozici disponentky práce. Dozorkyně jí důvěřovaly natolik, že na několik pozic dosazuje Korewina i svoje rodačky. Toto období lze nazvat obdobím Polek: zaujímaly jak pozice blokových, tak pomocných blokových, pracovaly rovněž v kuchyni i ve skladu s chlebem. Období „vládnutí“ Korewiny trvalo tři roky. Byl pro ně mnohem méně obtížnější, než tomu bylo v době, kdy vedoucí pozice zastávaly Němky. Samozřejmě vše nebylo zalité sluncem. Různé Polky zastávaly různé funkce. Ve funkcích se našly i takové, kterým moc stoupla až příliš do

³⁸ ŠEBOROVÁ, *Česká trilogie*, op. cit., s. 80.

³⁹ Flegmóna vyžaduje léčbu antibiotiky, jinak může dojít k amputaci končetiny.

⁴⁰ WINSKA, Urszula. *Zwyciężyły wartości: Wspomnienia z Ravensbrück*. Gdańsk 1985, s. 302.

hlavy a činila je lhostejnými vůči těm, které žádnou pozici nezastávaly. Sloužily tak pouze Němkám a vůbec nebraly v úvahu to, komu slouží, a na jakou stranu mohly svou funkci využít.

24. března 1942 byl z Ravensbrücku vyslán do Osvětimi transport kriminálnic a asociálek, protože tyto žen se osvědčily při vytváření jistých pravidel a zásad v táboře a zároveň měly už zažitě jisté praktiky, a měly tak za úkol nastavit stejně, ne-li horší, drastické podmínky, jaké panovaly právě v ženském koncentračním táboře. Zvyk využívat kriminálních postupů při vzniku nových táborů se užívalo velmi často. Např. skupina vězňů tábora Buchenwald přijela do koncentračního tábora Mauthausen a Flossenbürg.⁴¹

Během existence tábora probíhaly nejrůznější inspekce. Tábor navštívil i sám Himmler, který se kontroly v Ravensbrücku účastnil hned několikrát. Během návštěvy v lednu 1940 propustil německou komunistku Eriku Buchmannovou (zanedlouho se však do tábora vrátila zpět, byla zajatkyň až do konce války). V lednu 1941 propustil i *Lagerälteste* Bety Wittmannovou. Během každé další návštěvy se prokazoval milostí vůči některé z německých politických vězeňkyň. Po inspekci v lednu 1942 byla práce rozdělena na dvě směny – denní a noční. Veškeré inspekce či vizitace se odrážely na chodu tábora. Od rána se podávalo lepší jídlo, ještě precizněji byly zametány ulice. Zákaz vycházení z bloků byl tehdy přísně dodržován. Jednalo se především o to, aby kontrolní osoby nenarazily na vězeňkyně, jejichž vzhled by neodpovídal idealizovanému obrazu tábora.⁴²

Noční směny, k nimž byly ženy přiřazeny, byly však samozřejmě mnohem náročnější. Nikdy nebyl dostatek času na vyspání. Noční směna začala v šest večer a končila o půl páté ráno. Často jenom půl hodiny trvala cesta zpět do bloku, protože se momentálně třeba uklízelo v ložnici. V zimě kvůli mrznutí nohou ani nemohly spát. V poledne se vstávalo k obědu a ve tři hodiny odpoledne byly ženy z noční směny probuzeny, aby se připravily na další večerní apel. Některé vězeňkyně často nespaly více než sedmáct hodin týdně.⁴³

Od léta roku 1943 byly vězeňkyně najímány do veřejných domů v mužských koncentračních táborech. Dobrovolnice z Ravensbrück s nálepkou prostitutek byly vysílány do Mauthausenu, Buchenwaldu, Neuengammenu, Sachsenhausenu i do Dachau. Všeobecné vzbouření vyvolala informace velitele Suhrena, když povolal všechny Polky a vzkázal jim

⁴¹ ŠEBOROVÁ, *Česká trilogie*, op. cit., s. 36.

⁴² WÍŇSKA, Urszula. *Zwyciężyły wartości...*, op. cit., s. 304-305.

⁴³ *Ibidem*, s. 298.

prostřednictvím jedné z blokových, že se mohou hlásit do veřejných domů. Dvěma Polkám, které se na tuto pozici přihlásily, další dvě ustrihly vlasy, za což se dostaly do trestaneckého bloku.⁴⁴

2.4 SYSTÉM TRESTÁNÍ, BUNKR A TRESTANECKÝ BLOK

K udržování disciplíny v táboře sloužil speciální systém trestů. Druh trestu se nezměnil po celou dobu existence tábora. Používaly se všechny možné způsoby, ačkoliv bylo čím dál těžší udržet si kontrolu nad zvětšujícím se počtem obyvatel v táboře. V letech 1939–1942 se i za drobné přestupky sepisoval záznam, kvůli němuž se muselo stanout před hlavní dozorkyni kárné komise. Rozsudky týkající se těchto záznamů byly vyhlášovány dvakrát týdně. Zhruba 20 rozsudků bylo projednáno na jednom zasedání. Trest byl následovný – buď se stála stojka nebo 25 ran bičem. Stojka mohla trvat nepřetržitě několik hodin nebo přerušovaně ještě více hodin. Stávaly se i případy, kdy trestankyně musela dělat stojku, která trvala od večerního apelu do apelu ranního, přičemž musela další den bez výjimky pracovat a v noci opět dělat stojku. Samozřejmě se nepřihlíželo k počasí, takže i v dobách tuhých mrazů.⁴⁵ Tresty se udělovaly za porušení předpisu, jako bylo držení rukou po ulici Lágrová, nebo návštěva známé v jiném bloku či za přebývání v cizím bloku mimo stanovené hodiny. Stovky žen v pruhovaných oděvech a dřevěných dřevácích musely poskakovat proto, aby neumrzly. Starší ženy, kterým nohy už vypověděly službu, často sedávaly pod zdmi bloku na zledovatělé zemi, což často končilo závažným onemocněním.⁴⁶ Při práci v dílnách docházelo k surovým trestům za vynášení materiálu v podobě drobných utěrek či odstřížků, které sloužily jako nezbytná výplň do dřeváků pro vytvoření tepla. V některých případech, pokud byla žena dopadena, putovala rovnou na nějaký čas do trestaneckého bloku. V červnu 1942 ohlásil velitel tábora na jednom z apelů, že za sebemenší plátýnko vynesené z dílny hrozí trest smrti pověšením.⁴⁷ Uplatnění tohoto trestu však v Ravensbrücku nebylo zaznamenáno. Tělesné tresty však byly nadále hojně využívány. K bití

⁴⁴ ŠEBOROVÁ, *Česká trilogie*, ... op. cit., s. 83.

⁴⁵ Janina Fabierkiewiczová z lublinského zářijového transportu stála pod bunkrem od šesté hodiny ranní do šesté hodiny večer (od 1. do 23. 7. 1944). Tři měsíce trvající trest, během jehož doby dostávala jídlo pouze každý čtvrtý den. Do 12. 2. 1945 spala na holé podlaze v tmavé, zděné cele. Měla celkový zákaz přijímání korespondence a balíčků. Je třeba dodat, že v jejím případě to nebyl trest za přestupek spáchaný v táboře, ale druh trestu, který byl vykonán za účelem přiznání viny. Lublinské gestapo tak fungovalo i na tak velkou vzdálenost. FABIERKIEWICZ, J. z 17. 11. 1959, Sbíрка Historické komise Ravensbrück.

⁴⁶ KIEDRZYŃSKA, Wanda. *Ravensbrück...*, op. cit., s. 46.

⁴⁷ Ilegální korespondence experimentálně operovaných Krystyny Czyżové a Wandy Wojtasikové. Sbíрка Historické komise Ravensbrück.

docházelo v bunkru na speciální koze, v úterý a v pátky za přítomnosti lékaře, který zkoumal puls trestankyně a rozhodoval o tom, zda je možné v trestu pokračovat. K bití byla používána hůl o délce 1 m a tloušťce 1 cm. Tresty vyměřovaly do července 1942 dozorkyně Hassová i Binzová, později – vězeňkyně-kriminálnice, které za to byly odměněny porcí chleba navíc. Mezi dobrovolnicemi pro tuto hanebnou práci se nacházela i vězeňkyně polského původu Agnieszka Plumbaumová.

Formy trestů byly různé. Za trest bylo považováno i oholení hlavy. K častým skupinovým trestům patřil *Kostabzug*, což obnášelo odebrání obědu celému bloku buď jednorázově, nebo po dobu několika nedělí za sebou. Tresty se používaly rovněž na Štědrý den nebo na Velikonoce. Bunkr – zděná budova, výše popsáno jako táborové vězení. Na patře se nacházelo zhruba 40 cel, v suterénu až 38. Celek byl rozdělen na tři oddíly: cely, ve kterých ženy seděly za různé přestupky; dále cely, pod výhradním dozorem Ramdohra – jednalo se výhradně o politické přestupky, na něž dohlížel příslušník SS, a konečně cely pro speciální vězňe (*Sonderhäftlinge*), v porovnání s předchozími dvěma, byl tento typ cel, řečeno s nadhledem, považován za luxusní. V druhém oddíle se cely lišily. Od těch úplně nejtemnějších po ty s denním světlem a lůžky. Rozměr cel byl 2 x 2,5 m a na výšku měly 2 m s oknem 1 x 0,40 m.⁴⁸

Cela č. 54 byla celou smrti, č. 55 bylo určeno pro vězeňkyně, které měly zemřít vyhladověním, což zpravidla trvalo několik dní. Co se týče zásobování jídlem, to probíhalo různými způsoby, nejčastěji záleželo na rozsudku. Ráno se podávala káva a chléb, večer opět káva a každý čtvrtý den oběd. Vybavení, pokud to tak lze nazývat, temné cely ve druhém oddíle, se skládal z umyvadla a toalety, absence čehokoliv na sezení i na spaní. V takových podmínkách musely odsouzené trávit nejednou až dva a více měsíců i přesto, že trest měl trvat v rozmezí od 7 do 14 dnů.⁴⁹ Holanďanka Neeltje Eppkerová seděla v této cele až 6 měsíců. Dokonce i v létě jí mrzly a hnisaly nohy. Protože se bránila trestu bičování, v bunkru seděla až třikrát.⁵⁰ V lednu 1941, v období, kdy mráz dosahoval až -20 °C, byla 18ti-letá Henryka Derasówna odsouzena za ostříhání vlasů až na 2 týdny do bunkru. Seděla uvnitř, ve zděné kopce pouze o chlebu a kávě, a až každý čtvrtý den teplý oběd. Celu opouštěla s omrzlinami nohou, a poté co se dostavila infekce a následná amputace, načež Derasówna zemřela.

⁴⁸ KIEDRZYŃSKA, *Ravensbrück...*, op. cit., s. 48.

⁴⁹ Výpověď Karoliny Lanckoroňské. Mezinárodní Červený kříž v Ženevě, duben 1945. GKBZHwP, t. 56.

⁵⁰ Výpověď v hamburském procesu, GKBZHwP, t. 50.

Pro pochopení tehdejší situace by dnešní návštěvník musel vidět, jak se žilo uvnitř, v přeplněných dřevěných barácích. Jak bylo komplikované, probíjet si cestu ke kotli s jídlem, jestli se tomu tak dalo říkat. Porce byly vodnaté, řídké, ale přesto je vězeňkyně hltaly s úplnou samozřejmostí. Nelze si ani představit, kolik těžkých a bezesných nocí musely zažít, kdy naproti sobě ležely ve znečištěném oblečení, bez příkrývky, propletené, proto, aby se alespoň trochu mohly zahřát. Jen s obtížemi je možné si představit, jak se pracovalo s těžkým nářadím a lopatami, při těžbě a kácení tamního dřeva, kdy slabé a chatrné ženy nosily a skládaly prkna, zatímco kdysi pro takovou práci byli k dispozici koně, tentokrát musely tuto těžkou práci vykonávat ženy. Často docházelo k tomu, že se z práce mimo tábora vracely vozy byly plné mrtvých a nahých těl, jež byla poskládána jako dřevo, a mířila tak přímo do krematoria. Jediné, co si dnes můžeme představit pod životem v nacistickém táboře, lze omezit pouze na jediné slovo: teror. Drsná atmosféra plná brutality, násilí a sadismu se vznášela nad celým táborem. Nešlo však jen o čekání na smrt, šlo především o setrvání víry v to, že nepřítel bude zanedlouho poražen, že vězeňkyně stále mají vůli přežít. Touha po skončení války však i navzdory tomu mohla znamenat jejich konec. Politické vězeňkyně byly umístěny do koncentračního tábora kvůli odboji proti nacismu, ale ani uvnitř něho ženy nepřestávaly bojovat. Touha odolat byla však silnější, než pocit vlastní bezbrannosti a beznaděje.⁵¹

Ve většině cel byla podlaha betonová, i přesto se zde vši držely velmi dobře, o to horší bylo, že v dokonalé tmě nebylo vůbec lehké se jich zbavit. Jestli některá z vězeňkyň měla to štěstí, že mohla spát na pryčně přikrytá dekou, musela mít ráno deku perfektně složenou, což byl opět velmi těžký úkol s přihlédnutím na úplnou tmu. Pokud se tak nestalo, pryčna i deka byly vězeňkyni odebrány, samozřejmě to vše za doprovodu bití.

K mučícím nástrojům používaných v bunkru patřily, kromě kozy, tzv. „vlčí tlapy“, které probodávaly různé části těla, dále pouta a druh truhly s malými otvory propouštějící vzduch.⁵² Často byly do cel posílány vyzvědačky, aby Ramdohr získával informace o vězeňkyních. V některých případech navštívil celý Ramdohr sám, přepadl celu ve dne nebo v noci, rozsvítil silnou žárovku a šmejdil za účelem najít sebemenší důvod k porušení trestu. Jestli náhodou nachytl vězeňkyni ležící na betonové podlaze bez příkrývky, s kouskem novin pod hlavou,

⁵¹ ŠEBOROVÁ, *Česká trilogie*, op. cit., s. 72.

⁵² Zpráva Marie Liberakové z 3. 5. 1949, Sbirka Historické komise Ravensbrück.

vězeňkyni zbil a skopal.⁵³ Noci v bunkru byly téměř nepřetržitě plné křiku a pláče. Obzvláště kruté byly ty noci, které vězeňkyně prožívala po ztrestání bičem. Velmi surově bylo zacházeno i se svědky Jehovovými. V prosinci 1939 odmítly chystat sváteční balíčky pro vojáky, razantně tak odmítly jakoukoliv práci pro německé vojsko. 19. prosince byly vzaty do bunkru na celé čtyři týdny. Zůstaly stát pouze v sukních na vězeňském dvorku zhruba 3 až 5 hodin, a to mrazy dosahovaly až -40°C. Každý čtvrtý den dostávaly pouze půlku denní dávky kávy, a to ráno a večer, a každý osmý den čtvrtinu porce obědu. Ke stávkujícím členkám sekty, pracujícím na území tábora, se tehdy připojilo až 350 žen. Seděly v bunkru na holé zemi v chladných sklepeních ohřívajíc se navzájem svými těly. Trest byl poté snížen na tři týdny. Poté, co se vrátily 9. ledna 1940 zpět do bloků, měly omrzlé tváře, nos, uši, ruce i nohy. Avšak kupodivu žádná z nich omrzlinám nepodlehla.⁵⁴

Bunkr v sobě skrýval mnoho tajemství. Ve speciálních celách, určené pro soukromé užívání pouze Ramdohra, se odehrávaly různé výslechy za použití sofistikovaných tortur. Velmi často byla užívána omračující injekce, samozřejmě za přítomnosti lékaře, který s jistou dávkou ironie kontroloval puls poté, co Ramdohr omámenou vězeňkyni bil a vyslychal.⁵⁵ V bunkru měli své místo i speciální političtí vězni. Jednalo se o ženy, které byly nějakým způsobem spojeny s politickými osobnostmi nebo samy měly jistou roli na politickém poli. Nacházely se zde např. ženy generálů, kteří se účastnili atentátu na Hitlera: von Witzlebenová i Hoepnerová. Von Witzlebenová zemřela v bunkru za nejasných okolností v prosinci 1944. Všechny zaujímaly místo v přízemí a v prvním patře. Do temné cely se však dostala i Odette Sansom-Churchillová, jejíž manžel byl vzdáleným příbuzným Winstona Churchilla. Životopis Odette udává, že 15. srpna 1944, tedy v den, kdy přistávali spojenci na jihu Francie, byl označován jako den, kdy se v bunkru zvedla vlna represí. Jako hrozba bylo tehdy puštěno centrální ohřívání, jež mělo vzbudit dojem plynové komory.⁵⁶

Trestanecký blok (*Strafblock*) si žil svým životem. Byl zcela oddělený od ostatních bloků drátěnou sítí, u vstupu stála každý den a každou noc táborová policie. Kapacita bloku, stejně jako ostatních stejně velkých bloků, byla 270 osob, avšak běžná situace byla 500 až 1000 osob.

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ Zpráva Heleny Skalské z 1. 8. 1948, Sbíрка Historické komise Ravensbrück.

⁵⁵ Tímto způsobem byla vyšetřována Maryla Steindelová z Krakova. Sbíрка Historické komise Ravensbrück.

⁵⁶ Sansom, Odette Marie Céline. Imperial War Museums interview z 31. října 1986., dostupné online: <https://www.iwm.org.uk/collections/item/object/80009265>

Obyvatelkami *Strafblocku* byly převážně psychicky nemocné Němky, Romky a další osoby, považované za vyvrhele společnosti. Mezi nimi se nacházelo až 20 % osob normálních, avšak trestaných za nejmenší přestupky. Do tohoto bloku bylo velmi snadné se dostat, ale na druhou stranu velmi komplikované dostat se zpět.

Pobyt v přelidněném bloku, nutnost soužití s nejrůznějšími typy nešťastných žen byla noční můrou. Při koncentraci takového počtu lidí na jednom místě byl člověk vystaven neustálému křiku, bití a krutým trestům. Tomuto bloku velely dozorkyně velmi zlé, kruté a nemilosrdné. Úmrtnost speciálně v tomto bloku byla velmi vysoká. Zřídka kdy putovaly těžké případy na ošetření. Dvakrát týdně přicházela lékařka – Němka Kurtová spolu se zdravotní sestrou. V tomto prostředí panovala jiná pravidla a zvyky, nedá se hovořit o žádných právech. Politické vězeňkyně byly pouhou menšinou v obrovském množství ostatních žen a nemohly zbylé většině v žádném případě odporovat.

2.5 ÚTĚKY Z TÁBORA

Na podzim roku 1940 došlo k útěku Romky Weissové z trestaneckého bloku. Poté, co vyšlo najevo, že jedna z vězeňkyň utekla, celý blok byl donucen k děláni stojky, současně byl zákaz přísunu jakéhokoliv jídla a společně s tím probíhalo i pronásledování vězeňkyně. Příslušníci SS se psy zalarmovali široké okolí. Tři dny a dvě noci stály ženy před blokem doslova na pokraji svých sil. Třetí den nešťastnou cikánku dopadli v lese na stromě. Když se vrátila zpět do tábora, byla přinucena k tomu, aby ukázala, jakým způsobem z tábora utekla. Podařilo se jí uprostřed noci za pomoci drátku a šperháku otevřít dveře, přeskočit drát, rychle utéct do blízké jídelny a rovnou na střechu. Zde na ni čekala největší překážka – elektrické drátové vedení, ale i na to byla připravena. Z bloku si vzala slaměný polštářek, který vhodila na elektrické vedení, skočila na polštář a přeskočila na druhou stranu – na střechu garáže. Odsud již cesta byla volná. Po názorné ukázce útěku byla odvedena zpět do bloku. Velitel dal cikánku ženám doslova napospas se slovy, že s ní mohou provést, co budou chtít. Vězeňkyně, které musely podstoupit tak krutý trest, aniž by se na útěku podílely, daly průchod své frustraci a agresi. Co se odehrálo na *Strafblocku* lze jen těžko popsat slovy. Polky ze sousedního bloku 14 slyšely nelidský křik, vytí, dupot, pleskot a tupá udeření tvrdým předmětem. Za půl hodiny dozorkyně už jen vytáhla

mrtvolu zmasakrované Weissové. Její tělo bylo uloženo do márnice uvnitř bunkru. Tak se konal jeden z prvních samozvaných soudů, na jehož rozsudek byl Koegel náležitě pyšný.

V pozdější etapě fungování tábora docházelo však i ke zdařilým útěkům. Během Velkého týdne 1943 se podařilo utéct hned dvěma Polkám, které pracovaly v kuchyni: Ireně Kuzoňové a Stelle Dobrzyńské. Postupně si nasbíraly ze zbylých kousků civilní oblečení, na které si v den D oblékly klasické pruhované oblečení. Ráno se hlásily jako obvykle do práce a kolem osmé zmizely. V tomto čase svázelo nákladní auto kotle pro skupiny osob pracující mimo tábor. Podle svědectví Aurelie Woźnické se obě ženy ukryly mezi kotly a odjely z tábora. Po útěku byl vyslýchán i řidič nákladního auta, avšak evidentně mu nebylo nic prokázáno, protože povolání vykonával i nadále. Útěk neměl pro blok žádné větší důsledky. Zajato bylo jen několik pomocnic v kuchyni. V souvislosti s tím seděla v bunkru již zmíněná Izabela Sicińská. Po nějaké době byla Dobrzyńská chycena a přivezena zpět do tábora. Svůj život si zachránila tím, že začala pro Ramdohra plnit funkci donašečky. V květnu 1943 utekly další tři vězeňkyně z komanda v Neurohlau: Rozalia Juraszek, Maria Królowna i Aurelia Woźnicka. Útěk se kompletně povedl i přesto, že příprava zahrnovala absurdně snadné prostředky. Rozhodujícím momentem v tomto případě byla obrovská odvaha, odhodlání a kapka štěstí.⁵⁷ Často docházelo k útěkům i během transportu. Francouzka Yvonne Pagniez utekla skrz okno vagónu během evakuačního transportu z Torgau do Ravensbrück.⁵⁸

Němci používali takové označení, *goldstück* – zlatý kousek. Tento název označoval osobu, která se nikdy nedostavila včas na nástup, kterou bylo nutné pokaždé hledat. Takovou osobou byla Polka Barbara Posmyková. S nikým neměla žádné přátelské vazby, s nikým nekomunikovala, neměla žádné přítelkyně a dělala neustálé problémy. Pracovala s ostatními ve skupině v lese, tedy pracovala mimo tábor. Dodnes není známo, jak přišla k civilnímu oblečení, ale jistého dne se od pracující skupiny, v době podávání polévky, vzdálila a zmizela. Takové případy se čas od času stávaly, ale převážně v německém případě, protože Němky se po útěku z tábora nemusely speciálně maskovat, přeci jen byly na svém vlastním území. Pokud však došlo k jejich zadržení, byly nuceny vrátit se zpět do tábora a posměšně chodit s tabulkou umístěnou na zádech s nápisem: *ha, ha, ha, za hodinu už jsem zase tu*. S tímto se měly po táboře procházet

⁵⁷ KIEDRZYŃSKA, Wanda. *Ravensbrück...*, op. cit., s. 55.

⁵⁸ PAGNIEZ, Yvonne. *Évasion*, Paris 1949, s. 269.

a následně měly být pověšeny. Co se však týče Barbary Posmykové, té se podařilo utéct až do Polska.⁵⁹

2.6 TÁBOROVÉ NEVĚSTINCE

Několik žen popisuje situaci, kterou otrásl celý tábor. Na jaře roku 1943 velitel tábora vyhlásil nábor do veřejných domů, známé jako nevěstince. Počátkem léta 1941 nařídil říšský vůdce SS Heinrich Himmler, aby byly pro vězně koncentračního tábora v Mauthausenu a Gusenu zřízeny dva nevěstince. Hlavní myšlenkou Himmlera bylo, že totální nasazení a vykořisťování mužů bude mít lepší efekt pouze v případě, pokud budou právoplatně odměněni a bude jim umožněno navštívit tyto veřejné domy. Podle něj bylo zapotřebí „vlít do žil“ novou sílu.⁶⁰ Nyní měl být vězňům povolen sex „v jejich nejsvobodnější vůli“ se ženami pracujícími v oněch nevěstincích, navíc to mělo být něco jako speciální privilegium zakotvené v *Narřízení o poskytování výhod vězňům*.⁶¹ To podle Himmlera „není příliš vkusné, ale (...) přirozené, a pokud mám tuto přirozenou věc využít jako podnět pro efektivnější práci, cítím, že jsme povinni tohoto povzbuzení rádně využít.“⁶² SS tak zavedla bonusové ohodnocení v systému koncentračních táborů, díky kterému byl mužům povolen vojenský sestřih, cigarety, častější korespondence a také návštěva nevěstince jako platba za práci navíc.⁶³ V následujících letech SS zřizoval veřejné domy pro mužské vězně v dalších koncentračních táborech, jež byly označovány jako *speciální vězeňské budovy*. Nevěstince byly zřízeny v koncentračních táborech Flossenbürg, v Osvětimi a v roce 1943 v Buchenwaldu a Neuengamme, Dachau a v Sachsenhausenu v 1944. SS nadále věřila výhodám nucené prostituce, a to ještě ke konci války. Začátkem roku 1945 zřídil poslední nevěstinec v táboře Mittelbau-Dora.⁶⁴

⁵⁹ GRZELA, *Było, więc...* op. cit., s. 97.

⁶⁰ HELM, *Ravensbrück...* op. cit., s. 204.

⁶¹ *Dienstvorschrift für die Gewährung von Vergünstigungen an Häftlinge. Prämien-Vorschrift* z 13. května 1943. In: *Barch NS*, č. 3/426, s. 61-64.

⁶² V dopise Himmlera adresovaný Pohlvi z 5. března 1943. v archivu *Institute of Contemporary History (Munich) (IfZ)*, MA 304/0812.

⁶³ *Dienstvorschrift für die Gewährung von Vergünstigungen an Häftlinge. Prämien-Vorschrift* z 13. května 1943. In: *Barch NS*, č. 3/426, s. 61-64.

⁶⁴ SOMMER, Robert. Forced Prostitution in National Socialist Concentration Camps – The Example of Auschwitz. In: DRINCK, Barbara a GROSS Chung-noh (ed.). *Forced Prostitution in Times of War and Peace. Sexual Violence against Women and Girls*. Germany, Kleine Verlag Bielfield. 2007, s. 123-136.

V případě žen z Ravensbrücku byla situace následující. Zde se nejprve příslušníci SS pokusili obrátit na ženy formou dobrovolného náboru místo povinnosti nucené prostituce. Pravděpodobně uvažovali, že by to mohlo vyvolat odpor mezi ženami. Možnou rekonstrukci takového náboru popisuje přímá svědkyně Krystyna Żywulska, která tvrdí, že do bloku vstoupil dozorce spolu se stráží a procházeli jedno patro za druhým. Jedna ze strážkyň se hlasitě zeptala: *„Kdo z vás chce jet do Osvětimi, do mužského tábora? Práce to bude snadnější, možnost civilního oblečení a dobrého jídla. No, tak které z vás budou dobrovolnice?“* Ženám bylo dokonce přislíbeno, že budou po šesti měsících služby v nevěstinci propuštěny, ale k naplnění slibu nedošlo.⁶⁵ V jednom případě, konkrétně v bloku č. 15, kde byly ubytované právě ženy „Králici“, se projevil nesouhlas jménem všech Polek. Dvě z operovaných ustříhly nůžkami vlasy jiné vězeňkyni, která se jako dobrovolnice přihlásila do náboru. Za trest bylo všem ženám na tomto bloku zakázáno odebírat až dva týdny příchozí potravinové a jakékoliv jiné balíčky.⁶⁶ To však neznamenalo, že se žádná z žen už více nepřihlásila.

Čas od času byl konán mezi vězeňkyněmi nábor do ‚pufu‘ – tak se slangově nazýval veřejný dům pro vojáky. Pokud některá z žen na tuto nabídku kývla, byla později propuštěna z tábora na svobodu. Častěji návrh směřoval spíše k prostitutkám, které se v tomto ‚oboru‘ pohybovaly už déle, a byly označeny černým páskem. Jednou se však měly shromáždit jen polské bloky, i přesto, že se mezi nimi nenacházela ani jedna žena s černou záplatou. Polky však tato nabídka natolik urazila, že sestavily delegaci s upřímnou prosbou, aby jim už takové návrhy nepodsouvali, protože to není zcela důstojné.⁶⁷

Při pomyšlení, jak kruté podmínky vládly v ženském táboře, je celkem snadné si představit, jak atraktivní je nabídka slušného oblečení a jídla pro hladovějící, špinavé a nemocné ženy. Mnoho vězeňkyň by udělalo opravdu cokoli pro to, aby uprchly z pekla koncentračního tábora a s ním nevyhnutelné smrti. Jakmile SS mělo dostatek přihlášených žen, byly hned nato postupně vyšetřeny, zda-li netrpí nějakou pohlavní chorobou jako je kapavka nebo syfilis.⁶⁸ Výpovědi bývalých sexuálních otrokyň jasně ukazují na to, jak nízké šance měly ženy, když se chtěly postavit proti tomuto systému. Často nemohly dělat nic jiného, než se se svým osudem smířit, protože dlouhodobý pobyt v táboře a beznadějná budoucnost měla za následek psychické

⁶⁵ Ibidem, s. 125.

⁶⁶ KLIMEK, *Ponad ludzką miarę...*, op. cit., s. 18.

⁶⁷ PÓLTAWSKA, *A bojím se snů*, op. cit., s. 134.

⁶⁸ První z těchto vyšetření byla provedena v Osvětimi na konci září 1943.

narušení. Kupříkladu jedna žena říká: „*Je to stále lepší, než žít v Ravensbrücku. Co můžeš dělat? Chceš se tomu snad postavit? Udělali jsme toho hodně. Ano, spadly jsme na dno, byl to šok, ale dá se to pochopit, ne? Víte, stávalo se, že když jste se ráno v Ravensbrücku probudil, zjistil jste, že jste celou dobu ležel vedle mrtvého těla. A dozorkyně ti na to pouze řekla: ‚To tělo hodte dolů.‘ V takové situaci se prostě snažíš ochránit především samu sebe. Nikdy jsem ani nedoufala, že přežiju, prakticky jsem se se svým životem už dávno předtím rozloučila.*“⁶⁹

Ve snaze utéct nadvládě a kontrole SS alespoň částečně, některé ženy se snažily udržet si s muži s vyšším postavením (šlo o tzv. *káповé*) dobré vztahy. Tento vztah nazývá historička Anna Hájková⁷⁰ jako vztahem racionálním.⁷¹ Jednalo se o běžnou strategii přežití v koncentračním táboře, kdy ke kontaktu mezi mužem a ženou mohlo dojít i za jiných okolností, než jen při samotném uvěznění. Tento vztah fungoval na základě výměnného obchodu, kdy jídlo a ochrana byla směněna za sexuální službu. Tyto vztahy však mohly být často vynucené a měly povahu vykořisťování. V případě táborových nevěstinců měly ženy jen zřídka možnost mužského vězně, případně osobu s vyšším postavením, odmítnout. Příslušníci SS se těmto nekontrolovatelným „vztahům“ snažili zabránit, a to tím, že přinutili ženy přestěhovat se na jiný pokoj, aby tak muži nevěděli, v jakém pokoji se „jejich“ žena nachází. Někteří muži se dokonce pokusili podplatit stráž, aby se s dotyčnou ženou mohli setkat, případně podplatit muže, který čekal v řadě na onu ženu. Jestliže došlo k odhalení těchto vztahů, znamenalo to uvěznění v bunkru či trest smrti jak pro muže, tak i pro ženu.⁷²

⁶⁹ Rozhovor Christy Paul a Reinhilda Kassinga s L. B. In: *Werkstatt der Erinnerung* (Hamburg), sign. 294T, s. 21.

⁷⁰ Historička Anna Hájková se zabývá historií holocaustu, mj. z hlediska sociálního, kulturního a genderového. Zabývá se problematikou terezínského ghetta a socialismu ve střední Evropě (1930-1970).

⁷¹ HÁJKOVÁ, Anna. Strukturen weiblichen Verhaltens in Theresienstadt. In: BOCK, Gisela (ed.) *Genozid und Geschlecht: Jüdische Frauen im nationalsozialistischen Lagersystem*. Frankfurt, Main, Campus, 2005, s. 202–219.

⁷² SOMMER, *Forced Prostitution ...*, op. cit., s. 131.

3. ZDRAVOTNÍ PÉČE V RAVENSBRÜCKU

3.1 VĚZEŇKYNĚ A JEJICH PŮVOD

Vězeňkyně koncentračního tábora Ravensbrück tvořily smíšenou skupinu složenou z 27 národností.⁷³ Hlavní jádro tábora stanovovaly převážně představitelky evropských zemí okupovaných Hitlerem. Jednotlivě se zde nacházely i Čiňanky, Egypťanky, černošky a Turkyně. Vzhledem ke struktuře společnosti byly vězeňkyně směsíci různých tříd a skupin, od proletariátu měst, různého typu vesničanek, přes nezaměstnané osoby nebo naopak reprezentantky vysoké třídy a pracující inteligence, buržoazie a aristokracie. Mimo jiné se v roce 1940 nacházela i princezna Maria zu Schaumburg-Lippe.

Vězeňské uskupení bylo v Ravensbrücku vzhledem k národnostem a společenskému uspořádání velmi různorodé. Více než 20 národností, včetně politických vězeňkyň, uvězněných během zátažů, Svědkyň Jehovových a členky jiných náboženských vyznání, včetně asociálek, kriminálnic a dalších. Celkový počet žen, které v letech 1939–1945 táborem prošly, se pohybuje okolo 132 000. Polky tvořily nejpočetnější skupinu, a to 40 000. Jak už víme, existenční podmínky v táboře byly proti všem zásadám hygieny a morálky. Hlad, velmi fyzicky náročná práce, teror a ustavičná šikana ze strany dozorkyň a příslušníků SS vytvářela neustálý psychický tlak a napětí. Stísněnost několikanásobně zhoršovala už tak velmi špatné hygienické podmínky. Tzv. *Revír* čili táborový špitál, neplnil a ani nemohl plnit svůj účel. Všudypřítomný svrab, zavšivení, tyfus a střevní chřipka znemožňovaly v rámci možností běžné fungování tábora a soužití v lidských podmínkách. Mezi mladými vězeňkyněmi nacházela svou rodnou půdu i tuberkulóza. Starší ženy, invalidní a chronicky nemocné byly automaticky vybírány na tzv. selekce. Jejich předposlední zastávkou se stala doslova brána do pekel. Jednalo se o speciální menší *podtábor* Uckermark – tzv. *Jugendlager*.⁷⁴

První Polky byly do tábora přivezeny ke konci září roku 1939 z území tehdejšího Německa. Jednalo se o aktivistky v oblasti vzdělávání polské menšiny, která se nacházela ve varmijsko-mazurské oblasti, ve východních Prusech, Lubušsku, v opolském Slezsku, ve

⁷³ Angličanky, Belgičanky, Bulharky, Cikánky, Češky, Finky, Francouzky, Holandanky, Italky, Jugoslávky, Španělky, Litvanky, Lucemburky, Lužičanky, Maďarčky, Norčky, Polky, Rakušanky, Rumunky, Rusky, Řekyně, Švédky, Švýcarky, Ukrajinky, Židovky ad.

⁷⁴ KLIMEK, *Ponad ludzką miarę: Wspomnienia operowanych...*, op. cit., s. 6.

Vestfálsku a v Berlíně. Pět vězeňkyň z Pabianic přijelo 2. listopadu 1939, a započala se tak nehezka historie transportů mířících z Polska. V dubnu roku 1940 přijíždějí vězeňkyně z Pomoří i mazovského okolí. V srpnu roku 1940 do tábora míří větší transport složený z vězeňkyň z Kielc, Sandoměře, Tomaszowa Mazowieckiego, Piotrkowa a Čenstochové. Později v roce 1941 z Tarnova a Krakova. 23. září už první varšavsko-lublinský *sondertransport* čili speciální transport. Po osmi měsících druhý varšavsko-lublinský *sondertransport*, přijíždí tedy 1. června 1942. Postupně se v táboře ocitly ženy ze všech částí Polska a ze všech větších polských měst. V měsících srpnu a září roku 1944 do Ravensbrücku putovalo zhruba 12 000 zajatkyň evakuovaných z rozbořené Varšavy.⁷⁵ Složení společnosti prvních obyvatelkyň tábora byl velmi rozdílný. Nacházely se mezi nimi tovární dělnice, vesnické ženy, úřednice, učitelky, majitelky obchodů, ženy důstojníků mimo jiné těch, kteří se zasloužili v bojích během první světové války, dále matky důstojníků válčících v té době na frontě. Což rozhodně neznamenalo lepší zacházení. Dokonce došlo k tomu, že jedné z matek nebylo povoleno, aby se zúčastnila pohřbu vlastního syna, který zemřel na frontě. Nepomohly ani prosby jejího druhého syna, který rovněž válčil na frontě. Zesnulému byl uspořádán důstojný pohřeb, matce však dorazily pouze noviny s popisem průběhu pohřbu.⁷⁶

3.2 ZDRAVOTNÍ PODMÍNKY A ZÁZEMÍ

Obecně je velmi složité hovořit o zdravotních podmínkách v táboře. Jedno je však možné konstatovat, a to fakt, že podmínky se čím dál více zhoršovaly s ohledem na větší počet lidí v táboře. Existovaly zásadní okolnosti, které ovlivňovaly a zhoršovaly zdravotní stav vězeňkyň. K nim se řadila nedostatečná ochrana před zimou, nadměrně těžká fyzická práce a extrémně špatná výživa. Zmíněný nedostatečný úbor se, podotýkám v zimě, skládal ze šatů a vestičky bez podšívky, ušité z tenkého přírodního materiálu. Na hlavě ženy nosily převážně bavlněný šátek, na nohách dřeváky a punčochy, rovněž ze slabého materiálu. Celkový komplet byl doplněn o zástěru. Na počátku nosily bavlněné spodní prádlo, v momentě, kdy bylo prádla nedostatek, přešlo se na letní. V létě na sobě většinou nosily plátěné šaty s krátkými rukávy a na hlavě šátek z tenkého bavlněného materiálu. Velmi často se stávalo, že začalo celkem podstatně ubývat

⁷⁵ Ibidem, s. 6.

⁷⁶ Výpověď Heleny Skalské.

teplého oblečení ve skladu, v takovém případě se nově příchozí vězeňkyně rovnou oblékaly už v zimě do letního oblečení. Protože tábor v žádném případě nebyl připraven na kapacitu vězeňkyň, jakou měl již v roce 1943, ukázalo se nezbytné nahradit táborovou uniformu civilním oblečením, které by odpovídalo podmínkám tábora. Po likvidaci Židovek v jiných táborech, mám na mysli Osvětim nebo Majdanek, byly přiváženy nejrůznější ženské uniformy, na kterých se často objevovaly např. našité kříže z barevného materiálu. Vězeňkyně, které byly takto zvláště oblečené, často vytvářely dojem velkého, ale nuzného cirkusového uskupení.

Od časného jara do října náležel ženám letní úbor, což s sebou přinášelo i chození na boso, jež se v pozdějších letech příliš nedodržovalo. Meklenburské vlhké prostředí, často ještě ztížené nevyzpytatelnými větrnými podmínkami, s sebou přinášelo – dokonce i během července – ranní mrazíky. Proto se ranní apele trvajících v zimě od 5. hodiny ranní a v létě od 4.30 do 7 hodin, staly další fyzickou zkouškou pro nejednu ženu, ač bez žádných závažnějších zdravotních potíží. Ranní sirény dávaly znamení k okamžitému nástupu ven, aby mohly být ženy sečteny, tzv. *Zählappell*. Skutečným účelem sčítání však nebylo zjistit, zda někdo chybí, ale lze se domnívat, že šlo o pouhopouhé týrání vězeňkyň, které byly nuceny stát hodinu a půl či dvě v pozoru dvakrát během dne, zatímco dozorkyně počítaly tisíce přítomných žen. Na počasí nezáleželo – sčítání probíhalo, ať pálilo slunce, přšelo, nebo padal sníh. Pokud výsledek neseseděl, musely stát do té doby, než byla chyba nalezena – třeba i čtyři hodiny. Nebylo divu, že se některá z nich zhroutily, nikdo však nesměl opustit řadu; bezvládné ženy zůstaly ležet tam, kde padly. V momentě, kdy stráže spatřily v řadě mezeru, šly zadem podél řady a do té, které došly síly a upadla, začali kopat. Poté následoval tzv. *Arbeitsappell* jinak známý jako nástup do práce. Vězeňkyně stály v řadách zvaných *Arbeitskolonen* a pochodovaly do práce buď mimo tábor, nebo do továren v táboře či blízko něj. Několik málo žen, většinou se jednalo o ty starší a nemocné, se mohly vrátit zpět do svých bloků, kde buď pletly punčochy nebo čekaly na to, aby mohly nastoupit na příležitostné drobné práce jako bylo skládání cementu či skládání hromad brambor. Pokud pracovaly uvnitř bloku, obstarávaly práce jako bylo mytí a leštění stolů, dokud nebyly dostatečně naleštěné. Podrážky několika málo párů bačkor, které ženy ještě měly, musely být důkladně vyleštěné. Do ložnice žádná z vězeňkyň nesměla vstoupit, i přesto, že byly perfektně uklizené. Co se týče oběda, vězeňkyně měly pouhých třicet minut na sněžení jídla, což bohatě stačilo, vzhledem k tomu, že šlo převážně jen o misku polévky. Jednalo se o řídký zeleninový vývar,

v němž zřídka plavalo pár kousků koňského masa; brambory v polévce byly dokonce často shnilé. Po jídle následoval další apel a s ním spojená další práce.⁷⁷

Po skončení práce se apely konaly znovu, tentokrát apely večerní, které rovněž probíhaly několik hodin pozdě do noci. Kromě těchto docházelo i k apelům během polední přestávky, ty však probíhaly kratší dobu. Tato sčítání často způsobovala nastydnutí, v nejednom případě vedoucí až k tuberkulóze. Chození na boso po táborových uličkách, které byly vysypány černou struskou, tedy materiálem, jež svými ostrými hranami a skelným leskem rozhodně chůzi nezpříjemňoval. Zvláště opakující se nástupy byly příčinou otevřených kožních infekcí chodidel, hojících se až několik měsíců. Je třeba dodat, že nově přibylé do tábora měly přístup k lékařskému vybavení velmi omezený, např. možnost ošetření v podobě podání obvazu byl téměř nemožný. Rovněž velký počet žen trpělo na tzv. flegmónu čili chronické hnisavé onemocnění kůže, nejčastěji na dolních končetinách, bez žádného odborného lékařského ošetření.⁷⁸

Jednotlivé bloky nebyly žádným způsobem vytápěny. Ženy to mohly pocítit především v zimě na přelomu roku 1940/1941, kdy byla zima neobvykle krutá. Abychom si dokázaly takový mráz představit, vězeňkyně tehdy musely spát v místnosti, kde ze stropu visely ledové rampouchy, avšak noční kontrola nedovolala obléci si na sebe cokoli jiného než pouze noční košili. Co se týče náplně práce, je všeobecné známé, že druh a tempo práce absolutně neodpovídaly fyzickým možnostem žen a negativně ovlivňovaly jejich zdravotní stav. V lednu roku 1940 bylo zaznamenáno několik případů žen s vážnými omrzlinami na těle, často už napůl v bezvědomí. Po lékařském ošetření, nejčastěji po podání jakési povzbuzující injekce, byly opět poslány, aby odhrnovaly sníh, avšak v nelidsky panujících podmínkách až -31 °C! Ženy pracující mimo tábor se vracely s těžkými poraněními na ruku. Oslabené srdce a malátnost byly na denním pořádku. Směna v dílně trvala až 12 hodin s jednou půlhodinovou přestávkou na oběd. Práce byla vyčerpávající, avšak alespoň jednodušší v tom, když žena mohla pracovat pod střechem. Jeden týden se pracovalo ve dne, jeden týden v noci, převážně byly ženy nuceny u práce stát, často v nevětrané zapáchající místnosti, např. v místnosti, kde se pro další použití vysoušel kožený materiál.⁷⁹

⁷⁷ ŠEBOROVÁ, *Česká trilogie*, op. cit., s. 79.

⁷⁸ KIEDRZYŃSKA, Wanda. *Ravensbrück...*, op. cit., s. 85.

⁷⁹ *Ibidem*, s. 86.

Jestli se na chvíli zastavíme u tématu výživy v táboře, zjistíme, že o správné výživě a její pravidelnosti lze jen těžko hovořit. Ráno ženy dostávaly pouze hrnek žaludové kávy. V počáteční etapě tábora dostávaly $\frac{3}{4}$ l tuřínové, kapustové nebo bramborové polévky; večer buď polévku z bujónu, nebo kroupy, ale pouze dvakrát týdně, po zbytek týdne jediné káva. Porce chleba se pohybovala zpočátku okolo 250 g. V roce 1942 bylo množství obědové porce polévky sníženo na $\frac{1}{2}$ l, dvě nebo tři brambory, často podávané už shnilé, tudíž nejedlé, množství chleba do 200 g, v závěrečné fázi však vážila porce chleba pouhých 100 g. Jednou týdně, nejčastěji v sobotu, dostávaly plátek margarínu a malé kolečko koňského salámu nebo lžičku marmelády či kousíček odporně páchnoucího sýra. Nikdy nebylo podáváno maso ani cukr, dokonce ani v malém množství. Pro 10 000 vězeňkyň bylo vyměřeno zásadně pouze 300 kg masa, tedy 30 g na osobu. Tehdy se však vydávalo pouze okolo 100 kg masa, které se zázračně rozplynulo v polévce a k vězeňkyním tak maso nedoputovalo. Podle platných norem měly dostávat na den okolo 4800 kcal, ty, které pracovaly „méně“ pouze 3600 kcal. Současně např. vězni v osvětimském táboře dostávali jídlo v množství 1302 až 1744 kcal za den.⁸⁰ Francouzská lékařka Don Zimmet-Gazelová uvádí ve své práci tabulku výživových údajů z Ravensbrücku. Podle ní se míra kalorií pohybovala pouze okolo 865,5 kcal.⁸¹

Balíčky, které zasílal Červený kříž, byly shromažďovány v pytlích a umístovány ve sklepeních hlavní budovy velitelů. 25. dubna 1945 byla celá lednice v dozorčí kuchyni naplněna americkými produkty, ve stejné době, kdy vězeňkyně omdlávaly z hladu majíc v sobě pouze 100 g chleba a polévku ze slupek tuřínu nebo květáku. Je důležité podotknout, že chléb, který zajatkyňe dostávaly, neobsahoval běžné suroviny pro výrobu chleba. Suroviny se skládaly z velmi podezřelých produktů, pravděpodobně se jednalo o namleté dřevěné piliny a v menší míře opravdová mouka.

Jestli se existenciální podmínky v přelidněných blocích daly považovat za nelidské, zmíním se teď o jiném prostoru, kam byly vězeňkyně umístovány. V poslední etapě tábora, pohybuje se na přelomu roku 1944/1945, byl mezi bloky č. 24 a č. 26 postaven padesátimetrový vojenský stan pro několik set osob. Prvními obyvatelkami byly evakuované vězeňkyně z Osvětimi. Vevnitř byla na zem rozházena trocha slámy, na které ženy spaly

⁸⁰ SEHN, J. *Obóz koncentracyjny Oświęcim-Brzezinka (Auschwitz-Birkenau)*, Warszawa 1961, s. 45.

⁸¹ *Les condition d'existence et l'état sanitaire dans les camps de concentration des femmes déportées en Allemagne*, s. 32 (*Les valeurs caloriques de la ration alimentaire par 24 heures*).

poskládané těsně jedna vedle druhé. Hygienické podmínky zde byly ještě horší než v jakýchkoliv jiných blocích, ačkoliv zni neuvěřitelně, že situace mohla být ještě horší. Vzhledem k úplné absenci vody byly vězeňkyně nuceny vkrádat se do jiných bloků, kde, jak jsem naznačila, nebyla situace o nic lepší. Kapacita bloků byla už dávno za hranicemi svých možností. Nechyběl zde pouze přívod vody, ale i ubikace. Za záchod by se dala považovat malá boudička s dřevěnou mísou připomínající záchodovou mísu. Za těchto okolností se kolem stanu tvořily páchnoucí hromady nečistot táhnoucí se napříč celým vnitřkem. V prosinci roku 1944 přijel transport dvou tisíc Židovek, které byly z neznámých příčin vyhnány z fabrik. Transport však svoji jízdu ukončil už ve Frankfurtu nad Mohanem. Pohled na tyto ženy byl doslova šokující. Kvůli chybějícím punčochám zapříčinil dva týdny trvající pochod těžké omrzliny dolních končetin. Právě tyto ženy byly ihned umístěny do vojenského stanu. Zde umíraly jedna po druhé, a ty, co sotva přežívaly, byly navíc vyhnány k nástupu ve tři hodiny ráno, kdy zbytek tábora ještě spal.⁸²

Na začátku ledna 1945 byl umístěn místo dosavadního stanu stan nový a větší, ve kterém byla podlaha již cementová, a nacházela se zde dokonce třípatrová lůžka. Vešlo se sem až čtyři tisíce žen. Poté, co byly evakuovány vězeňkyně z Osvětimi, putovaly sem zajatkyně z Varšavy společně se slovenskými a maďarskými Židovkami. Poněvadž opět došlo k nedostatku lůžek pro všechny ženy, volné prostory zaplnila ležení z prohnílé slámy.

3.3 OŠETŘOVNA A TÁBOROVÁ NEMOCNICE – TZV. REVÍR

V táboře Ravensbrück existovala čistě teoreticky lékařská péče vykonávaná v tzv. *revíru* čili v táborovém špitále. K prvnímu kontaktu s revírem došlo ihned při příjezdu do tábora, konkrétně při lékařské prohlídce. Prohlížená se musela vysvléct do naha, tyto „scény“ neměly nic společného s lékařskou prohlídkou, leč naopak. Norka Sylvia Salvesenová popisuje jednu ze svých lékařských prohlídek: *„Musely jsme nahé čekat přes dvě hodiny na to, než voda začala téct. Je nutné podotknout, že jsme byly přes 18 dní na cestě a marně jsme toužily po tom, abychom se mohly osprchovat. Jednu sprchu však musely využít hned čtyři ženy najednou, voda však tekla asi jen čtyři minuty. Dali nám takový kousek mýdla a něco, co nazývali ručníkem. Byla to ale jen malinká hadra, o nic větší než kapesník. Poté se stalo něco, co námi doslova otřásl.“*

⁸² Ibidem, s. 88.

*Byl to náš takový první otřes v Ravensbrücku. Do místnosti vešli dva muži v uniformách. Později jsme se dozvěděly, že jeden z nich byl lékař a druhý zubař. Musely jsme se postavit do řady a ti muži nám přikázali, abychom se před nimi ukazovaly nahé. Ale koukaly nám jen na zuby a ruce...*⁸³ Doktor, držící v ruce jezdecký bičík, sedící obkročmo na stole, si důkladně prohlížel promenádu žen, čas od času popostrčil starší nebo kulhající. Starším ženám odebral protézy, ortopedické boty, kýlní pásy a hole.⁸⁴ Zatímco se odehrávala tato prohlídka, přítomná německá lékařka vykonávala gynekologické vyšetření, a to velmi brutálním způsobem. Ale pouze na tomto šikana nekončila. Např. v roce 1941 speciální transport putující z Krakova a jeho okolí byl přivítán neobvyklým způsobem. Každé desáté ženě byla hned po příjezdu na místě oholena hlava, údajně z hygienických důvodů. Tři dny a tři noci přebývaly všechny tyto ženy v bunkru v celách na kamenné podlaze. Tento akt nesl název „odvšivení“.⁸⁵

Sylva Salvesenová dále pokračuje s výpovědí: „... to, co jsem před sebou viděla, to byl doslova obraz pekla. Ne proto, že se tam dělo něco strašného, ale proto, že jsem poprvé v mém životě viděla postavy, u kterých jsem si nebyla jistá, jestli jde o muže nebo o ženy. Hlavy měly oholené, byly vyhublé na kost, špinavé a zlomené vlastním osudem. Zde jsem pochopila, co znamená mít smrt v očích.“⁸⁶

Vedle obytných čtvrtí či bloků stálo několik dalších baráků: ošetrovna a táborová nemocnice v jednom, známá také jako *Revier (revír)*, skladiště, krejčovská dílna a prádelna. Kuchyně, která byla umístěna kolmo k *Lagerstrasse*, převyšovala svou velikostí ostatní baráky. Vedle po levé straně se nacházela úřadovna správce či hlavního dozorce a o něco dále napravo sprchy. Na druhé straně kuchyně bychom našli betonovou budovu s malými zamřížovanými okny, obklopenou zdí, tuto budovu už známe jako *Bunkr*. Poblíž hlavní brány do tábora stála jídelna určena pro dozorce a příslušníky SS. Velitelství bylo umístěno v bráně, naproti zadní stěně kuchyně. Koncem roku 1943 byly přistavěny další bloky s ještě většími budovami a úřadovna dozorců byla přeměněna na dodatečné baráky. „Nový“ tábor odděloval staré baráky zdi a dostal název *Industriehof* (průmyslový dvůr).⁸⁷ Je potřeba lépe objasnit význam a pravou funkci ošetrovny. Jednalo se o budovu, v níž se kromě pokojů pro nemocné pacientky nacházela

⁸³ RUSSELL OF LIVERPOOL, L. *Pod biczem...*, op. cit., s. 220-221.

⁸⁴ Marie Dzierżyńska z varšavského transportu z 31. května 1942 byla ochuzena o ortopedickou obuv, bez které se nemohla samostatně pohybovat. Na apely musela přicházet pouze za doprovodu dvou dalších žen.

⁸⁵ Výpověď Urszuli Wińskiej.

⁸⁶ RUSSELL OF LIVERPOOL, L. *Pod biczem...*, op. cit., s. 222.

⁸⁷ ŠEBOROVÁ, *Česká trilogie*, op. cit., s. 76.

také kancelář lékařů, pokoj sester a kancelář se spisy nemocných. Na počátku roku 1941 působil jako hlavní lékař krutý esesák dr. Sonntag. Bití do obličeje a očí za použití jezdeckého bičíku nebylo u něho výjimkou. Pro větší a silnější bolest využíval ostrý hák na témže bičíku.⁸⁸ Většina vězeňkyň musela velmi tvrdě pracovat, a to dokonce i v zimě, když teplota klesala k-30 °C. Mrazivé větry vanoucí od blízkého jezera způsobovaly těžké omrzliny, které často vyžadovaly zákrok končící amputací. Ovšem ani v létě to nebyla žádná výhra, vězeňkyně pracovaly v nesnesitelném vedru a potýkaly se s následky v podobě úpalu a podobných onemocnění. Tyto choroby, nevyjímaje hnisavé rány ani vyrážku zaviněnou podvýživou, následovaný průjmem z nedostatečné hygieny při práci s dobyt看em, horečkou z nachlazení a v neposlední řadě záněty močových cest, byly nejčastějšími případy léčenými na ošetřovně.⁸⁹

Všeobecně hlavní účel ošetřovny tkvěl v udržování a zároveň obnovení schopnosti znovu pracovat. Druhou funkcí bylo zabránění šíření infekcí a epidemií, protože nebyly to pouhé ženy, které se nemocí bály, ale především to byli právě němečtí příslušníci SS, kteří se chorobně báli nakažlivých nemocí. Třetím úkolem ošetřovny bylo provádění drobných chirurgických zákroků a léčba zranění, ke kterým docházelo kvůli nedostatku ochranných pomůcek v dílnách a absencí základní hygieny uvnitř tábora. A v neposlední řadě sloužila také k léčbě pohlavních chorob, které podle očekávání vzhledem k tisícům obyvatelk různých sociálních tříd a rozmanitému životnímu stylu ještě před uvězněním, byly ve velkém množství na denním pořádku.⁹⁰

Samotná vězeňkyně Milena Šeborová sama vzpomíná na první setkání s ošetřovnou: *„Když jsem v roce 1941 přišla do tábora, lékařská vyšetření vězňů byla poměrně důkladná. Postupně se více a více zjednodušovala, až se jejich hlavním smyslem stalo zjistit, zda nově příchozí nemá kroužkový lišej. Na počátku roku 1942 se ošetřovna rozšířila, jelikož nedaleko vznikl nový průmyslový závod v Dachau, kde pracovalo mnoho nových vězňů.“*⁹¹

A jak vlastně vypadala „terapie“? Na rány posloužily masti a na zbytek prášky. Možností, jak se vyhnout práci, bylo získání tzv. *Bettkarty*, tj. povolení zůstat v posteli na bloku a po několik dní být zproštěn od veškeré venkovní práce. Dr. Sonntag však disponoval neomezenou pravomocí a zároveň tak měl kontrolu nad životem a smrtí vězeňkyň. Podle libosti mohl udělit *Bettkarte*, díky níž existovala šance zotavit se po nemoci. Mohlo se stát, že bez ní mohla

⁸⁸ KIEDRZYŃSKA, *Ravensbrück...*, op. cit., s. 91.

⁸⁹ *Ibidem*, s. 95.

⁹⁰ ŠEBOROVÁ, *Česká trilogie*, op. cit., s. 85.

⁹¹ *Ibidem*.

vězeňkyně zemřít přímo během sčítání na *Lagerstrasse*. Pokud se tak stalo, po nástupu ji jednoduše sebrali, vložili do rakve (vyrobené velmi primitivním způsobem) a poté byla v krematoriu zpopelněna. Později se však už rakve ani nepoužívaly.⁹²

Šeborová dále vzpomíná: „Většina z nás hledala útočiště na ošetrovně teprve po důkladném zvážení všech možností. Jít tam znamenalo podstoupit mnohá rizika, ale také si tím člověk mohl zachránit život, zejména v prvních letech, kdy v tábore propukaly tyfóvé horečky. Jedny z nejhorších chvil pro mě nastaly v únoru 1945, když jsem trpěla zánětem močového měchýře. V té době denně probíhalo ‚zplynování‘ vězňů. Potřebovala jsem nutně lékařskou pomoc, ale na ošetrovnu jsem odmítla jít. Mou jedinou léčbou byla aplikace horké, třebaže špinavé vody z prádelny, kterou mi přinášela Nelly Procházková, s níž jsem byla na cele na Pankráci před odjezdem do Ravensbrücku. Díky tomu, že si moje tělo udrželo potřebnou teplotu, a také zásluhou několika nepředvídatelných zázraků jsem infekci přestála.“⁹³

Velkou část ošetrovny zahrnovalo také oddělení stomatologie, jejíž hlavní úkol spočíval ve vyjmutí zlatých zubů mrtvých vězeňkyň. Zpočátku všechny mrtvoly končily na ošetrovně, ať už dotyčná zemřela na bloku nebo při práci venku. V pozdější době, když už nebyla k dispozici márnice, *Leichenkeller*, odnášela se mrtvá těla na dvůr před jednotlivé bloky, dokud příslušníci SS nezabavili žen veškerého zlata, co měly v ústech. Také vězeňkyně, které se dostavily na ošetrovnu k zubní prohlídce, se rovněž odstraňovaly nejen zlaté korunky, ale také zlaté výplně. Jestliže zuby obsahovaly příliš mnoho zlata, zůstala vězeňkyně na ošetrovně k „dalšímu léčení“ a následně byla usmrcena dávkou jedu. Touto cestou bylo možné získat celkem slušné množství zlata, a však celkové množství, které bylo dodáváno vyšším nacistickým úřadům se ukázalo mnohem menší, a neodpovídalo tak počtům provedených zákroků. Agent *Sicherheitsdienst* Ramdohr nakonec pojal podezření při zjištění určitých nesrovnalostí, načež následovala rozsáhlá prohlídka ošetrovny a bloků, které obýval personál, který si chybějící zlato ponechával. Později byli dr. Rosenthal a dr. Schidlausky nahrazeni dr. Trommerem, který nadále vykonával hodnost hlavního lékaře – *Standortarzt* – a to až do konce války. V poválečném hamburském procesu byl před spojeneckým soudem obžalován hlavní zubař, jistý dr. Hellinger. Ukázalo se, že zpravidla vyčkával okolo jedné a půl hodiny na příchod vězeňkyň, které byly odsouzeny k smrti. Poté, co byly usmrceny zastřelením, byly následně okradeny o zlato z jejich zubů. V roce 1943 byla

⁹² MIKULSKI, *Medycyna hitlerowska...*, op. cit., s. 158.

⁹³ ŠEBOROVÁ, *Česká trilogie*, op. cit., s. 85.

ošetřovna opět rozšířena o operační místnost, laboratoř, oddělení gynekologie a oddělení pro „nečistou chirurgii“, tj. amputaci omrzlých a poraněných prstů, které byly zasaženy sněží. V roce 1942 znamenal pobyt na ošetřovně vážné riziko, hrozilo totiž, že se pacientka, která bude na ošetřovnu přijata, stane obětí medicínských pokusů. V roce 1945 dokonce hrozila přímá selekce pro nově zrekonstruovanou plynovou komoru. Po roce 1942 se proto většina žen rozhodla, že pokud to nebylo nezbytně nutné a život ohrožující, na ošetřovnu nepůjdou.⁹⁴

Vraťme se ale zpět k detailnějšímu popisu táborové nemocnice. Revír se dělil na dvě části. Na začátku zajmul tři bloky nacházející se po levé straně od příchodové brány. Nemocným s horečkou bylo nakázáno ležet v jednom z bloků. Teprve později v roce 1943, v důsledku příchodu nových vězeňkyň a rozšíření dalších nakažlivých chorob, byly ke špitálu přiděleny další bloky – č. 7, 8, 9, 10, 11 a později 5 a 6. V nových blocích byla vytvořena speciální oddělení. V bloku č. 5 byly umístěny těhotné s novorozenci, v č. 6 nakažené tyfem a běhalkou, č. 7 sloužilo jako interní oddělení, v č. 8 oddělení infekčních onemocnění (vyjímaje tyfus a běhalku), č. 9 sloužilo jako menší oddělení chirurgie a kožních onemocnění, v č. 10 byly uloženy psychicky nemocné a s tuberkulózou. Blok č. 11 byl rezervovaný pro ženy, které onemocněly a zároveň pracovaly v dílnách. Obecně se ve špitálu nacházelo až 1600 lůžek.

Špitál určený pro chirurgické zákroky a operace byl velmi dobře vybaven chirurgickými nástroji. Od roku 1943 se zde nacházel operační sál, laboratoř, rentgen, speciální druh fyzioterapie – fyzikoterapie, zubařská ordinace a několik desítek pokojů (10–15) pro nemocné pacienty. Čtyři malé pokojíky byly určené pro závažná až smrtelná onemocnění. Sestřičkám bylo zakázáno chodit do pokojů během noci, navíc dveře do pokoje bývaly zamčené. V některých případech byla podána těžce nemocným uspávací injekce. Těla zemřelých byla vynášena na chodbu, a každý druhý nebo třetí den mířila do krematoria. Teprve v létě roku 1944 byla zřízena márnice.⁹⁵

V druhé části špitálu se nacházely kanceláře příslušníků SS, přijímací pokoj, který současně sloužil jako septický operační sál. Ten byl propojen se dvěma dalšími pokoji, jeden z nich byl určen jako vyšetřovací pokoj s lehátkem, druhý sloužil pro gynekologická a otolaryngologická (ORL) vyšetření. Dále zde byla i rentgenová místnost, zubařská ordinace, laboratoř a lékárna, pokoj hlavní sestry, operační sál, místnost s kartotékou pacientů a místnost

⁹⁴ Ibidem, s. 85.

⁹⁵ WÍNSKA, *Zwyciężyły wartości...* op. cit., s. 271.

s centrálním ohříváním. Další část byla oddělena malou zahrádkou a sloužila těm, kteří se nakazili infekčním onemocněním. V dubnu roku 1944 byly ženy s TBC přemístěny do bloku č. 10.⁹⁶

3.4 TÁBOROVÍ LÉKAŘI A SYSTÉM LÉČENÍ

Povinnosti vrchního lékaře plnili následující: Gerhard Schidlausky (prosinec 1941), který byl v srpnu 1943 převelen do tábora Natzweiler, dále Richard Trommer, ten si tuto pozici zachoval až do doby evakuace tábora. Mezi táborové lékaře řadíme Karla Sonntaga, i doktora Weyganda spolu s jeho ženou (1939-41), Eriku Jantzenovou (1939-40), Percivala Treiteho, doktora Lukase (leden 1944), lékařku Gertu Oberheuserovou (1940-45), Bena Orendiho (podzim 1942), Ralfa Rosenthala (jaro 1943), Jana Klimka (původem z Jugoslávie, 1943), doktora Plaetinga (1943-44), doktora Richtera, doktora Hafekampa (1944), Adolfa Winckelmana, doktora Siense, zubaře Hauptsturmführera Martina Karla Hellingera – jednou z jeho hlavních náplní bylo odstraňování zlatých zubů a můstků zemřelým.

Na bloky byly přijímány osoby s teplotou vyšší než 38°, ačkoliv se teplota v ranních hodinách mohla lišit, často bývala spíše nižší. V počátcích, kdy v táboře panoval ještě ‚pořádek‘, měly vězeňkyně k dispozici tzv. *Revierkarten* (nemocniční karta), se kterou chodily na příjem. Na kartě se nacházely informace a konkrétní datum návštěvy lékaře. Např. návštěvy zubaře v roce 1940 sloužila pouze k účelům odstranění zubů, i přesto, že by mohly být pouze zaplombovány. Velmi často se mladým ženám vytrhávaly zuby od řezáků až do konce. Pokud sloužili němečtí lékaři, o plombování nebyla ani řeč. Poté, co vykonávání lékařských zákroků bylo povoleno vězeňkyním lékařkám, v takovém případě se podařilo zub plombou vyplnit. V dobách, kdy sílila výroba ve fabrikách, byly pro jistotu ženám bolavé zuby vytrhávány rovnou, a to proto, aby s bolavými zuby nebyly žádné další problémy.

V časech prvního lékaře doktora Karla Sonntaga se lékařské prohlídky konaly za doprovodu hole, kterou se lékař nebál použít na nemocné pacientky, a to přímo na bolavé místo. Je znám případ, kdy jedné z žen přikázal plazit se po čtyřech až do trestaneckého bloku.⁹⁷ Ambulantní příjem nemocných patientek probíhal zpravidla následovně: večer bylo nutné se

⁹⁶ KIEDRZYŃSKA, *Ravensbrück...*, op. cit., s. 93.

⁹⁷ BUCHMANN, E. *Frauen im Konzentrationslager*. Stuttgart 1946, s. 53.

přihlásit blokové, která hned po ranním nástupu další den doprovodila nemocné s vyplněnou kartou do špitálu, kde čekaly na chodbě. Mnohé z nich v obrovských bolestech, ohnutých z totálního vyčerpání s protivným kašlem, průjmem nebo úplavicí, k tomu všemu ještě zavšivené. Nohy některých z nich byly nateklé, rozpraskané, pokryté hnisavými ranami vzniklé z nedostatku vitamínů. Blokové s pomocí zdravých vězeňkyň nosily umírající na deskách nebo na dveřích a pokládaly je ke stěně. Zápach rozkládajících se těl byl k nevydržení.⁹⁸ Vyšetření prováděla sestřička SS, nejčastěji v přítomnosti tlumočnice, která pacientce vysvětlila zdravotní problémy, většinou v rychlém tempu. Stávalo se, že nemocná dokonce nestihla doříct, co ji trápí, zatímco sestřička už podávala dva prášky aspirinu nebo valeriánské kapky (někdy znám také jako kozlík lékařský, lék pro zklidnění organismu) a ihned pacientku posílala zpět na blok.

Obvazování vředů a různých puchýřů bylo ošetřováno na místě. K těmto ošetřením byla určena ošetřovatelka-vězeňkyně. Zřídkakdy byla nemocná posílána na změření teploty, krve nebo moči. Teprve až vážné výsledky rozhodovaly o tom, jestli nemocná ve špitálu zůstane nebo ne. Vězeňský personál však sabotoval všemi možnými způsoby německá nařízení, např. často napsal pacientce jinou teplotu, než tomu bylo ve skutečnosti, nebo falšoval výsledky lékařské analýzy, aby se pacientka nemusela vracet k tak náročné práci. Rovněž prodlužovali i dobu neschopnosti k práci nebo nástupu do nemocnice, disponující falešným razítkem, a to vše pod hrozbou obrovského rizika.

Kromě ležení v nemocnici existovala na počátku možnost uvolnění z práce a krátkodobý pobyt na bloku, tzv. *Innendienst*. K získání takového uvolnění bylo třeba mít teplotu od 37,8 °C do 38 °C, viditelné kožní onemocnění nebo absces po čerstvém řezném poranění na některé z končetin. Do špitálu byly přijímány ty ženy, které na sobě viditelně prokázaly příznaky onemocnění, nebo měly horečku vyšší než 38°C. Se zvýšenou teplotou nebo slabým srdcem byly ženy posílány zpět na blok. Německé sestry nahlížely na všechny případy bez rozdílu a s nechtí, zlostí a lhostejností k pacientkám. Často však intervence lékařek-vězeňkyň zachránila nejedné vězeňkyni život.⁹⁹

Nemocniční podmínky se horšily v průběhu času, což šlo ruku v ruce s narůstajícím počtem žen v táboře. V období přelidněnosti tábora obývaly jedno lůžko dvě pacientky, později

⁹⁸Výpověď Jadwigy Pawlowské, pracovnice špitálu, z 18. května 1945. Švédsko, Sbíрка historické komise Ravensbrück.

⁹⁹ KLIMEK, *Ponad ludzką miarę...*, op. cit., s. 10.

dokonce až pět žen na dvou lůžkách, ačkoliv byla zcela opomíjena důležitost správné hygieny a fakt, že každá pacientka měla stanovenou odlišnou diagnózu. Za nejčastější výskyt onemocnění v táboře byl považován zápal plic, tuberkulóza, kožní choroby, pohlavní choroby, furunkl – zánět vlasového lůžka, průjem, infekční onemocnění, břišní či skvrnitý tyfus, spála, angína a růže. V ojedinělých případech i poranění způsobena pokousáním psem. Na přelomu roku 1944-45 se začala masivně šířit epidemie tyfu, načež bylo použito až 30 000 vakcinací proti tyfu.¹⁰⁰

Na počátku roku 1940 se táborem šířila nová zvláštní choroba, která se dotýkala především osob označených „černými záplatami“, tedy Němek. Nemocné začaly pociťovat mdloby, malátnost a bezvládně polehávaly na blocích. Lékařská komise ohlásila – vzhledem k velmi rychlému šíření – karanténu. Lékařští příslušníci SS narychlo opustili tábor a předali klíče od kuchyňského a trestaneckého bloku vedoucí bloku. Z Berlína dokonce doputovala do tábora speciální komise. Podle jejího výroku došlo ke zbytečné panice. Uzdravení přišlo tak náhle, jako nemoc. Tajemné příznaky nemoci se už víckrát neopakovaly.¹⁰¹

Důkladnější prozkoumání si zaslouží blok č. 10, na jehož jedné straně ležely pacientky s tyfem, a ve zbytku pokojích psychicky nemocné. Oddělení nemocných nakažených tyfem zahrnoval čtyři pokoje, dva větší se třiceti lůžky, a dva menší se čtrnácti lůžky. Lůžka byla dvoupatrová. Podmínky v bloku byly obvykle velmi těžké. Porce jídla byly ještě menší, než dostávaly relativně zdravé ženy. O každý kousek jídla bylo třeba bojovat, a to nejčastěji zcela bezvýsledně. Německým lékařem na tomto oddělení byl dr. Beno Orendi, mladý a bez zkušeností. Nemocné si nijak zvlášť psychicky nedobíral, ale velmi málo dokázal ženám pomoci. Průměrně zde pobývalo 160 pacientek, někdy až 190. V pozdější fázi byla na oddělení umístěna třípatrová lůžka. Poté, co na oddělení přišel dr. Adolf Winckelmann, specialista na „selekcí“ žen, začala mezi nemocnými kolovat všeobecná panika. S 40 °C horečkou utíkaly oknem a ukrývaly se uvnitř tábora. Na počátku března byl však téměř celý blok č. 10 zlikvidován v plynové komoře. V témže bloku byly umístěny i psychicky choré ženy. Jejich počet v první fázi tábora byl celkem nepatrný, dokonce tehdy pobývaly pouze v trestaneckém bloku. Ale neustálé šikany a tyranie ze strany dozorkyň, všeobecný chaos, humbuk, a nepořádek se zrcadlil na psychice vězeňkyň. Slabší a méně psychicky odolné ženy často v menší či větší míře bojovaly s duševní i poruchami. Z prostředí polských žen těmto strastem podléhaly převážně mladé dívky

¹⁰⁰ KIEDRZYŃSKA, *Ravensbrück...*, op. cit., s. 95-96.

¹⁰¹ HELM, *Ravensbrück...* op. cit., s. 158.

s vesnickým původem. Což nedokazuje v žádném případě to, že ženy z vyšší vrstvy společnosti nebo vrstva inteligence byly psychicky zcela v pořádku. Pokoje pro psychicky nemocné byly velké 3 x 3,50 m. Zde bylo umístěno až 80 pacientek, které byly nuceny spát na zemi jedna vedle druhé. Ležely v tenkých nočních košilích s oholenou hlavou, ve špíně a vlastních výkalech. Často také docházelo k umístování melancholických žen k šilným a vzteklým ženám. V jednom takovém případě došlo k zavření 15 starších maďarských Židovek ve věku 72–78 let, po 10 dnech však všechny zemřely za nejasných okolností. V obou pokojích panoval hluk, rámus a zmatek. S nemocnými se zacházelo velmi drastickým způsobem, buď byly polévány kýblem studené vody, bity koženým páskem nebo usmrceny uspávací injekcí.¹⁰²

4. MEDICÍNSKÉ EXPERIMENTY

Od roku 1942 považoval Himmler lékařské pokusy za hlavní účel koncentračních táborů. Toužil po věhlasné slávě při dosažení vědeckých objevů, na jaké konzervativní lékařské kruhy mimo koncentrační tábory neměly ani pomyslení. Himmler dokonce sestavil svůj vlastní okruh lidí – přední odborníci na přírodní léčiva, průmyslníků či zastánců alternativní medicíny – sdružených pod institucí s názvem *Ahnenerbe* (Dědictví předků), jež měla také za cíl shromážďovat peníze na podporu dalších lékařských projektů.¹⁰³

Na počátku roku 1943 byly stovky žen shromážděny na lékařskou prohlídku ve špitálu, žádná ale nevěděla proč. Po uplynutí doby se ukázalo, že většina z nich se stane povinnými dárkyněmi krve pro německé vojáky. Po odebrání krve byly na tři dny uvolněny z práce a dalších 14 dní dostávaly krajíc chleba navíc.¹⁰⁴

V neposlední řadě však ve špitálu byly prováděny experimentální operace, ve většině případů absolutně nepotřebné a bezvýznamné, měly však sloužit ke zlepšení lékařských zkušeností některých z německých lékařů. Himmler věřil, „...že i v případě, kdy pokusy nepřinesou jednoznačné výsledky, pokusy na věznicích z koncentračních táboru jsou přínosné a nezbytné, tvrdil, že by tito lidé neměli zůstat nedotčeni válkou, zatímco v případě německých

¹⁰² Ibidem, s. 100.

¹⁰³ HELM, *Ravensbrück...*, op. cit., s. 217.

¹⁰⁴ Výpověď Lili Udenové, vězeňkyně z Lucemburska. Sbírká Historické komise Ravensbrück.

vojáků, kteří jsou vystavováni nesnesitelné zátěži, jejichž rodná země, jejich ženy a děti tonou v záplavě zápalných bomb.“¹⁰⁵

V posledním období existence tábora se i za těchto podmínek narodilo okolo 800 dětí. Jednalo se převážně o ženy z Polska, které do tábora přijely z povstaleckého varšavského ghetta. Jejich osud byl však více či méně predestinován už s příjezdem do tábora. Obvykle umíraly po čtyřech týdnech života, hladem, zimou za přítomnosti všemožné havěti. Z 800 dětí zůstalo naživu sotva 30 novorozenců. Ta, která přežila, vděčí za svůj život švédskému Červenému kříži, který je spolu s matkami odvezl do Švédska.¹⁰⁶

Na pozadí obecně známé exterminace vězeňkyň v Ravensbrücku docházelo k masovým exekucím. Netýkaly se však pouze Polek, leč ve většině ano. Za sabotáž ve fabrikách zbrojařského průmyslu byly rozstřelovány Rusky, a zase za odbojovou činnost proti německé armádě ve Francii byly rozstřílením potrestány Francouzsky a Angličanky. K takové exterminaci docházelo v ojedinělých případech, avšak děly se. Popravy Polek, přibylých z vězení na území Generální gubernie, hlavně z Varšavy, Lublinu a Čenstochové, se konaly v letech 1942–1945 ve větších skupinách tvořící několik desítek osob. Jednalo se převážně o mladé dívky nařčené z konspiračních akcí.¹⁰⁷

Což nás přivádí kromě jiného k událostem, které jsou s tímto táborem nemilosrdně spojovány, a to provádění nucených experimentálních operací. Tyto operace, prováděné hitlerovskými lékaři na věznicích koncentračních táborů bez souhlasu operovaných, patřily k bezprecedentním případům v celé historii medicíny. Představovaly porušení veškerých mezinárodních konvencí lidských práv člověka, politického vězně či vojenského zajatce. Na celém civilizovaném světě funguje zásada, že experiment vykonaný na živém člověku bez jeho souhlasu je považován za zločin.¹⁰⁸ Z lékařského hlediska náleží zpravidla odsoudit i ty operace, které byly prováděné, a jejichž operovaným se stal bezbranný vězeň. Za zločince je považován ten lékař, který postupoval tímto způsobem a vykonával zákrok, nebo hůře – usmrtil nemocné a neschopné k práci, či vydával nařízení podobná těmto.¹⁰⁹

¹⁰⁵ HELM, *Ravensbrück...*, op. cit., s. 217.

¹⁰⁶ KLIMEK, *Ponad ludzką miarę: Wspomnienia operowanych...*, op. cit., s. 6.

¹⁰⁷ *Ibidem*, s. 7.

¹⁰⁸ *Ibidem*, s. 8.

¹⁰⁹ OLBRYCHT, Jan. Sprawy zdrowotne w obozie koncentracyjnym w Oświęcimiu. In *Przegląd Lekarski*. Č. 1a, roč. 1963, s. 47.

„Na podzim roku 1942 je v táborové nemocnici zařízen nový operační sál, v červenci jsou dokonce nainstalovány rentgeny. Na konci tohoto měsíce byly na prohlídku pozvány politické vězeňkyně – Polky, které přijely zářijovým transportem z Lublinu a nosily číslo vyšší než 7000. všechny pozvané byly mladé, zdravé a dobře stavěné. Prohlídku prováděli táboroví lékaři a doktoři z blízkého hohenlychenského sanatoria, jehož ředitelem byl sám dr. Karl Franz Gebhardt. Takhle byla vybrána první skupina deseti žen. Většina z nich byla operována několikrát, některé až šestkrát. Všechny operace byly prováděny na dolních končetinách a v narkóze. Obvykle se nejdříve začalo lokálními anestetiky a končilo se éterovou anestezií, čas operace se pohyboval většinou okolo tří hodin. Těsně po skončení operace zůstávaly pacientky bez jakéhokoliv lékařského ošetření, umístěné v titěrných pokojích a na patrových pryčnách jedna vedle druhé. Ten zápach v místnosti byl nesnesitelný. Převazování ran záleželo čistě na ochotě zdravotního personálu, pokud k nim došlo, tak jedině špinavými a nesterilizovanými pomůckami. Ani výsledek operace ani zdravotní stav pacientek nikdo nekontroloval.“¹¹⁰

V norimberském procesu před americkým vojenským tribunálem, který se konal v Norimberku od 9. prosince 1946 do 29. července 1947, se objevila řada jmen německých univerzitních profesorů a lékařů, a dále vyšších funkcionářů SS, kteří se podíleli na experimentálních lékařských pokusech v koncentračních táborech. Objevovala se jména jako prof. Karl Brandt, dr. Siegmund Rascher, prof. dr. Gerhard Rose, prof. dr. Karl Clauberg, prof. dr. Karl Gebhardt, prof. dr. August Hirt, prof. dr. Hohlfelder, prof. dr. Joachim Mrugowsky, dr. Robert Grawitz – říšský lékař, dr. Horst Schumann, dr. Waldemar Hoven, dr. Gebel – chemik.¹¹¹ Po skončení norimberského procesu zahájily americké úřady podle direktivy číslo 10, vydané 20. prosince 1945 Spojeneckou kontrolní radou, celkem dvanáct soudních procesů, které proběhly opět v Norimberku. I v tomto případě se Američané ujali rozhodování v rozsudcích, stejně jako žalobci, jejichž post rovněž zastávali Američané. Okupačním mocnostem bylo touto direktivou umožněno stíhání válečných zločinců v okupačních zónách pod jejich správou. Podobné procesy proběhly i v dalších okupačních zónách.¹¹² Kromě lékařských „es“ tehdejší hitlerovské medicíny se v početných a různých experimentech na lidech proti jejich vůli účastnila celá plejáda

¹¹⁰ GRZELA, *Było, więc...*, op. cit., s. 87-88.

¹¹¹ KLIMEK, *Ponad ludzką miarę...*, op. cit., s. 8.

¹¹² HELLER, J. Kevin. *The Nuremberg Military Tribunals and the Origins of International Criminal Law*. Oxford 2011, s. 85.

táborových lékařů. Dr. Mitscherlich, ředitel Německé lékařské komise u I Amerického vojenského tribunálu v Norimberku uvádí číslo 350 lékařů.¹¹³

Veškeré zákroky provázela přísná tajemství. Korespondence týkající se těchto experimentů patřila k velmi důvěrným. Korespondence byla vyměňována nejčastěji mezi předními hodnostáři SS v čele s Himmlerem a jeho štábem, na druhé straně lékařští profesorové. Experimenty byly vykonávány v několika koncentračních táborech. V Norimberském lékařském procesu proti lékařům, se objevovaly názvy těchto táborů, ve kterých byly prováděny nejrůznější lékařské pokusy: Buchenwald, Dachau, Majdanek, Natzweiler-Struthof, Osvětim, Ravensbrück a Sachsenhausen. Seznam táborů však není kompletní, nezahrnuje tábory, ve kterých se uskutečňovaly pseudomedicínské praktiky, které by byly známé ještě před prvním norimberským procesem. Neobjevují se zde rovněž ani obžaloba za všeliké druhy lékařských experimentů. Mnoho z nich dodnes obestírá mlha tajemství a pravda o nich už nejspíš nespátí světlo dne. Kromě nedovolených experimentů prováděli táboroví lékaři operace s cílem zlepšit si dosavadní zkušenosti na pacientech, kteří trpěli různými druhy onemocnění. Jednalo se často o obyčejné operace jako vyjmutí slepého střeva, což byla na zaškolení jedna z nejčastějších operací vůbec. Dále odstranění žlučníku, kýly, transplantace nadledvinek – v tomto případě už by se opět dalo hovořit o formě experimentu. Veškeré tyto operace se odehrávaly bez výslovného souhlasu pacienta či pacientky, který ve většině případů nepocítoval žádné příznaky onemocnění a netoužil po ničem jiném, než se v těchto nevhodných hygienických podmínkách takovýmito operacím zcela vyhnout. Úmrtnost následkem operací byla vysoká. Jak bylo naznačeno, operace se často účastnil nezkušený lékař, který měl v rozsahu prováděných operací minimální praxi, v horších případech mu chyběla úplně.

Experimentální operace prováděné v ženském koncentračním táboře Ravensbrück na pozadí veškerých lékařských pokusů vůbec, zasluhují v mnoha směrech speciální pozornost. Již samotný fakt, že pokusy byly prováděny na bezbranných ženách, budí ještě větší odpor. Dr. Gebhardt a dr. Fischer – hlavní obvinění v procesu operací v Ravensbrücku – kteří měli jisté výhrady, když tvrdili, že operace byly ojedinělou šancí na milost, a z tohoto důvodu dostaly možnost právě polské ženy, které byly odsouzeny k smrti.¹¹⁴ 74 Polek bylo operovaných

¹¹³ MITSCHERLICH, A; MIELKE, F. *Nieludzka medycyna. Dokumenty procesu norymberskiego przeciwko lekarzom*. Warszawa 1963, s. 15.

¹¹⁴ MITSCHERLICH, A; MIELKE, F. *Nieludzka medycyna...*, op. cit., s. 134.

v Ravensbrücku v období od 1. srpna 1942 do 16. srpna 1943.¹¹⁵ Sedmdesát z nich pocházelo z Lublinu a blízkého okolí, zbylé čtyři z Varšavy. Přijely do Ravensbrücku 23. září 1941 v *sondertransportu* 66 (z Lublinu-Zamek 62, z Varšavy-Pawiak 4). Bylo jim přiděleno táborové číslo začínající na sedm tisíc. Zbýlých osm žen přijelo rovněž v tomto speciálním transportu (Varšava-Pawiak a Lublin-Zamek) 31. května 1942. Ty dostaly táborové číslo začínající číselnou řadou 11 000. Všechny byly mladé, zdravé a dobře stavěné. Prohlídky prováděly mužští táboroví lékaři a lékaři z blízkého sanatoria v Hohenlychenu, který byl přebudován na vojenské sanatorium úrazové chirurgie, jehož ředitelem byl Karl Franz Gebhardt, lékař a ortopedický specialista. Právě takto byla vybrána první desítka pokusných žen. Jedna z posledních operací byla dokončena 16. srpna 1943.¹¹⁶ Do špitálu byly přijímány ty ženy, které na sobě viditelně prokazovaly příznaky onemocnění, nebo měly horečku vyšší než 38°C. Se zvýšenou teplotou nebo slabým srdcem byly ženy posílány zpět na blok. Věk operovaných se pohyboval od 18 do 35 let. Převahu měly mladé ženy ve věku od 20 do 30 let. Později se těmto ženám neřeklo jinak než pokusní králici, nebo pouze králici.¹¹⁷ Některé zdroje uvádí dokonce věk operovaných od 16 do 50 let.¹¹⁸

Jinak vypadala situace v Buchenwaldu. Zde byl výběr vězňů na lékařský pokus zpočátku dobrovolný. Jednalo se o experiment vakcinace proti tyfu. Dobrovolníků však nebylo logicky mnoho. Proto se později hledalo v řadách kriminálních, politických vězňů, asociálů a homosexuálů. V Sachsenhausen a Natzweiler-Struthofu se výběr týkal rovněž různorodé skupiny vězňů. I zde však byla dobrovolnická činnost neúspěšná. Ve zmíněných táborech probíhaly další pokusy, a to např. při léčbě poranění yperitem, jinak známého jako hořčičný plyn, charakteristický svým hořčičným zápachem.¹¹⁹ V Dachau docházelo k prvním pokusům při výzkumu dopadu nízkého tlaku vzduchu na lidi, dále při dlouhotrvajícím ochlazení nebo při onemocnění flegmónou (kožní onemocnění) či malárií, k těmto pokusům byli opět určeni političtí

¹¹⁵ GRZELA, *Było, więc...*, op. cit., s. 87.

¹¹⁶ BURACZYŃSKA, W. *Materiały w sprawie obozu koncentracyjnego w Ravensbrück. Protokoły przesłuchania świadków, protokoły oględzin sądowo-lekarskich ofiar eksperymentów pseudomedycznych, lista osób operowanych w obozie, fotografie, zdjęcia rentgenowskie, korespondencja*. Instytut Pamięci Narodowej, s. 73-80.

¹¹⁷ KLIMEK, *Ponad ludzką miarę...*, op. cit., s. 10.

¹¹⁸ BURACZYŃSKA, *Materiały w sprawie obozu koncentracyjnego w Ravensbrück...*, op. cit., s. 75.

¹¹⁹ WITKIEWICZ, Z. *1000 słów o chemii i broni chemicznej*. Warszawa 1987, s. 41.

věžňové a katoličtí kněží různých národností či řádoví bratři podle pořadí v kartotéce. Oběťmi pokusů bylo několik set kněží.¹²⁰

4.1 DALO SE EXPERIMENTŮM PŘEDEJÍT? ANEB JAK ATENTÁT PŘEDURČIL BUDOUCNOST

V Ravensbrücku došlo k následujícím druhům experimentálních operací: 1. operace mající cíl vyvolat infekci a léčit ji podáním sulfonamidů; 2. operace kostí, svalů a nervů. K urychlení experimentu s podáním sulfonamidů v Ravensbrücku došlo v důsledku atentátu na zastupujícího říšského protektora Čech a Moravy Reinharda Heydricha, ke kterému došlo 27. května 1942 v Praze. Ukažme si na krátké rekonstrukci, jak k události došlo, co vedlo nebo nevedlo lékaře k užitým postupům, a jaké důsledky takové postupování mělo.

Je notoricky známé, že dva čeští parašutisté způsobili hozením bomby na projíždějící Heydrichovo auto strmý koloběh nešťastných událostí. Z historie již víme, že Heydrich atentát přežil, nebyl zabit ani řidič auta, jež atentátníky ještě chvíli poté sledoval. Poranění se ale Heydrich nevyhnul, do zad ho zasáhla střepina spolu s částí automobilové karoserie, která se ulomila při výbuchu bomby. Ihned byl převezen do nemocnice Na Bulovce v Praze, jež se nacházela ihned u místa činu. Službu sloužil český lékař dr. Slanina, který se okamžitě dostavil na ambulanci, po krátkém prozkoumání Heydrichova poranění zjistil hloubku tržné rány. Záhy se po kvapném telefonátu jedné ze sester dostavil na ambulanci prof. Walter Dick, výborný německý chirurg působící v Praze už před válkou, jež nebyl příliš zasvěcen do nacistického světa, navíc se dobře orientoval v českém lékařském prostředí, což dosvědčuje výborná znalost češtiny. Dle jeho názoru zjišťujeme, že cizí tělesa mohla poranit bránici, slezinu a rovněž slinivku břišní. Takový případ se nedá jinak než operovat, což Heydrich, který byl kupodivu plně při vědomí, razantně odmítl. Vyslovil přání, nebo spíše rozkaz, aby se dostavili specialisté z říše, čímž dal jasně najevo svou nedůvěru vůči počestným německým usedlíkům. Heydrich později souhlasil s přivoláním německého chirurga prof. Hohlbauma ze zdejší německé chirurgie, která se nacházela na Karlově náměstí. Spolu se dvěma dalšími asistenty se prof. Hohlbaum dostavuje na ambulanci během 15 minut. Ten si však zapomněl brýle, bez nichž není schopen operaci vykonat, navíc nastupuje riziko oddálení operace a s ní spojené nebezpečí infekce. Proto se operace ujal

¹²⁰ KLIMEK, *Ponad ludzką miarę...*, op. cit., s. 10.

sám dr. Dick. Německých doktorů však na místě stále nebylo dostatek, anesteziology byli v tomto případě další dva čeští lékaři – dr. Honěk a sálový sluha Miller, při operaci asistoval již zmíněný dr. Slanina a další český lékař.¹²¹

Rána byla nejprve řádně očištěna na pravém boku a defekt na bránici vyřešen šitím.¹²² Teprve poté nastoupil prof. Hohlbaum, který otevřel dutinu břišní, načež je zjištěno, že poranění je celkem „šťastné“, roztržena byla „pouze“ slezina, která byla následně odstraněna společně s úlomkem granátu. Jediným zdrojem krvácení byla totiž právě slezina. Další důležité orgány jako ledviny, játra a střeva zůstaly nepoškozeny. Dr. Slanina dodává, že rána byla až 8 cm dlouhá s velkým množstvím nečistot a úlomků.¹²³ Všichni zúčastnění operatéri pracovali pod velkým tlakem a v napětí. V rukou měli osud mocného muže velkoněmecké říše a každé zaváhání či pochybení by mohlo být potrestáno. Mezitím se na Bulovku dostavuje státní tajemník Karl Hans Frank v doprovodu několika svých kolegů. Do Prahy je vyslán i osobní lékař šéfa nacistické bezpečnosti, a to sám vysoký důstojník SS prof. dr. Karl Gebhardt, který odteď odpovídá za Heydrichovu léčbu. Gebhardt si na pomoc přibírá známého chirurga prof. Ferdinanda Sauerbricha. Heydrichův stav se pomalu zlepšuje, Gebhardt dokonce odmítá konzultace s Hitlerovým osobním lékařem prof. Theodorem Morellou. Několik dní nato se však pacientův stav rapidně horší a ve středu 4. června nad ránem umírá. Každý ze zúčastněných lékařů se bojí výsledků pitvy a z toho plynoucích opatření.¹²⁴ Vyšetření dutiny břišní ukázalo, že je vše v pořádku, jak ve své knize popisuje Málek. Prof. Hohlbaum podle jeho slov nic nezanedbal. V dutině břišní nebyly žádné náznaky zánětu pobřišnice nebo krvácení. Játra a ledviny byly zcela v pořádku. Místo tržné rány bylo zbaveno drtě a bylo očištěno. Stav plic a srdce byl rovněž uznán za výborný, stejně jako veškerá mikroskopická vyšetření, dodává Málek.¹²⁵

V pozdějším protokolu je uvedeno, že příčina smrti byl pravděpodobně anemický šok, který zapříčinila nejspíše nečistota ze střepiny, jež později způsobila otravu krve. Ke snížení imunity rovněž přispělo i odstranění sleziny a absence penicilínu. Podle názoru jednoho ze zúčastněných lékařů začal proces hnisání v dutině břišní i hrudní, který zpravidla končí úmrtím, ale spíše později, nikoliv náhle, jako tomu bylo u Heydricha. K urychlenému konci mohlo přispět

¹²¹ PACNER, Karel. *Doteky dějin: neobvyklý pohled do zákulisí moderní historie*. Praha 2012, s. 127.

¹²² MÁLEK, Prokop. *Sondy pod povrch lékařské vědy*. Praha 1983, s. 44-57.

¹²³ IVANOV, Miroslav. *Atentát na Reinharda Heydricha*. Praha 2003, s. 202.

¹²⁴ PACNER, *Doteky dějin...*, op. cit., s. 128.

¹²⁵ MÁLEK, *Sondy pod povrch...*, op. cit., s. 49.

i podání značné dávky opiátů, kterou si ošetřující lékaři vyžádali z lékárny na místním oddělení.¹²⁶ Pitevní lékaři se přiklání k variantě, že v plicích mohla vzniknout trhlina, která se však neprojevovala vleže, nýbrž při změně polohy, jež vedla k arteriální vzduchové embolii. Ve 40. letech minulého století však tento projev nebyl příliš znám. Dokonce ani Himmler pitevní zprávě neuvěřil, na čemž se podílela i Morellova nedůvěra. Ten by přesvědčen, že smrt způsobil zánět mezihrudí a Gebhardt byl obviněn z toho, že nepoužil lék sulfonamid Marfanil, jež se používal proti infekcím. Gebhardt proto dostal za úkol testovat účinnost podání „zázračného“ léku Marfanilu, a to přímo v koncentračním táboře Ravensbrück, čímž se dostáváme zpět k našemu tématu.¹²⁷

4.2 LÉKAŘSKÉ EXPERIMENTY SE SULFONAMIDY

Gebhardtovi záleželo především na udržení mezinárodního renomé jeho kliniky, která se nacházela v Hohenlychenu a kterou vedl. Založena byla v roce 1902 Německým Červeným křížem, zpočátku sloužilo jako sanatorium pro děti, které trápilo onemocnění tuberkulózou. Postupně se tato klinika rozrostla v honosné lázně s výhledem na blízký břeh jezera. Pod Gebhardtovým vedením získalo toto středisko na věhlasu, rozšířilo svou specializaci o sportovní medicínu a rovněž sympatizovalo s moderními a progresivními metodami v oblasti chirurgie. Vrchol tato klinika zažívá v roce 1936, kdy se v Berlíně konají olympijské hry, téhož roku je postaven i bazén a je zpřístupněna tělocvična spolu s maséry. Od začátku války sem byli převáženi i ranění němečtí vojáci, a v oblibě byla rovněž i mezi příslušníky armády SS.¹

Po smrti Heydricha došlo k okamžitému rozhodnutí započít výzkum léčby plynové gangrény za podání sulfonamidů, v rámci možnosti za podmínek podobných těm frontovým. Kromě toho měl být výzkum dále zaměřen na infekci ran, které se objevují ve vojenské chirurgii. Při operacích, které mají za cíl vyvolat infekci, byly otestovány bakterie vyvolávající flegmónu, jmenovitě u zlatého stafylokokku (*Staphylococcus aureus*), zhoubného edému, plynové gangrény a tetanu. Bakterie byly podány bezprostředně do rány nebo za pomoci injekce, konkrétně do svalů dolní končetiny.

¹²⁶ Ibidem, s. 51.

¹²⁷ PACNER, *Doteky dějin...*, op. cit., s. 128.

Po útoku Německa na Sovětský svaz, po těžkých úrazech vyvolaných plynovou gangrénou na ruské frontě v zimě roku 1941–1942, byla prováděna série experimentů za použití léku na bázi sulfonamidů, za účelem probádat a ocenit, jestli je tento lék vhodný k léčbě vojáků na bitevním poli, zda zlepší podmínky při dlouhém transportování na nemocniční základnu. Spojenci nazývali sulfonamidová antibiotika „záračným lékem“. Jakmile se o tomto tvrzení dozvěděli němečtí vojáci, začali se vyptávat svých lékařských důstojníků na důvod, proč jim takové léky nejsou podávány. Načež došli k závěru, že pokud není možné léčit těžká poranění na bojišti, je třeba vytvořit frontovou síť nemocnic, aby bylo možné léčit v nich vojáky chirurgicky. S tímto cílem – testování při užívání léků na sulfonamidové bázi – byla od 20. července 1942 do srpna 1943 prováděna série experimentů v koncentračním táboře Ravensbrück. Tyto experimenty podstoupilo patnáct mužů a šedesát polských žen – ženy v pěti skupinách po dvanácti. Obviněný Gebhardt v úvodní zprávě datované 29. srpna 1942 prohlašuje, že: *„Na rozkaz říšského vůdce SS 20. července 1942 jsem započal v koncentračním táboře pro ženy v Ravensbrücku sérii klinických pokusů za účelem bádání choroby známé jako plynová gangréna a za tímto účelem přetestuji účinnost již známých léčebných prostředků. Kromě obvyklých infekcí, vyskytujících se během války, byly testovány rovněž chirurgické postupy a nová léčebná metoda, a to nezávisle na dosud používaných chirurgických postupech.“*¹²⁸

V červenci roku 1942 byly prováděny vstupní experimenty na patnácti věznicích koncentračního tábora, aby se stanovilo, jak uměle vyvolat gangrénu. Byl naříznut sval o délce 10 cm, aby byla rána infikována bakteriemi, následně do ní byly vloženy hoblinky dřeva. Tento proces pokračoval do té doby, než experiment přinesl požadované výsledky, tedy vážné a cílené infekční onemocnění. Poté byly tyto pokusy prováděny na polských vězeňkyních. V písemném prohlášení tvrdí obviněný Fischer, že byly vykonány tři série operací, každé z nich se účastnilo deset osob. Během první série byly užity bakteriální kultury a kousky dřeva, při druhé sérii bakteriální kultury společně s kousky skla a ve třetí bakteriální kultury s kousky dřeva a skla dohromady.¹²⁹ Nikdo nezemřel, proto bylo k pokusům povoláno ještě dalších 24 polských vězeňkyň za účelem vyvolání ještě vážnějších případů infekčního onemocnění. Během těchto sérií experimentů byl krevní oběh ve svalech zastaven v místě infekce ve snaze zastavit ho na

¹²⁸ SPITZ, *Doktorzy z piekła rodem...*, op. cit., s. 161.

¹²⁹ *Ibidem*, s. 162.

obou koncích. Tyto pokusy vyústily v závažná infekční onemocnění a došlo k mnoha úmrtím.¹³⁰ Aby bylo dosaženo přesvědčivějších výsledků bádání, mělo dojít k experimentům při užití skutečných válečných zranění, jako jsou právě ta získaná na válečném bojišti. Metoda střelných ran však využita nebyla, změněna byla pouze technika řezné rány. Touto metodou byly provedeny dvě série experimentů, z nichž u první nebylo použito ani dřevo ani sklo. Ve všech ostatních případech, kdy infekce dosáhla určitého a potřebného vývojového stadia, dostávaly pacientky sulfonamidová léčiva, aby bylo zjištěno, jaká je jejich účinnost. Dvě z těchto operovaných žen v každé z těchto sérií lék sulfonamid nedostaly, aby tak mohlo dojít k porovnání a vyhodnocení příslušných hodnot.¹³¹

Další série pokusů byla zaměřena na zkoumání infekce měkkých tkání, do nichž byly injekcí zavedeny virulentní bakterie. Tento druh experimentu byl prováděn dvěma způsoby: několik žen dostalo subkutánní aplikaci injekcí, tj. vpravení malého nebo středního objemu léku (1-2 ml) do podkoží pomocí injekční stříkačky a jehly, nebo intramuskulární injekci, tj. vpravení účinného léku do svalu opět v objemu 1-20 ml, obsahující patogenní zárodky, které způsobily požadovanou infekci, která později vyústila v zánět, doprovázený otokem, silnými bolestmi a prudce stoupající teplotou, bolestmi hlavy a v některých případech i halucinacemi. Po čase dostávaly pacientky injekce s novými, dosud netestovanými léky, aby lékaři zjistili, jak účinné jsou v boji proti uměle vytvořeným infekcím. Druhá metoda spočívala v podávání injekcí, které vyvolaly lokální infekci, a dále v provádění dlouhých a hlubokých řezů. Tyto pokusy opět sloužily k testování účinků nově podávaných léků intravenózní nebo intramuskulární formou, a byly provedeny za účelem stanovení účinnosti sulfonamidových léčiv.¹³²

„Poslední operace, vykonaná 16. srpna 1943 v bunkrovní cele, byla vykonána v následujících podmínkách: oběť měla na puse roubík, byla násilně pohozena na postel, poté jí pod narkózou byla operována noha. Po operaci zůstávaly pacientky v té bunkrovní cele. Takovýmto způsobem bylo operováno 5 Polek. Ještě bych chtěla připomenout, že všechny operované vězeňkyně přišly na operaci v zuboženém stavu, vyhladovělé a vyčerpané nadměrně těžkou fyzickou prací. Jak jsem se mohla domýšlet, několika operovaným ženám byly do rány vloženy takové rourky z papírového materiálu, ve kterých se nacházely bakterie. Operované

¹³⁰ GRZELA, *Było, więc ...*, op. cit., s. 71.

¹³¹ MACHLEJD, *Experimental Operations...*, op., cit., s. 54.

¹³² *Ibidem*, s. 58.

uváděly, že při prvním převazu, několik dní po operaci, cítily, že jim bylo něco z rány vyjmuto, po čemž se jim značně ulevilo. Nejspíše docházelo k odstranění cizího předmětu, který vyvolával infekci. Takhle začaly dolní končetiny reagovat na zánět a hnisání. Celý organismus trpěl na vážný zánět, co však bylo horší, že infekční řezná rána byla opět zašita.¹³³

Důkazy mluvily o pěti případech smrti v důsledku těchto experimentů, v šesti případech na následek poprav vykonaných v pozdější době.¹³⁴ Před Tribunálem vystoupily čtyři polské ženy. K operacím byly nuceny pouze zdravé vězeňkyně, nikoliv dobrovolnice. Ženy určené k těmto pokusům protestovaly jak ústně, tak i písemně. Byly přesvědčeny, že tak či onak zemřou, ale vždy zvolí dobrovolnou smrt místo účasti na experimentech.¹³⁵ Tyto ženy potvrdily, že oběťmi medicínských pokusů bylo 74 polských žen, jedna Němka a Ukrajinka. Svědkyně ještě dodaly, že kromě těchto zákroků podstoupilo 16 žen pokusné operace týkající se regenerování kostí, svalů a nervů.¹³⁶

Svědčely – vězeňkyně Maczka, která byla uvězněna za aktivní účast v odboji, pracovala jako rentgenový laborant. Dosvědčila pět případů smrti Polek během experimentálních pokusů při podání sulfonamidů. Jeden z nejvíce odstrašujících případů se týkal zdravé, třiatvacetileté Polky jménem Kurowska, které byla uměle vyvolána gangréna. Její noha zrudla a náhle opuchla. Poté byla převezena na sál č. 4 v táborovém špitálu, kde se jakékoliv péče dočkala pouze během prvních několika dní. Zde zažívala neuvěřitelný boj s bolestí, který nakonec prohrála. Maczka přiznala, že by jí okamžitá amputace mohla zachránit život. V případě, že gangréna ohrožuje život německého vojáka, je nutné vykonat okamžitou amputaci infekčně nakažené části těla. Tuto sérii pokusů přežila pouze Kuśmierczuk. Všechny oběti trpěly rozsáhlými bolestmi. Na příkaz obviněné Oberheuserové nebyly obětem podány žádné léky ani morfium.¹³⁷ Jen velmi sporadicky jim byly rány převazovány, v důsledku této skutečnosti panoval na sále nepředstavitelný zápach.¹³⁸

¹³³ GRZELA, *Było, więc...*, op., cit., s. 88.

¹³⁴ WEINDLING, Paul. *From Clinic to Concentration Camp: Reassessing Nazi Medical and Racial Research 1933-1945*. Abingdon 2017, s. 235.

¹³⁵ Ibidem.

¹³⁶ PÓŁTAWSKA, *A bojím se snů*, op. cit., s. 127.

¹³⁷ Ibidem, 128.

¹³⁸ SPITZ, *Doktorzy z piekła rodem...*, op. cit., s. 162.

Svědkyňě Broll-Plater doznala: „*Noha mě strašně bolela, cítila jsem obrovskou bolest, z rány teklo hodně krve. V noci jsme ležely zcela bez jakéhokoliv ošetření. Slyšela jsem sténání a zoufalé prosby dalších obětí operací o podání vody.*“¹³⁹

Karolewská, která podstoupila operaci transplantace kosti, svalů a nervů a byla jí aplikována léčba sulfonamidy, tento zákrok nakonec přežila. V Norimberku doznala: „*Když jsem ležela už na pokoji, řekla jsem kamarádkám-vězeňkyním, že jsme byly operované ve velmi špatných podmínkách a že nás na pokoji nechali zcela bez lékařského ošetření, což nám nedávalo moc šancí na uzdravení. Tyhle poznámky však musela zaslechnout německá zdravotní sestra, která seděla na chodbě. Vešla do pokoje, přikázala nám vstát z postele a obléknout se. Řekly jsme jí, že to udělat nemůžeme, že nás strašně bolí nohy, a proto nemůžeme chodit. Tehdy přišla sestra s dr. Oberheuserovou. Doktorka nám rozkázala, abychom se oblékly a šly na ošetřovnu. Oblékly jsme se tedy, nemohly jsme však normálně chodit, tak jsme doskákaly na jedné noze až na ošetřovnu. Po každém skoku jsme si musely odpočinout, protože Oberheuserová nám nedovolila, aby nám někdo pomohl. Když jsme se úplně vyčerpané dovlekly do pokoje, objevila se doktorka a řekla nám, že se máme vrátit zpět, protože ten den nám už obvazy nepřeváží. Nemohla jsem už absolutně chodit, ale některá z vězeňkyň, už si nepamatuju příjmení, mi pomohla vrátit se na oddělení.*“¹⁴⁰

Obviněný Fritz Ernest Fischer ve svém prohlášení z 19. listopadu 1946 ohledně experimentů za účelem testování sulfonamidových léčiv v koncentračním táboře Ravensbrück (Obvinění 206) tvrdil, že první série pokusů se účastnilo pět osob. Řezy provedené na vnější straně dolní končetiny měřily od pěti do šesti cm s hloubkou jednoho cm. Prohlásil, že rána byla infikována bakteriemi v glukóze, které byly aplikovány bezprostředně do rány, což následně vyvolalo gangrénu. Další den ráno byla rána uzavřena a obvázána. Podle jeho slov „*tyto operace nevyvolaly žádná vážná onemocnění.*“¹⁴¹

Během všech medicínských experimentů byly naříznuy dolní části končetin, aby byla možná případná amputace. Náhle však docházelo k zánětu a výsledek infikování se objevil až v průběhu třech týdnů, z tohoto důvodu se nepřistupovalo k amputaci. Obviněný dr. Gebhardt uvedl ve zprávě pro Wehrmacht, že „*nese plnou zodpovědnost za tyto humanitární, chirurgické*

¹³⁹ WEINDLING, *From Clinic to Concentration Camp...*, op. cit. 236.

¹⁴⁰ *Ibidem*, s. 822.

¹⁴¹ PÓLTAWSKA, *A bojím se snů*, op. cit., s. 114.

*a politické experimenty.*¹⁴² Během konference Wehrmachtu se nikdo na toto téma nevyjádřil kriticky. V doplňujícím čestném prohlášení obviněný Fischer uvádí, že „v důsledku těchto experimentů zemřely tři osoby.“¹⁴³

Svědčce Jadwiga Dzido, jedna z operovaných žen, uvádí ve výpovědi před Tribunálem, že „v roce 1942 panoval v táboře hlad a obrovský strach. Němci byli na vrcholu moci. Na tváři každé esesačky bylo možné vidět výraz hrdosti a opovržení. Každý kašičkový den nám vštěpovaly, že jsme nicotné, že jsme pouze čísla, nikým jiným, máme zcela zapomenout na to, že jsme lidskými bytostmi. Nikdo už si na nás ani nevzpomene, nikdy se už nevrátíme do naší země, jsme nevolníci a jsme tu proto, abychom pracovali. Bylo nám zakázáno smát se, plakat i se modlit. Nemohli jsme se bránit, ani když nás bili. Ztrácela jsem veškeré naděje, že se kdy vrátím domů.

22. listopadu 1942 přišla policistka – táborová policistka, s nějakým papírem, na kterém bylo uvedeno moje příjmení. Řekla mi, abychom šly za ní. Když jsem se zeptala, kam máme jít, odsekla, že neví. Dovedla nás do špitálu. Neměla jsem tušení, co se se mnou stane. Mohla jsem jít na popravu, na transport, do práce nebo na operaci. Přišla dr. Oberheuserová, přikázala mi, abych se svlékla, načež mě prohlédla. Potom mi udělala rentgen a zůstala jsem zadržena v nemocnici. Sebrali mi i oblečení. Operaci jsem podstoupila ráno 22. listopadu 1942. Přišla ke mně německá zdravotní sestra, oholila mi nohy a podala mi něco k vypití. Když jsem se jí zeptala, co je to, nedostalo se mi žádné odpovědi. Po poledni mě dovezli na nemocničním vozíku až na operační sál, byla jsem tak zesláblá, vůbec si nepamatuju, jestli jsem dostala injekci a jestli jsem dostala na tvář roušku. Neviděla jsem operační sál. Pamatuji si, že jsem po návratu tvrdila, že nemám žádnou ránu na noze, jen známku po vpichu. Od té doby si nepamatuji nic až do ledna. Od spoluvězeňkyň, které pobývaly v tom samém pokoji, jsem se dozvěděla, že mi operovali nohu. Pamatuji si, co se mnou dělali v lednu, a vím, že mi několikrát měnili obvaz.“¹⁴⁴

Současní historikové tvrdí, že experimenty se sulfonamidy na věznicích v nacistických koncentračních táborech v roce 1942, jsou nejen z etické a právní stránky zcela trestuhodné a nepřijatelné, ale z hlediska mylného lékařského bádání zcela zbytečný. Na základě současných publikací je známo, že hodnota sulfonamidů v léčbě při hojení infekčního onemocnění, zejména při užití plynne gangrény, nebyla dosud zcela vyřešena. Pokud šlo o návrh výzkumu

¹⁴² GRZELA, *Było, więc...*, op. cit., s. 56.

¹⁴³ Ibidem.

¹⁴⁴ SPITZ, *Doktorzy z piekła rodem...*, op. cit., s. 167-168.

a metodologické zásady, experimenty se držely přímo racionality současných klinických pokusů a pokusů na zvířatech. Avšak přestup od testování na zvířatech k testování na lidech bylo „lidské“ pouze s ohledem na jejich těla, nikoliv na jejich individualitu a subjektivitu.¹⁴⁵ Experimenty tedy poukazují na koherentní, metodologickou a vědeckou racionalitu v kombinaci s úplným ignorováním lidskosti a utrpení zkoumaných subjektů. Dalším vhodným tématem by byl možný dopad revidovaného obrazu experimentů se sulfonamidy a současný pohled a etika lékařského výzkumu.

4.3 EXPERIMENTY SPOJENÉ S OPERACEMI KOSTÍ, SVALŮ A NERVŮ

Série operací kostí, svalů a nervů probíhala od poloviny srpna 1942 a pokračovala až do 16. srpna 1943. Tato série byla navržena tak, aby prozkoumala procesy regenerace kostí, nervů a svalů. Při operacích kostí docházelo k lámání kostí, implantaci kostí a kostních úlomků. Operace svalů spočívaly ve vyseknutí části stehenního svalu a dolní končetiny, zatímco operace nervů se opíraly o odstranění části nervů na dolní končetině. Cílem těchto operací byl výzkum regenerace tkání, regenerace a transplantace kostí z jedné osoby na druhou. Části kostí, svalů a nervů byly odstraňovány bez použití jakýchkoliv anestetik. V mnoha případech byly stejně oběti podrobovány několika pokusům opakovaně.¹⁴⁶ Operace vedly k tělesné slabosti, nefunkčnosti končetin, jejich nehybnosti doprovázenou silnými bolestmi. Pokusy na kostech spočívaly v lámání, roubování a štěpení (osteotomie). Provedení operace lámání kostí trvalo až tři hodiny, během nichž byly kosti dolních končetin rozlámány, někdy i na několika místech zároveň. Rána byla poté zašita a zasádrována. Proces tuhnutí kosti a její regenerace byla účelem testování účinnosti různých léčebných metod. Transplantace kostí spočívala v naroubování části levé holeně na pravou nohu a naopak. Také naroubování fibuly na holenní kost, v některých případech byly části fibuly zcela odstraněny.¹⁴⁷

„Lámání kostí trvalo až tři hodiny. Během operace bylo za pomoci dláta a kladiva lámána stehenní kost na obou nohách, ještě předtím došlo k odkrytí týchž kostí. Následně byly kosti

¹⁴⁵ ROELCKE, Volker. Sulfonamide Experiments on Prisoners in Nazi Concentration Camps: Coherent Scientific Rationality Combined with Complete Disregard of Humanity. In: *Human Subjects Research after the Holocaust*. Roč. 1, 2014, s. 16.

¹⁴⁶ MACHLEJD, Wanda. *Experimental Operations on Prisoners of Ravensbrück Concentration Camp*. Wydawnictwo Zachodnie 1960, s. 51.

¹⁴⁷ Ibidem, s. 52.

skládány za pomoci přezek nebo bez nich. Rány byly zašity bez sádry, ponechány samovolně až do samého vyléčení. Zákrok, který zahrnoval transplantaci kostí, spočíval v roubování části pravé holenní kosti na levou a obráceně, nebo roubování lýtkové kosti s holenní kostí. Kostní operace (knochenspäne/ wióry kostne/ kostní implantát) probíhala následovně: během první přípravné operace byla naříznuta v holenní kosti na dvou místech, a zároveň na obou nohách, čtverec o velikosti 2 x 5 cm, do něhož byl implantát vložen. Během druhé části operace byly vyříznuty a odstraněny části kostí, do kterých byl předem aplikován implantát. Svalové operace spočívaly ve vyříznutí části svalů na dolních končetinách, jak na stehně tak pod ním. Oběti byly operovány několikrát za sebou, přičemž jim byla pokaždé odstraněna větší část svalů, což způsobovalo čím dál větší úbytky svalové hmoty a větší oslabení končetiny.“¹⁴⁸

Osteotomie byly prováděny ve dvou operacích, během prvního zákroku byly na obou holenních kostech provedeny dva pravoúhlé řezy a během druhé operace byly tyto řezy a štěpky odstraněny. Při jednom zákroku bylo provedeno nejméně šest řezů. Studium procesu regenerace kostních tkání bylo hlavním cílem těchto experimentů, ale rovněž, podle slov dr. Stumpfeggera, měla za cíl pomoci vyřešit některé problémy v plastické chirurgii, které by po druhé světové válce měly široké uplatnění.¹⁴⁹

V letech 1942–1943 kromě 74 Polek byla operována i jedna Ukrajinka, Němka a 10 psychicky nemocných vězeňkyň různého původu.¹⁵⁰

Jednou z operovaných byla i Wanda Póltawska, která ve své knize *A bojím se snů* detailně popisuje každodenní chod tábor, nevyjímaje i samotné operace: „*Na chodbě před operačním sálem nás doktor Schidlausky uspával nitrožilní injekcí; před usnutím se mi hlavou mihla jen jedna myšlenka, kterou jsem nestačila vyslovit: ‚Wir sind doch keine Versuchskaninchen!‘ Během operace jsem nejspíš tu větu několikrát opakovala. Ne, my jsme přece nebyli žádní pokusní králíci, byli jsme lidé. Ale termín ‚Kaninchen‘ (Králicí) k nám přilnul nesmazatelně. Králíci jsme se oslovovaly navzájem a tak o sobě i hovořily. Tento název přesně vystihoval naši situaci, přijali ho všichni, dokonce i lékaři.“¹⁵¹*

Tým lékařů, kteří se podíleli na výzkumu těchto operací, se skládal z prof. dr. Karla Gebhardta, v prováděných experimentech na vězeňkyních se spoluúčastnili následující lékaři: dr.

¹⁴⁸ GRZELA, *Było, więc...*, op. cit., s. 89.

¹⁴⁹ MACHLEJD, Wanda. *Experimental Operations...*, op. cit., s. 56.

¹⁵⁰ GRZELA, *Było, więc...*, op. cit., s. 87.

¹⁵¹ PÓLTAWSKA, *A bojím se snů*, op. cit., s. 99.

Fritz Fischer, sturmbannführer vojenských oddílů SS, oberführer SS dr. Blumenreuther (podílel se na dodání chirurgických přípravků a léků), prof. dr. Joachim Mrugowsky – ten posloužil svoji laboratoři, dále dr. Euno Lolling, dr. Gerhard Schidlausky – místní lékař, dr. Ralf Rosenthal – místní lékař, dr. Herta Oberheuserová – místní lékařka. Kromě nich napomáhali Gebhardtovi v dobách experimentů (rovněž na zvířatech) i führeři SS z Institutu hygieny vojenských oddělení SS, kteří se ujali vypracování plánů týkajících se pokusů při očkování bakteriálních kultur.¹⁵²

Na těchto operacích se však experimenty nekončily. Docházelo i k pokusům týkající se sterilizace, které byly prováděny na mladých Romkách, psychicky narušených Němkách a Židovkách. Sterilizace Židovek prováděl svými zkušenostmi z koncentračního tábora v Osvětimi už známý dr. Karl Clauberg. Po poradě s SS-Obergruppenführerem Oswaldem Pohlem, šéfem WVHA¹⁵³ a s hlavním lékařem tábora dr. Schidlauskym bylo rozhodnuto převést na podzim roku 1942 800 Židovek do Osvětimi. Na nich byly prováděny experimenty za použití chemického plynu, po nichž oběti převážně ihned zemřely nebo šly do plynové komory. Přeživší z této skupiny putovaly zpět do KT Ravensbrück, kde nadále sloužily jako oběti pokusů.¹⁵⁴

Výsledky těchto experimentů byly široce diskutovány na konferenci lékařů SS a civilních lékařů, která se konala v Berlíně ve dnech 24.-26. května 1943. Skutečnost, že několik operací způsobilo smrt pacientky, byla zmíněna ve zprávě o experimentech o polských vězeňkyních v Ravensbrücku, přednesené na konferenci dr. Gebhardtem a dr. Fischerem. Němečtí lékaři, kteří byli na konferenci přítomni, naslouchali s profesionálním zájmem, avšak proti brutalitě experimentů se nikdo neohradil.¹⁵⁵

Lékařská péče operovaných žen byla minimální. Teprve až po několika dnech došlo k prvním převazům řezných ran. Při samotné prohlídce byly ženám dokonce přikrývány hlavy prostěradlem tak, aby nemohly nic vidět. „*Měla jsem pocit, že mám v noze dvě díry, jednu v kotníku, druhou o něco výš, a že mi z nich vytahují něco, co způsobuje šílenou bolest!*“¹⁵⁶ Po těchto zákrocích byly dny jeden jako druhý. Teplota se obvykle pohybovala kolem 39 až 40 °C. V místnosti s ležícími ženami se šířil obrovský zápach, protože skrz sádrou „botu“ začala prosakovat žlutohnědá, páchnoucí tekutina. V horších případech se na posteli rojila přímo kaluž

¹⁵² MITSCHERLICH, A; MIELKE, F. *Nieludzka medycyna...*, op. cit., s. 130.

¹⁵³ SS-WVHA – SS-Wirtschafts-Verwaltungshauptamt čili Hlavní ekonomická a administrativní kancelář SS.

¹⁵⁴ KLIMEK, *Ponad ludzką miarę...*, op. cit., s. 13.

¹⁵⁵ MACHLEJD, *Experimental Operations...*, op., cit., s. 78.

¹⁵⁶ PÓŁTAWSKA, *A bojím se snů...*, op. cit., 105.

krve, do které se slétaly celé roje bzučících much. V dolní končetině se tvořil hnis. V důsledku úbytku svalstva uhnívala svalová tkáň, nohy nepřestávaly bolet, stejně tak nepřestávala ani bolest hlavy. Morfium pacientky dostávaly nejprve třikrát denně, později pouze dvakrát, přesto jen sotva zabíralo.¹⁵⁷

Ze skupiny 74 Polek, které nuceně podstoupily experimentální operaci, zemřelo těsně po zákroku pět osob, šest jich bylo s ještě nezahojenými poraněními zastřeleno, zbylé ženy, jako nežádoucí živý důkaz o zločinech nacistických lékařů, měly být usmrceny v únoru roku 1945. Avšak pomoc spoluvězeňkyň a determinace samotných operovaných žen jim nedovolila vydat se na pospas smrti a dařilo se jim ukrývat se mezi ostatními, 63 se jich tedy podařilo zachránit. Jaký byl jejich osud po skončení války, nebude složité uhodnout. Z tohoto počtu se šest později rozhodlo pro život v zahraničí. Ve své zemi jich zemřelo sedm, a to přímo na následky prodělané operace. Všechny ženy pociťují ve větší či menší míře následky spojené s experimenty, zhruba jedna čtvrtina žen je invalidních vzhledem ke ztrátě části kostí a svalů v oblasti dolních končetin a jejich následné neléčení.

Operace dolních končetin se nijak nelišila a většinou probíhala jednotnou metodou. Řez byl veden na stejném místě, podél pravé lýtkové kosti, čtyři až šest centimetrů nad kotníkem, nesešité a dlouhé zhruba patnáct centimetrů, šířka řezné rány se lišila u každé pacientky zvláště.¹⁵⁸

A jak je to s mučiteli? Rozsudkem Amerického vojenského tribunálu byli shledáni vinnými ze spáchání válečných zločinů, zločinů proti lidskosti a za tyto zločiny a příslušnost k organizacím, označené jako trestné, byli odsouzeni: trest smrti prof. dr. Karl Gebhardt, praktický lékař vykonávající činnost v Hohenlychenu, osobní lékař samotného Himmlera, předseda Německého Červeného kříže, zodpovědný za celistvost jednotlivých pokusných operací v Ravensbrücku a zároveň jako hlavní vykonavatel těchto operací. Na doživotí byl poté odsouzen dr. Fritz Fischer, asistující lékař v Hohenlychenu, sturmbannführer vojenských oddělení SS, rovněž jeden z vykonavatelů většiny operací. Za dobré chování mu byl rozsudek zmírněn a zkrácen. K odsouzení na 20 let byla do vězení poslána dr. Herta Oberheuserová, lékařka působící v táboře a asistující lékařka v Hohenlychenu. Vybírala si vězeňkyně ze *sondertransportů* na operace. Asistovala při operacích, potřebná ošetření však prováděla s neobvyklou brutalitou a bolestí. Ovšem s jakou krutostí se zachovala k vězeňkyním, dovolím si posoudit, že osud se jí

¹⁵⁷ Ibidem, s. 106.

¹⁵⁸ PÓLTAWSKA, *A bojím se snů...*, op. cit., s. 110.

příliš zle neodměnil. Oberheuserová totiž byla za dobré chování po sedmi letech z vězení propuštěna. Dokonce znovu začala působit ve své lékařské praxi jako doktorka pediatrie v menším městečku Stocksee, ve Šlesvicku-Holštýnsku. V důsledku četných protestů, přicházejících z různých koutů světa ministr vnitra Šlesvicka-Holštýnska H. Lemke v roce 1958 výrazně usiloval o ukončení její lékařské praxe. Případ se protáhl až do listopadu roku 1960, když Oberheuserová obvinila Lemkeho před krajským administracním soudem. Případ však prohrála, ačkoliv neztrácela na své drzosti, když se odvolala k vyšší instanci.¹⁵⁹

V procesu dalšího personálu působícího v koncentračním táboře Ravensbrück, který se konal v Hamburku (prosinec 1946–únor 1947), byli odsouzeni k trestu smrti tyto: dr. Ralf Rosenthal – táborový lékař; dr. Gerhard Schidlausky – praktický lékař v období od prosince 1941 do srpna 1943; dr. Percival Treite – táborový lékař. Všichni tři byli usvědčeni a odsouzeni v souvislosti s jejich lékařskými postupy a za provádění nezákonných experimentálních operací. Dr. Percival Treite byl dodatečně usvědčen za operace týkající se sterilizace mladých cikánek.¹⁶⁰

Po delší pauze mezi operacemi bylo 15. srpna 1943 pozváno do špitálu 10 vězeňkyň z lublinského *sondertransportu*, údajně v souvislosti s výjezdem na práci do jedné nacistické továrny. Poněvadž se ani ve věznicích nic neutají, doneslo se, že se nejedná o nucenou práci, nýbrž o nové operace. Vyzvaným se podařilo ze špitálu utéct a ukrýt se. Blok č. 15 byl potrestán čtyřdenním uzamčením v místnosti bez denního světla (byly zavřeny venkovní okenice, což zabránilo přísunu jakéhokoliv vzduchu), zároveň přišly o denní dávky jídla. Deset žen bylo násilně uvězněno v bunkru, kde byl na pěti z nich vykonán operační zákrok navzdory zoufalému a silnému odporu. Tyto operace probíhaly v obzvláště hrozných hygienických podmínkách. Ženy byly operovány v oblečení bez toho, aniž by jim byly alespoň umyty zašpiněné a zaprášené nohy.¹⁶¹

Svědkyňe této události Jadwiga Dzido vypovídá: *„Na jaře roku 1943 byly operace pozastaveny. Myslely jsme si, že se nám tak podaří přežít až do konce války. 15. srpna přišla policistka a vyvolala 10 žen. Nechtěly jsme naše kamarádky pustit z bloku. Tehdy vešlo ještě více policistek a s nimi vedoucí dozorkyně Binzová. Byly jsme násilím odvečeny ven z bloku. Stály jsme v řadě, deset vězeňkyň za sebou, tak jak četla Binzová. Když jsme odmítly jít s ní, poněvadž*

¹⁵⁹ KLIMEK, *Ponad ludzką miarę...*, op. cit., s. 14.

¹⁶⁰ Ibidem, s. 13-14.

¹⁶¹ KLIMEK, *Ponad ludzką miarę...*, op. cit., s. 18.

jsme se moc bály operace a nechtěly jsme za žádnou cenu operaci podstoupit, Binzová nám dala čestné slovo, že se nejedná o operaci a řekla, abychom ji následovaly. Stále jsme se nehnuly z místa. Po několika minutách k nám přiběhly kamarádky a řekly nám, že přijdou další esesáci a mají nás obklíčit. Přišla i táborová policie, která od nás odtáhla ty kamarádky. Zamkli nás uvnitř bloku, zavřeli okenice. Tři dny jsme tam seděly úplně bez jídla, bez čerstvého vzduchu, nedostávaly jsme ani žádné balíčky, které nám do tábora přišly. První den přišla vedoucí tábora společně s Binzovou a promluvila k nám, že v tomto táboře nikdy nedocházelo k protestům a hodlala nás náležitě potrestat. Věřila, že nás to napraví a že už se to nebude nikdy opakovat. Kdyby ano, příště by už přišly esesáci ozbrojeni. Moje kamarádka, která mluvila německy, jí odpověděla, že se nebouříme, že jen nechceme podstoupit operaci, protože z minulosti víme, že pět pacientek zemřelo a šest jich bylo následně popraveno kvůli velkým bolestem. O tři dny později jsme se dozvěděly, že v bunkru byly operované další vězeňkyně.“¹⁶²

Co se však dále dělo s operovanými? Na tomto místě bych ráda zmínila i v jistém smyslu pozitivní událost. Operované ženy se dokázaly semknout a protestovat. Opřené o hole se rozhodly vyjádřit nesouhlas s operacemi. Byly rozhodnuté, že pokud se rozhodnutí poslat je na smrt změni místo tohoto výroku na další chirurgický zákrok, raději si zvolí smrt. Sepsaly dokonce petici, která však neměla žádnou odezvu, jedna z těchto kulhajících žen byla během této revolty zastřelena. Experimentální lékařské operace v žádném případě nechránily před rozsudkem smrti, de facto neměly na výběr. Samotný pochod byl však velmi zajímavý, když se rozhodly vydat se napříč *Lagerstrasse* až na politické oddělení tábora, kam se vydalo až padesát žen. Nicméně Němci své stanovisko nezměnili a nadále chtěli tyto ženy – živoucí důkaz medicínských experimentů – usmrtit zastřelením. V táboře v té době pobývaly i členky Sovětského svazu, které se slušně orientovaly v práci s elektřinou. Během nástupu se jim podařilo zhasnout světla tak, že svítil pouze jeden jediný reflektor. V momentě, kdy došlo k zhasnutí, rozutekly se „králíci“ pryč z bloku. Některé se jen sotva ploužily, některé zase vynášely skrz okna do předem připravených úkrytů, kde se mohly schovat. V tom obrovském počtu lidí bylo jen sotva možné je nalézt, protože, jak už bylo zmíněno, na rukou neměly žádná tetování a táborové číslo bylo možné sundat a našít úplně jiné. Jedna z nich se skrývala na oddělení určené pro

¹⁶² SPITZ, Vivien. *Doktorzy z piekła rodem. Przerazające świadectwo nazistowskich eksperymentów na ludziach*. Poznań 2005, s. 169.

nakažené tyfem, kde se jí podařilo přežít až do konce války, protože sem Němci, z obav před nakažením, vůbec nevstupovali.¹⁶³

Dramatické dny přišly na začátku února roku 1945, kdy velitelé tábora vydávají nařízení o zákazu, aby operované opustily blok počínaje 4. únorem. Jelikož i v tomto případě tamtamy zafungovaly, celé skupině došlo, že se jedná o jejich likvidaci. Ženy se však rozhodly bránit se. Nestály za nimi pouze Polky, ale i zbytek tábora. Díky pomoci spoluvězeňkyň se těmto ženám podařilo vmísit se do davu, takže se nepodařilo je během ranního nástupu ani během dne dohledat. Nějaký čas se ukrývaly na jiných blocích, ve speciálně vykopaných dírách či ve spirálových blocích, kde byly umístovány nakažené ženy. Osmnácti operovaným ženám se podařilo potají, často s falešnými jmény a za užití jiných táborových čísel, třeba už mrtvých vězeňkyň, opustit tábor v různých transportech mířících do továren nebo v transportech, které evakovaly vězeňkyně na západ.¹⁶⁴ Mezi množstvím vzpomínek vyplouvá napovrch jeden důležitý fakt, a to společná známka solidarity a vzájemné pomoci. Nejedna z autorek zdůrazňuje přátelskou atmosféru, která obklopovala operované vězeňkyně. Jedině za těchto příznivých a přátelských podmínek se mohly „Králci“ ukrývat do památečných únorových dní roku 1945. Neznáme ani jeden případ, kdy by někdo z přítomných vězeňkyň na operované donášel, i přestože víme, že každý žije tzv. na svoje vlastní triko. Všechny ženy rozuměly a pociťovaly to, že musí držet pospolu, aby mohly dosvědčit nacistické zločiny páchané hitlerovskými zrůdami. Jejich výpovědi nejsou pouze obžalobou německých lékařů, ale obžalobou celého hitlerovského režimu.

4.4 ROLE NACISTICKÝCH LÉKAŘŮ V KONCENTRAČNÍCH TÁBORECH

Koncentrační tábory lze považovat za jednu z hlavních forem hitlerovského teroru a exterminace. Plnily řadu funkcí a tvořily seskupení obrovského počtu otrockých dělníků různého odvětví hospodářství Třetí říše, obzvláště pak ve zbrojním průmyslu. Každý koncentrační tábor se odlišoval svojí specifičností vyplývající z umístění a úkolů v oblasti výroby. Tato problematika se nevyhnula ani oblasti zdravotnictví. V oblasti této problematiky hovoříme o základních problémech, které měly společné všechny koncentrační tábory –

¹⁶³ GRZELA, *Bylo, więc...* op. cit., s. 92-93.

¹⁶⁴ *Ibidem*, s. 18.

zdravotnická služba SS, která hrála podstatnou roli v životech lidí žijících uvnitř koncentračního tábora. Sonda do jednotlivých táborů ohledně fungování zdravotnické péče se může jevit jako záležitost zcela redundantní, poněvadž v každém z několika desítek táborů lze hovořit o stejných problémech jako byl hlad, nadměrně těžká fyzická zátěž, špatné životní podmínky, epidemie infekčních nemocí, jež se projevovaly s menšími či většími odchylkami stejně. Podobné, ne-li stejné, byly reakce zdravotníků SS na již existující a velmi závažné problémy.

V koncentračním táboře Ravensbrück se systematicky vykonávala selekce nemocných a fyzicky oslabených vězeňkyň, jež některé z nich mířily přímo na smrt. Do té doby, než byla v táboře do chodu uvedena plynová komora byly nemocné ženy odváženy společně se zdravými ženami mimo budovy tábora, kde byly později usmrceny. Transporty rovněž směřovaly do hromadných vyhlazovacích center, kromě jiného i do Osvětimi, a zhruba okolo 1600 osob bylo usmrceno v Bernburgu, kde se nacházelo centrum, ve kterém našli svou smrt mentálně nemocní jedinci. Přípravy na selekci začaly ke konci roku 1941, kdy do tábora přišel do té doby neznámý lékař. Po průzkumu špitálové kartotéky vybral karty Židovek, kriminálnic a těhotných žen a hned poté dokončil průzkum těchto žen v koupelně. Tyto karty byly speciálně označovány a na počátku roku 1942 tyto ženy odjížděly transportem, který čítal od 60 do 1000 osob, na místa, ve kterých byly později zavražděny. Do léta roku 1944, kdy byl zahájen provoz plynové komory, odjelo a tímto způsobem našlo svou smrt ještě dalších 80 transportů. V lednu roku 1944, v dobách příprav na tyto transporty, ve kterých se ocitlo i mnoho mladých vězeňkyň, trpících tuberkulózou nebo momentálně neschopných fyzicky se uplatnit v práci, se o této situaci podařilo pronést informaci k světovému publiku díky rozhlasu BBC. Transport zhruba tisícovky žen, z toho tři sta Polek, směřoval do koncentračního tábora v Majdanku, avšak tento transport vyhlazením neskončil. Před výjezdem k vězeňkyním osobně promluvil komendant tábora F. Suhren, kdy je ujišťoval o tom, že jedou pouze do jiného tábora, což byl výsledek vysílání londýnského rozhlasu.¹⁶⁵

V táboře, kde fungovala stanice pro pacienty s tuberkulózou, byla prováděna ona selekce, na níž se velmi často podílel dr. Adolf Winckelmann. Jako příklad bych ráda uvedla situaci z 9. února roku 1945, kdy bylo vybráno 72 nemocných, které byly později zavražděny. V již zmíněné špitálové kartotéce byla uvedena pouze poznámka, že smrt byla zapříčiněna následkem nemoci.

¹⁶⁵ MIKULSKI, Jan. *Medycyna hitlerowska w służbie III Rzeszy*. Varšava 1981, s. 123.

Všechny tyto ženy byly usmrceny v březnu roku 1945. Když byla mylně uvedena smrt jakési Winklerové, kdy údajně zemřelá v té samé době ležela v táborovém špitále, a aby se předešlo zbytečným dohadům, byla Winklerové podána smrtící injekce s jedovatou substancí. Část nemocných bylo zavražděno okamžitě přímo ve špitále. S jistotou lze říct, že takové úkony prováděla dr. Oberheuserová společně s dr. Rosentalem. Oberheuserová se k těmto činům sama přiznala a dosvědčila, že podávala nemocným intravenózně injekci s petrolejovou substancí, zatímco dr. Rosenthal užíval zhruba ve dvaceti až třiceti případech smrtelné dávky morfia. Ve skutečnosti se případy usmrcení nitrožilně prováděla mnohem častěji.

Konkrétním místem pro likvidaci nemocných a starých vězeňkyň byla využívána část tábora zvaná *Jugendlager-Uckermark*. Do této části byly na počátku umístovány německé dívky, z větší části se jednalo o kriminálnice; na podzim roku 1944 bylo toto místo vyklizeno a vybudováno pro vyselektované ženy, tedy nemocné a neschopné práce. Podrobný seznam těchto obětí byl sestaven na základě doporučení dr. Winckelmanna v prosinci roku 1944. Od té doby se tyto speciální selektivní skupiny žen, ať už na základě zdravotní karty nebo jednoduše jevíly známky jakéhokoliv zdravotního problému, jako byly např. opuchlé nohy apod., byly umístovány právě v blokách 26 a 29, načež směřovaly do *Jugendlagru*. Podmínky v této části tábora byly natolik těžké, že se prakticky rovnaly pouze delšímu skomírání. Vězeňkyně dostávaly potravu v podobě polévky z tuřínových odřezků a slupek, a pouze 10 dkg chleba. Naopak jim byly odebrány deky i kabáty.¹⁶⁶ V tomto „podtáboře“ byl zřízen rovněž špitál, který měl sloužit k urychlenější likvidaci zdravotně postižených. Za běžného stavu, který se pohyboval od 150 do 180 nemocných, se denní úmrtnost pohybovala mezi 40–50 osobami. Ve špitále pracovali příslušníci SS Hepp a Kühler, spolu se zdravotní sestrou-vězeňkyní Verou Salvequartovou. Nemocné byly usmrcovány aplikováním smrtících injekcí a ústně podávanými jedovatými substancemi ve formě bílého prášku. Část nemocných zemřela na vyhladovění, další skončily zastřeleny v krematoriu. Rovněž vězeňkyně, které pobývaly mimo špitál, byly často selektovány a spáleny v plynových komorách. Dohromady bylo usmrceno až 5 500 žen, ačkoliv nebyla započtena úmrtí následkem špatných existenčních podmínek uvnitř špitálu.¹⁶⁷ Dle výpovědí jedné z vězeňkyň Gisely Krügerové, se na seznamu trpících tuberkulózou objevila poznámka: „...vedení tábora i táboroví lékaři odmítají jakoukoliv další léčbu vzhledem k neléčitelnému stavu

¹⁶⁶ HELM, *Ravensbrück...*, op. cit., s. 214.

¹⁶⁷ WEINDLING, *From Clinic to Concentration Camp...*, op. cit. 236.

nemocných.“ O ignoraci a osobních sporech svědčí i fakt, že během jedné z mnoha selekcí si bloková Muskellerová z vlastní iniciativy zapsala na seznam transportovaných dva tisíce Polek, se kterými si jednoduše nepadla do oka, což vyvolalo jisté problémy ve vedení tábora a následnou intervenci dr. Winckelmanna, protože tyto relativně zdravé ženy později způsobily problémy během plynování.¹⁶⁸

Většina selektovaných pacientek končila v plynové komoře, která byla vybudována vedle tábora kousek od krematoria. Plynová komora byla umístěna v dřevěné budově, jejíž rozměry byly 9 x 4,5 m. Protože do plynové komory mířily transporty čítající až 180 vězeňkyň, je možné se domýšlet, že zhruba takovýto počet žen končil právě uvnitř komory. Plynování probíhala za pomoci cyklonu B vhozeného speciálním otvorem umístěného na střeše. Velitelem plynové komory byl *unterscharführer* Schäfer. Ten dále zaměstnával příslušníka SS Molla a plynování dozoroval i táborový lékař dr. Trommer.¹⁶⁹ Kromě plynové komory vedle krematoria byla využívána rovněž plynová komora vytvořena uvnitř auta, které bylo kolem dokola zatlučeno zinkovým plechem, stejně tak tomu bylo i se starou vlakovou soupravou.

Počátek roku 1944 se v táboře narodilo zhruba čtyři sta dětí. Smrtnost těchto nově narozených se bohužel pohybovala ve vysokých číslech, téměř jedna polovina po narození ihned zemřela. Zbylá novorozeňata zemřela během evakuace těhotných žen a matek s nemluvňaty na cestě do Bergen-Belsenu. Nově narozená miminka byla umístována v pokoji č. 11 ve špitálním bloku, kde ležela přikrytá špinavou dekou. Matky byly ke svým dětem pouštěny jen pětkrát za den v době krmení. Kromě toho, že se v táboře nacházelo mnoho sestřiček, které by dětem mohly zajistit kvalitní zdravotní péči, táborové vedení nic takového nedovolovalo. Péči o děti měla na starosti sestřička SS Marschallová. Kromě novorozeňat se v táboře nacházela i řada dětí, jak chlapců, tak dívek ve věku od 4 do 15 let. Dvanáctileté děti byly posílány do fabrik, kde pracovaly až 12 hodin denně. Bohužel ani tyto děti neminula tragická smrt. Zemřely buď na vyčerpání, nebo na tuberkulózu. Pokud se však dítě narodilo přímo v *Jugendlagru*, bylo rovnou určeno na smrt plynem.¹⁷⁰

Organizovaná trestní účast hitlerovských lékařů v realizaci politických plánů Třetí říše se projevoval ve třech rovinách: účast lékařů, jež se měli podílet na chodu koncentračních táborů,

¹⁶⁸ Ibidem, s. 248.

¹⁶⁹ HELM, *Ravensbrück...*, op. cit., s. 237.

¹⁷⁰ Ibidem, s. 275.

což byla jedna z hlavních forem hitlerovského teroru. Lékaři odpovídali za existenční podmínky vězňů v koncentračních táborech, dále se podíleli na vedení táborových špitálů, jež spíše odpovídalo místu kruté smrti lidí neschopných práce. Druhá skupina lékařů působila v odvětví soustřeďujícím se na pseudomedicínské experimenty na lidech. Jestliže se nad tímto chvíli zamyslíme, je jasné, že drtivá většina lékařů směřovala k získání cenných lékařských výsledků pro Třetí říši, ovšem za cenu tisíců lidských životů. V další rovině se nacházejí ti doktoři účastníci se hromadného masového biologického vyhlazení, jak mentálně nemocných, tak postižených, a rovněž pomocí sterilizace lidí, jejímž cílem bylo vylidnění prostoru určeného pouze pro německou rasu. Hitlerovská medicína měla za úkol vyvinout vhodná opatření pro tuto hromadnou sterilizaci.

Účast lékařů na realizaci těchto trestuhodných činů nevyvolal žádné větší protesty v lékařském prostředí, ba spíše naopak, mnoho lékařů se iniciativně na těchto činech podílelo. Norimberský proces namířený také proti nacistickým lékařům vyvozuje, že z 90 000 německých lékařů aktivních služebně během války se až 350 dopustilo trestného činu. Jedná se o značné množství i vzhledem k velikosti zločinů. Nejednalo se o primitivní jedince, o kterých by se dalo říci, že pouze mechanicky plnili rozkazy svých nadřízených, leč naopak. Tito lidé se často řadili mezi vysoce vzdělané, zaujímající vysoké společenské postavení na pomyslném společenském žebříčku. Proto je podstatná jedna otázka, jak je možné, že se právě tato skupina lidí dopustila takovýchto nelidských zločinů? Bylo to přesvědčení, že lidé, kteří se stali jejich oběťmi, stanovovali nejnižší druh lidské rasy, vůči němuž není nutné řídit se morálními a etickými zásadami. Tento pohled nacházel pevnou půdu v rasistických teoriích a svůj extrémní projev v Himmlerových slovech, kdy prohlásil, že ho osud ruských žen kopajících protitankové příkopy zajímá natolik, nakolik je důležitý příkop. Takové přesvědčení dovoluje lékařům přizpůsobit se veškerým problémům výhradně z hlediska účelnosti a dopadu na jejich osobní kariéru. Kořeny tohoto přesvědčení lze hledat v německém nacionalismu opřeném o rasistické teorie rozvinuté až k absurdním hranicím.

5. TAJNÁ KORESPONDENCE V RAVENSBRÜCKU

Krystyna Czyż-Wilgatová zasvětila svou práci výhradně tajné a nelegální korespondenci mezi operovanými ženami. Dokumentuje velmi komplikovaný korespondenční proces probíhající mezi rodinami za pomoci tzv. neviditelného inkoustu.¹⁷¹ V roce 2017 *Muzeum Martyrologii „Pod Zegarem“ Oddział Muzeum Lubelskiego* (Oddělení lublinského muzea) získalo unikátní kolekci tajně zasílaných dopisů z německého koncentračního tábora Ravensbrück, které posílaly samotné vězeňkyně z lublinského transportu. Korespondenci věnovala Marie Wilgatová, která se jako jedna z žen uvězněných v Ravensbrück, angažovala ve velmi komplikovaném a složitém procesu komunikace s rodinami, které zůstaly nadále v Lublinu. Do muzea putovalo dvacet osm tajných dopisů psaných jediným dostupným a neviditelným inkoustem, který měly vězeňkyně k dispozici.¹⁷² Tato sbírka se skládá z jedenácti cenzurovaných táborových obálek s neviditelným textem umístěným na jejich vnitřních stranách, a ze sedmnácti tzv. levých dopisů, jinak řečeno necenzurovaných dopisů, které byly propašované ven díky pracovním skupinám pracujícím mimo koncentrační tábor. Během počátečního období byly do této činnosti začleněny čtyři mladé lublinské vězeňkyně: Krystyna Czyžová, sestry Janina a Krystyna Iwańské a Wanda Wojtasiková. Později se kruh zasvěcených rozšířil ještě o Zofii Sokulskou a Alici Jurkowskou (z Lublinu), o Bogumiłu Babińskou a Wojciechu Buraczyńskou (z Varšavy). Čtyři z „levých dopisů“ byly napsány polsky obyčejnou tužkou na kousek papíru a jejich autorkou byla Krystyna Czyžová. Nahodilým osobám by se obsah dopisu mohl zdát bezvýznamný, ale autorka v nich s naprostou přesností dokázala „propašovat“ různé informace týkající se běžného chodu tábora a v něm panující situace.

5.1 AUTORKY DOPISŮ A JEJICH SYSTÉM KORESPONDOVÁNÍ

Všechny zaangażované v psaní tajné korespondence přijely do Ravensbrück 23. září 1941 ve speciálním lublinsko-varšavském transportu tzv. *sondertransport*, který čítal až 400 žen. Mezi nimi bylo vybráno 74 mladších či starších žen, na pohled zdravých, bez fyzických vad. Jak už

¹⁷¹ Ibidem, s. 17.

¹⁷² CZYŻ-WILGATOWA, Krystyna. *Ponad ludzką miarę. Wspomnienia operowanych z Ravensbrück*. Warszawa 1969, s. 55.

víme, právě na nich bylo bez jejich souhlasu dokonáno několik pseudomedicínských operací. Ve skupině operovaných se objevily i ženy, které se rozhodly o trestuhodných počinech nacistických lékařů informovat svoje blízké rodiny. Jejich členové měli za úkol tajnými podzemními kanály oznámit tuto skutečnost členům *Polskiego Państwa Podziemnego* (Polský podzemní stát). „Králíci“ – jak se operované později začaly samy nazývat, došly k názoru, že jako živý důkaz o nacistických zločinech budou dříve či později zabity, proto se také z tohoto důvodu rozhodly co nejdříve jednat. Věřily také tomu, že odhalení těchto experimentálních činů může rozhodnout o dalších nevinných životech.

Kontakt vězeňkyň s rodinami v Němci okupovaném Polsku se mohl uskutečnit pouze s pomocí oficiální táborové korespondence. Zajatkyním bylo povoleno napsat jednou za měsíc na speciálním tiskopisu velikosti malého sešitu, který na přední straně obsahoval seznam německých předpisů týkajících se právě pravidel zasílání korespondence. Zde se také zapisovala adresa příjemce. Zbytek papíru byl rozdělen 20 řádky, na které bylo možné napsat obsah dopisu, ale pouze v německém jazyce, čitelně a úhledně. Každý jednotlivý dopis byl pečlivě kontrolován, proto se stávalo, že žádná z rodin dlouho nedostala ani jeden dopis, a neměla tak ponětí, jaká situace v táboře panuje. Jak vzpomíná Krystyna Czyż-Wilgatová: *„Tehdy jsme ještě neměly kontakty, které by nám umožňovaly zasílání dopisů klasickou poštou... Jedinou možností, jak dopis doručit, bylo skrz oficiální lágrový list.“*¹⁷³ Kromě stereotypní věty *„ich bin gesund und fühle mich wohl“*, a věty, že poslední dopis byl úspěšně doručen, či otázek týkajících se zdraví rodinných příslušníků, bylo velmi složité vymyslet, jak rodině naznačit konkrétní informace o operovaných a jejich zdravotním stavu, a zároveň aby tyto informace nebyly zkresleny při finální kontrolní cenzuře. Podle Czyż-Wilgatové v Polsku tušili to, že v táboře panuje hlad, že zde nemoci decimují lidi po stovkách, že se tu odehrávají systematické exekuce vězňů. Tak tomu bylo ve všech okolních táborech. Avšak právě je potkalo něco, co si nikdo nedokázal ani v nejmenším představit: experimentální operace vykonané na zdravých ženách proti jejich vůli. Usoudily proto, že o tak hanebných činech se musí dozvědět celý svět. Nicméně si byly plně vědomy faktu, že je třeba tyto informace podat úplné a zcela přesné, nikoliv zavádějící. Počítaly s reálnou možností vyhubení obětí operací jako přímých a živých svědků operací, o to důležitějším se předání informací mělo stát.¹⁷⁴ Právě Nina (Janina) Iwańska přišla na nápad, že

¹⁷³ Ibidem, s. 55.

¹⁷⁴ Ibidem, s. 56.

by dopisy mohly být psané neviditelným inkoustem, který není na první pohled viditelný, obsah dopisu by se psal mezi řádky přímo do obsahu oficiálního německého formuláře. Protože neměly k dispozici žádnou z všeobecně známých tekutin, které by mohly sloužit jako náhrada za neviditelný inkoust, vězeňkyně pro tyto účely používaly svoji vlastní moč, která na papíře nezanechávala žádné stopy. Nejobtížnějším problémem bylo však předání rodinám informací o tom, jak tajný dopis správně rozšifrovat. Krystyna Czyż-Wilgatová ve svých vzpomínkách uvádí: *„Spojencem se v této záležitosti stal oblíbený autor předválečné mládeže – Kornel Makuszyński. V oficiálním obsahu dopisu, který jsem zasílala svému bratrovi, jsem mu náležitě kladla na srdce, jak velmi jsme milovali čtení knížek Makuszyňského a obzvláště ‚Szatana z siódmej klasy‘, a jak nám imponovala vynalézavost hlavního hrdiny oné knížky. Hrdina příběhu v jednom momentu posílá dopis s velmi bezvýznamným obsahem, do kterého však ukryl důležitou zprávu. Čtením prvních písmen každého řádku od shora dolů dají ono rozřešení tajné šifry. Obsah každého německého dopisu byl pečlivě psán tak, že první písmena každého řádku tvořila slova ‚dopis moč‘. Obsah mezi odstavci byl velmi stručný. Začínal asi takto: ‚Rozhodly jsme se napsat Vám celou pravdu.‘ Poté přišlo několik vět o operacích. Na konci dopisu byla předzvěst dalších dopisů a dohoda o tom, jaká konkrétní slova od rodiny budou symbolizovat, že dopis přečetli správně. Tento dopis jsem poslala v lednu 1943 mojí rodině.“*¹⁷⁵

První tajný dopis se podařilo přečíst, nicméně se nedochoval, protože namočení dopisu vodou (zde došlo k omylu se slovy *dopis moč*, *močit*, nedošlo k přečtení posledních dvou písmenek, protože nebyly umístěny svisle jako ty předchozí) což způsobilo rozpití textu a zničení samotného dopisu.¹⁷⁶ Při čtení dalších dopisů se užívala přesnější metoda – přežehlení horkou žehličkou. Tak došlo ke žloutnutí papíru a k následnému odhalení skrytého obsahu v hnědé barvě. Stav a čitelnost tajné korespondence během předávání do muzea se liší. Některé dopisy jsou čitelné velmi dobře, některé naopak nejdu přečíst vůbec.¹⁷⁷

Jak vzpomíná Wanda Wojtasik-Póltawska: *„Místem, ve kterém bychom mohly v rámci bezpečnosti psát dopisy, byla půda jednoho z táborových bloků. V lůžkové části nad třetím patrem postele se uvolnily desky ve stropě, a vytvořily se tak tajné vstupy do podkroví. Tento úkryt používaly také vězeňkyně, které tajně kouřily. Pobyt v podkroví byl samozřejmě přísně*

¹⁷⁵ ORATOWSKA, Barbara. Tajna korespondencja pisana z KL Ravensbrück. In: *Ravensbrück.pl* [online]. 31. 3. 2020 [cit. 8. 4. 2020]. Dostupné z: <http://www.ravensbruck.pl/pl/artykuly/tajna-korespondencja>.

¹⁷⁶ CZYŻ-WILGATOWA, *Ponad ludzką miarę...*, op. cit., s. 57.

¹⁷⁷ ORATOWSKA, *Tajna korespondencja pisana z KL Ravensbrück...*, op. cit.

*zakázán, a proto bylo nutné dodržovat přísná pravidla. Jedna z nás psala dopisy, zatímco další hlídala, aby nás při této akci neodhalil nikdo nezasvěcený. Pro viditelnost inkoustu jsme v těchto podmínkách používaly svoji vlastní moč, zatímco místo pera nám sloužil dřevěný lipový hrot.*¹⁷⁸

V prvních dopisech bylo nejvíce místa věnováno vězeňkyním, které podstoupily pseudomedicínské zákroky. V dalších dopisech byly popsány tragické podmínky, které panovaly uvnitř tábora. Často dochází k pomýlení příjmení vězeňkyň, vězeňských čísel či přímo k datu samotných operací. Nepřesnosti se dají odůvodnit podmínkami, za jakých byly dopisy napsány. Není to osobní korespondence jednotlivých vězeňkyň, ale krátké reporty ze života mladých děvčat v táboře zasažených tragickým osudem. Při psaní rodinám se snažily uklidnit své blízké nějakými optimistickými poznámkami, zejména po tom, co uvedly věci na pravou míru. V Lublinu byly dopisy čteny společně v rodinách Czyżů, Wojtasikových i Iwańských, každý tajný dopis však obsahoval jiné zprávy.

Postupně (ke konci roku 1943) pisatelky přestaly s psaním mezi řádky. Využívaly místo toho vnitřní stranu obálek. Tímto způsobem získaly mnohem více místa, poněvadž na ní bylo prázdné místo a zároveň bylo možné vtěsnat sem více informací než na pouhých dvacet řádků předtištěného německého papíru. Dále každou obálku opatřily číslem, aby rodiny doma v Polsku mohly snadněji kontrolovat, jestli dostávají všechny dopisy, které napsaly.¹⁷⁹ Současně byl rozšířen i okruh pisatelek. Na základě dochovaných dopisů lze prokázat, že na psaní dopisů neviditelným inkoustem se podílely kromě těchto čtyřech osob i další čtyři: Zofia Sokulská, Alicja Jurkowská, Bogumiła Bąbińska i Wojciecha Buraczyńska (dvě první pocházely z Lublinu). Mimo této skupiny existovala ještě úzká skupinka velmi blízkých žen, které o tajné činnosti věděly a snažily se nejrůznějšími způsoby pomáhat, ale psaní dopisů se neúčastnily. Pro dobro a bezpečí všech zaangażovaných žen bylo lepší, aby se této záležitosti věnovalo co nejméně osob.¹⁸⁰ Později se děvčatům podařilo navázat kontakt se spolupracovnicemi působící v Hohenlychenu, které přenášely a zasílaly tzv. *levé dopisy* tradiční německou poštou. Obsah těchto dopisů byl rovněž psán za pomoci moči na vnitřní straně obálky, na něž mohly vězeňkyně psát mnohem více informací a co je důležité – polsky! Oficiálním odesílatelem byli němečtí obyvatelé – vězeňkyně získávaly osobní údaje z novinových reklam nebo telefonního seznamu.

¹⁷⁸ Ibidem.

¹⁷⁹ CZYŻ-WILGATOWA, *Ponad ludzką miarę...*, op. cit., s. 58.

¹⁸⁰ Ibidem, s. 58.

Zatímco adresáti nebyli pouze rodiny, ale také přátelé rodičů Krystyny Czyżové. Uvádění pouze jedné lublinské adresy by mohlo vzbudit podezření německých okupačních úřadů, a proto byl okruh lidí, ke kterým dopis doputoval rozšiřován.¹⁸¹

Zprávy předávali promyšlenou cestou do Londýna. Zprávy doputovaly za pomoci anglického rádia BBC. To byl velký bod zlomu pro operované vězeňkyně, když se o takové situaci dozvěděl celý svět. Dá se říct, že rozhlas tak uchránil mnoho žen před dalšími nacistickými zločiny. Kvůli blížící se neodvratné porážce, ústředí a jeho hlavní představitelé usoudili, že už nepodstoupí riziko dalších experimentálních operací.¹⁸²

Krystyna Czyżová a Wanda Wojtasiková navázaly kontakt s pobočkou Oflag II A¹⁸³ v Neustrelitzu (protože zde krátký čas obě pracovaly), kde pobývali polští kadeti. Jedním z nich byl i Eugeniusz Świdorski, který si dopisoval s rodinnou známou Czyżů Anielou Chałubińskou. Právě on poskytoval systematicky informace shromážděné vězeňkyněmi. Jak vzpomíná Krystyna Czyż-Wilgatová: „*Prokázal nám cennou laskavost, když riskoval tím, že zasílal plechovky kávy, která měla dvojité dno, uvnitř níž se nacházel dopis pro moji rodinu. Další skutečností, která velmi usnadňovala komunikaci s rodinami, bylo přijímání potravinových balíčků od našich blízkých. Zásilky přicházely mnohem častěji než dopisy a v nich jsme – podle předem stanovených znaků – dostali potvrzení o tom, že byl dopis přijat a zároveň přečten. Jednalo se například o vlákna konkrétní barvy, číslo přijatého dopisu (každý tajný dopis byl očíslován) napsané uvnitř balíčku apod.*“¹⁸⁴

Tajná korespondence s rodinami vězeňkyň fungovala rok a půl – od ledna 1943 do června 1944. Ta byla přerušena v důsledku přesunu frontové linie.¹⁸⁵

Jak tvrdí Czyż-Wilgatová: „*Po tolika letech (po 20 – psáno v r. 1969) je těžké posoudit, kolik dopisů vlastně doputovalo k našim rodinám. Ale v souvislé korespondenci jsem nenarazila na nic, co by naznačovalo, že by se kterýkoliv z dopisů zaslaných do Lublinu ztratil. Vím také, že veškeré dopisy od Bohumily Bąbińskiej a Wojciechy Buraczyńskiej zaslané do Varšavy a blízkého okolí byly doručeny do rukou adresátů. V mojí rodině se dochovaly dodnes (r. 1969) 27 originálů, z toho 22 psané přímo mnou, 4 psané sestrami Iwańskými, a jeden od Wandy*

¹⁸¹ ORATOWSKA, *Tajna korespondencja pisana z KL Ravensbrück...*, op. cit.

¹⁸² Ibidem, s. 17.

¹⁸³ Německý zajatecký tábor, který se nacházel zhruba 93 km severně od Berlína.

¹⁸⁴ CZYŻ-WILGATOWA, *Ponad ludzką miarę...*, op. cit., s. 60.

¹⁸⁵ ORATOWSKA, *Tajna korespondencja pisana z KL Ravensbrück...*, op. cit.

Wojtasikowé. Navíc obsah několika dopisů byl ihned po přečtení uložen ve formě kopií vyhotovených z originálů. Existuje však několik originálů, které si v současné době nelze přečíst, a protože neexistují žádné kopie, je možné, že originály buď nebyly přečteny vůbec, nebo pouze v útržcích, a že nestály za to je zachovat ve formě kopie.“¹⁸⁶

Pokud dnes čteme některé fragmenty této tajné korespondence, nesmíme zapomínat na fakt, že autorkami byla mladá děvčata, jejich věk a nedostatek nadhledu v souvislosti s bezprostředními zkušenostmi měly dopad na způsob popisu a interpretace skutečností. V mnoha dopisech lze postřehnout kontrast mezi tragicky vyhlížejícím obsahem a optimistickými anotacemi, nejčastěji týkajícími se autorek osobně. Tyto optimistické části, často velmi zveličené, falšovaly tehdejší obraz tábora, proto z nich cituji jen velmi málo. Dopisy jsou uspořádány v chronologickém pořadí, a to ze dvou důvodů. Zaprvé, navzdory skutečnosti, že dopisy jsou pouze drobné útržky vytrhnuté z kontextu celkové života v táboře, jsou však zároveň uspořádané tak, aby poskytly jistou představu o změnách, ke kterým v táboře docházelo. Zadruhé, dopisy jsem pojala jako výpověď vzpomínek, a ne jako ilustraci všedního života, proto se chronologické uspořádání jevílo jako nejvhodnější. Na ukázkou jsem vybrala několik málo dopisů. V některých se vyskytují mezery, které se nedají vyplnit, u příjmeních žen, které zemřely na následky operací je uveden symbol křížku.

5.2 UKÁZKY DOPISŮ

24. března 1943

„Uvádíme další podrobnosti k operacím. Ke dni 16. 1. 1943 bylo operováno celkem 70 osob. Z toho 56 z lublinského zářijového transportu, 36 operací (3 bez řezu), 20 operací kostních. Kromě toho 14; 8 z varšavského transportu a pozdějšího lublinského, z toho nakažlivých...(1 bez řezu)... kostí. Od 15. 1. 1943 nebyl nikdo operován. Provádí se pouze operace kostní chirurgie. Při těchto zákrocích je každý řez co druhý den znovu otevřen. Pacientky jsou operované na obou nohách nebo na jedné. V tzv. kostních operacích... .. kostní, i tzv. lékařkami specializované na svaly. A dokonce je... .. i 6 svalových. Infekční operace jsou jednorázové, jen zcela výjimečně se najdou osoby, které by tento typ operací podstoupily znovu. Jmenný seznam operovaných.

¹⁸⁶ CZYŻ-WILGATOWA, *Ponad ludzką miarę...*, op. cit., s. 59.

Infekční 1. 8. 1942: Wojtasik Wanda 7709, Gnaś Maria 7883, Zielonka Maria 7771, Gutek Rozalia 7871, Okoniewska Aniela 7673. 14. 8. 1942: Kamińska Jadwiga 7683, Kormańska Zofia 7684, Kawińska Zofia 7934, Karolewska Władysława 7928, Jurkowska Alicja 7716, Karczmarz Maria 7912, Karwacka Urszula 7920, Iwańska Krystyna 7710, Iwańska Janina 7711. 20. 9. 1942: Łotocka Stefania 7707, Młodkowska Stanisława 7680, Pietrzak Maria 7909, † Prus Alfreda 7687, Hoszowska Zofia 7675, † Kraska Weronika 7672. 7. 10. 1942: Kuśmierczuk Maria 7888, Kostecka Czesłwa 7688, Maćkowska Pelagia 7886, Kwiecińska Leokadia 7682, † Lefanowicz Aniela 7719, † Kurowska Kazimiera 7670, † Kiecol Zofia 7866, Broel-Plater Maria 7911, Buraczyńska Wojciecha 7926, Gisges Jadwiga 7889, Mann Eugenia 7873, Mikulska Genowefa¹⁸⁷ 7897, Dzido Jadwiga 7860, Bielska Jadwiga 7922, Andrzejak Wacława 7718, Czyż Krystyna 7708. 28. 8.: Sobolewska Aniela 7676¹⁸⁸. 8. 9. 1942: Dąbska Krystyna 7660. 14. 9. 1942: Stefaniak Zofia 7697. 3.10. 1942: Baj Zofia 7685. 13.11. Bień Leonarda 7861. 15.11.1942 Bąbińska Bogumiła 7690. 19.11.1942: Grabowska Maria 7674. 2.12.1942: Michalik Pelagia 7918. 5.12.1942: Marczewska Janina 7703. 28. 12. 1942: Marczewska Władysława 7892. 28.12.: Marciniak Janina 7910. 5.1.1943: Michalik Stanisława 7907. 16.1.1943 Piotrowska Halina 7923. Operace svalů: 28.7. 1942: Mitura Janina 7932. 7.9.1942: Sokulska Zofia 7819. 30.10.1942: Śledziejewska¹⁸⁹ Stanisława 7712. 30.10.1942: Pytlewska Barbara 7899. 19.11.1942: Czajkowska Stanisława 7864. 19.11.1942: Heger¹⁹⁰ Helena 7898. 16.1.1943: Modrowska Zofia 7681. Kromě prof. Gebhardta provádějí operace jeho dva asistenti, Fischer a Stumpfegger. Jako důkaz, že jste tento dopis přečetli, pošlete mi v balíčku modré nitě. ... můžete poslat v dvojitém dnu plechovek dopis. Napište aspoň jednou a popište politickou situaci. Budu čekat! Další pokračování u Duški i Janki Iwańské. ‘¹⁹¹

V jiném dopise se v seznamu operovaných objevují ještě dodatečné informace, u každého příjmení je uveden počet řezů na nohách, druh operace (kostí, svalů apod.), tajné alfanumerické symboly, kterými si lékaři označovali každého „králíka“, a z jakého transportu pochází operovaná. Vedle aktuálních zpráv týkajících se operací jsou zasilány rovněž informace o exekucích, transportech, existenčních podmínkách v táboře apod. Kromě velkých mezer

¹⁸⁷ Správně Eugenia.

¹⁸⁸ Jiné zdroje uvádí číslo 7678.

¹⁸⁹ Správně Śledziejowska.

¹⁹⁰ Správně Heger.

¹⁹¹ CZYŻ-WILGATOWA, *Ponad ludzką miarę...*, op. cit., s. 62-63.

v obsahu bych ráda blíže specifikovala dopis psaný pravděpodobně ke konci března nebo na počátku dubna roku 1943. Je to jediný svého druhu dochovaný tajný dopis prvního skupinového protestu „králíků“ proti operacím. V druhé části tohoto dopisu – s přihlédnutím k neúplnosti textu – je popsána spontánní demonstrace Polek, kvůli další exekuci několika spoluvězeňkyň:

„První odpor proti bezpráví... první. 12.3. bylo znovu vyzváno 5 zdravých na operaci. Tyto pozvané se postavily na odpor. Násilí proti nim nebylo použito. 14.3. se postavily před hlavní dozorkyni všechny operované, žádající vysvětlení, na základě čeho se provádí operace právě na politických vězenkyních, zda-li je to stanoveno na základě speciálního rozsudku. Hlavní dozorkyně se rozhodla předat dotaz řediteli tábora... beze zprávy... Problém se má opírat o ... Odpovědi se nám nedostalo, sebrali... vzbouřily se proti operacím, proto zůstaly... jako trest jim sebrali... 22.3. sebrali už 5 třikrát operované... ze kterých se Zofia Sokulska kategoricky stavěla na odpor ... 17.3. bylo zastřeleno 8 Polek – šlo o politické vězeňkyně, provedli to potají, jako obvykle, slíbili jim transport... několik Polek se přidalo k protestům, nebylo použito násilí. Dozorci znepokojeni tímto incidentem neprovedli žádné represe. Pokud by se tyto informace objevily v rádiu, pak by možná přestali provádět exekuce, které jsou pomstou za politické prohry v důsledku bojů na východě.“

Květen 1943

„Po operacích ani stopy. Všechny operované se vrátily ze špitálu zpátky na blok. Zatím nepracujeme. Nevíme, proč s operacemi, které považovali za nutné a důležité, přestali, jestli pomohl protest nebo věhlas, kterého dosáhl. Toho se bojí nejvíc, a snaží se mu vyhýbat i tady v táboře. Máme dojem, že se nechtějí prozatím zbavovat operovaných, jako živého důkazu jejich zločinů. Je třeba vzít v potaz, že v průběhu 20 měsíců je zastřelená víceméně každá čtvrtá Polka z politického transportu. 30. 4. byly zastřeleno dalších 5 pod záminkou transportu do Osvětimi. Protože jsme se rychle zorientovaly, další jednu osobu – paní Frankiewiczovou z Varšavy, sebrali ve smíšeném transportu se dvěma dalšími asociálkami, které byly na seznamu nenormálních. Poté vzniklo krematorium u zdi tábora, aby nebyly žádné důkazy. To, co nám může pomoci je vysílání v londýnském rádiu všeho, co se tady děje. Jediné, co by je mohlo zastavit, je vyplutí pravdy na povrch. ... budeme se držet až do konce, jen kdyby nás chtěli držet. Znak: tužka v balíku.“

Předání informací o táborech a operacích do země, která se právě potýkala s německou okupací, bylo jejich hlavním cílem tajné korespondence. Dlouhou dobu ani netušily, jestli se jim to daří. Jejich rodiny v Lublinu, Varšavě a jejím okolí díky podzemním organizacím našly cestu pro předání těchto informací z Ravensbrücku přímo Londýnu. Největší triumf zažily tehdy, když skupině operovaných žen začaly přicházet balíky z různých mezinárodních institucí.

Květen 1943

„Budeme psát jen na obálky – znak – dvakrát podtržené Generalgouv. Operace zcela pozastaveny, provádějí se teď pouze na psech, které přivezou k rentgenování. Špitál řídí: dr. Rosenthal, dr. Szydlauski¹⁹² a lékařka Oberheuserová. Je to místo zločinu: děti, které se tu rodí, kromě těch německých (oba rodiče Němci) se zabíjejí, osoby postižené nervovým šokem nebo duševní nemoci jsou zabíjeny smrtící injekcí, z našeho transportu Teodozja Szych 7908. Myslí si, že o tom nikdo z nás neví. Nince museli nutně <septaziny> (aseptické onemocnění), několik dní má horečky a na noze se jí pod jizvou tvoří modřina. V balíku proto musíte léčivo pečlivě ukryt, jinak by ho zabrali (tobolky zabalit jako bonbóny). Na znamení, že jste dopis přečetli, nakreslete na nějakou plechovku čtyřku. Do fabrik teď vyváží na práci Ukrajinu. 25.3. vyjelo taky několik Polek do Karlových Varů – továrna na porcelán.

5. června. 1943

„Obálka č. 5. na přání uvádíme podmínky běžného života. Vstáváme v pět hodin ráno, v šest je nástup, kde nás počítají, po něm nástup skupin na práci. Po něm odbavení do práce. Obědová pauza ve 12 hod. 12.30 apely na práci. Konec práce v 18 hod. a potom zase nástup, kde nás spočítají. Večere. Spánek od 21 do 5 hod. Operované na nástupy nemusely, nepracovaly. 25.5. lékařka Oberheuserová nás uschopnila do práce. Mnoho jich propuštění už nedostalo. Díky blokové budeme plést punčochy v bloku. Je to ta nejlehčí práce, pouze přes den. Máte všechny další čísla obálek? Ty, které nemáte – zopakujeme. Dostala jsem oba dopisy. Ti, kteří dojíždějí na usedlosti do práce, udržují kontakt s muži ze sousedních táborů. Francouzští zajatci z usedlosti nám prokazují velkou službu. Nejlepší důkaz dopis č. 5.“

¹⁹² Správně Schidlausky.

Červen 1943

„č. 6. v noci z 31.5. na 1.6. vyjel nový transport politických vězeňkyň Polek v počtu 50 osob do Karlových Varů do továrny na porcelán. Ke konci dubna byla zadržena ředitelka tábora Langefeldová. Říkalo se jí <Polin Freundlin>. Od té doby vyšší pozice zauímají muži. V té samé době byla odhalena komunistická aféra. Bylo zadrženo několik Němek, Češek a Ukrajinek. Se zatčenými se konal soud, rozsudky neznáme, ale prý byly velmi tvrdé. Taky dozorkyně byly zadrženy. Týden před Velikonocemi utekly z lágru dvě Polky: Irena Kuzoň a Stella Dobrzańska. Nechytili je.¹⁹³ Pracujeme v tzv. betriebech, šicích dílnách, pro vojsko, na týdenních nočních a denních směnách. Jen několik málo dílen má jen denní směnu. Jiné zase pracují venku, tzv. <aussen Arbeit>, v okolí a jezdí pracovat na usedlosti. Kromě toho vězeňkyně Polky pracují v kuchyni, ve špitále, ve skladu, v balíkovně, kanceláři atd. Po zadržení Langefeldové se počet Polek na dobrých pozicích zmenšil.“

Díky Langefeldové se několik Polek umístilo na vedoucí pozice. Langefeldová byla celkem kladnou postavou tábora. Pro Polky měla v jistém slova smyslu slabost a mnoho pro ně vykonala. K jiným takovou náklonost neprojevovala. Byla obklopena tajemnem a celkem klidným a nicneříkajícím výrazem v obličeji. Jistým způsobem byla mezi vězeňkyněmi oblíbená, protože všechny ostatní komendantky byly velmi kruté a sadistické. Byla v neustálém konfliktu s velitelem tábora, mimo jiné také proto, že favorizovala Polky, čímž stála proti nepsaným pravidlům příslušníků SS. V roce 1942 však byla přemístěna do koncentračního tábora v Osvětimi společně s další tisícovkou vězeňkyň. Když však uviděla, co se děje v Osvětimi, opět vedla spor s tamním velitelem tábora, dokonce se odvolávala až k Himmlerovi, který v té době tábor navštívil. O tři měsíce byla poslána zpět do Ravensbrücku, z čehož byla většina vězeňkyň nadšená. Nicméně, jelikož výslovně nesouhlasila s operacemi prováděnými na ženách, byla nakonec Langefeldová zatčena.¹⁹⁴

¹⁹³ Během pár měsíců po vyslání tohoto dopisu jedna z uprchlic, Stella Dobrzyńska (v dopise špatně uvedeno příjmení Dobrzańska) byla dopadena.

¹⁹⁴ GRZELA, *Było, więc...*, op. cit., s. 107.

Červen 1943

„Bydlíme v mezinárodních blocích v počtu od 360-500. Blok je rozdělený na dvě ložnice se třípatrovými lůžky. Spíme po třech na dvou lůžkách. Dvě jídelny, deset stolů a skříňky na nádobí. Každá má svoji misku, talíř, hrnek, lžici a skleničku. Koupelna (20 mušlí, 6 umyvadel), ubikace, služební pokoj pro dozorkyně (přichází velmi málo). Blok mají na starosti vězeňkyně – bloková a dvě pomocné blokové – štubové. Vztahy na blocích jsou momentálně skvělé v porovnání s minulým rokem, kdy jsme bydlely s pohlavně... kyněmi, cikánkami, špinavými a hlučnými. Blokovými a štubovými na polských blocích jsou momentálně Polky. My máme Češku – hodně pořádný člověk. Ukrajinky žijí za dráty v nových, velkých blocích po 500. samostatný blok mají Rusky, vojenské zajatkyně. Samozřejmě pracují tak jako my, jenom nenesí trojúhelníky. Jeden blok obývají jehovistky (protivníci války a Hitlera). Fialový trojúhelník (95% Němky). Samostatné bloky mají prostitutky Němky i Polky (černý trojúhelník – tzv. asociálky). Všechny cikánky mají černé trojúhelníky. Červené nosí politické vězeňkyně, zelené kriminálnice a zločinci. Nedávno přibylé Francouzky z vězení mají samostatný blok.“

Každý blok měla na starosti ženská dozorkyně, příslušnice SS známá jako *Blockführerin*. Po většinu času tyto ženy ústřední kancelář, kde spolu „klábosily“ a díky tomu netrávily tak na noclehárnách moc času. Pokaždé nastala panika, když se vězeňkyně musely dostavit na neočekávanou prohlídku nehtů a punčoch, hrozily se totiž toho, aby v už tak chatrné obuvi nebo punčoše nenašly díru. Vzhledem k faktu, že nezbyval žádný čas na opravu, byla šance vysoká. Trestem mohla být facka, odebrání jídla, nebo dokonce příkaz stát v pozoru až pět hodin před blokem. Jak se baráky postupně zaplňovaly, psychické ponižování bylo na denním pořádku. Vězeňkyně žily v neustálý strachu z toho, že jim někdo ukradne třeba jen kartáček na zuby, mýdlo nebo zubní pastu, takové věci měly v táboře velkou hodnotu. Na tomto místě bych se ráda zmínila o tzv. táborové samosprávě. K úplnému porozumění tohoto pojmu, široce doporučeného nacisty, je nutno připomenout, že Ravensbrück nebyl jen místem obrovského utrpení, ale také ekonomickou jednotkou, která si ukousla příliš velké sousto, když se potýkala s mnoha organizačními problémy. Některými úkony byli proto pověřováni sami vězeňkyně, což pro ně na druhé straně mohlo mít i jisté výhody. Nejdůležitější pozici v rámci této samosprávy zastávala velitelka baráků, kterým se říkalo *Blokälteste* (resp. *Stubenälteste*). Disponovaly rozsáhlými pravomocemi; regulovaly a omezovaly už tak chudičké přiděly potravy, prakticky je

vězeňkyním kradly. Mohly podávat zprávy o porušování táborového řádu, a v roce 1942 začaly dokonce sepisovat seznam těch, které měly být zlikvidovány, protože už nebyly dále schopné vykonávat fyzickou práci. Svou moc mohly využít i jiným způsobem – mnohé z vězeňkyň mohly zachránit. Po návratu z práce bývalo běžné dozvědět se, že daná vězeňkyně už nebude obývat dosavadní místo, ale bude přemístěna na jiný blok. První problémy, jež s tím byly spojené, spočívaly v obstarání si postele, místa u stolu, nebo také zjistit si například informace o povaze nové *Blockälteste*. Některé z těchto pozic zastávaly i Češky, například Jiřina Svobodová, jež přišla do Ravensbrücku v říjnu 1941 a o tři roky později se stala *Blockälteste*. Další blok měla na starosti rovněž Češka Berta Schindlerová. Obě se prokázaly obrovskou laskavostí a přízní vůči ostatním. Nejvýše postavenou osobou nad *Blockältesten* v tomto systému „samosprávy“ byla *Lagerälteste* „starší tábora“, rovněž vězeňkyně. Ženy určené pro tuto funkci se čas od času měnily, ale většina z nich měla dobrý charakter. Další táborovou hodností byla *Lagerlaufferin* „táborová poselkyně“, pověřená udržováním spojení mezi *Lagerälteste* a táborovou správou. Šlo zpravidla o Němku, jejímž hlavním úkolem byla kancelářská práce.¹⁹⁵ Vězeňkyně dohlížející na pracovní skupiny se úředně nazývaly *Anweisungshäftlinge*. Jednalo se o tzv. dohlížitelky, u nichž bylo nezbytností rozumět, případně hovořit německy. Jejich hlavním poznávacím symbolem byla červená páska na rukávě; říkalo se jim jednoduše *Anweisung*. Tato velmi nepříjemná práce spočívala v předávání rozkazů malé pracovní skupině a převzetí zodpovědnosti za její produkci stejně jako za svou vlastní. Na pozici *Anweisungshäftlinge* však bylo možné opět vypomáhat ostatním vězeňkyním ve skupině, ale za cenu značného osobního rizika. V létě 1942 se stal součástí „samosprávy“ další úřad, a sice „táborová policie“. Byla rovněž obsazována vězeňkyněmi, což se ukázalo být velmi užitečné. Je jisté, že *Anweisung* a táborová policie se staly určitým druhem pomoci, jež mohla od vězeňkyň někdy odvrátit trest, anebo dokonce smrt.¹⁹⁶

21. července 1943

„Aktuality: dne 12.5. sebrali Jadwigu Łuszcz, č. 11275, operovaná, květnový lublinský transport, ráno – oblečená do civilního oblečení – byla z tábora vystěhovaná. Dříve byla třikrát vyzvána na politický úřad a zpovídána, jestli to cestou ve vlaku zvládne. Jedna z žen z varš.

¹⁹⁵ ŠEBOROVÁ, Česká trilogie, op. cit., s. 80.

¹⁹⁶ Ibidem, s. 83.

transportu, která se vrátila z Varšavy, kam jezdila kvůli nějaké soukromé záležitosti, tvrdí, že Łuszcz je v Pawiaku¹⁹⁷. Rovněž sebrali pracovníci zdejšího menšího špitálu – dr. Jadwiga Hewelku, čistě politická vězeňkyně Polka, dne 7.6. opět byla v civilu a skupiny jedoucí do práce s ní jeli směrem na Berlín. Obě tyto „sebrání“ v porovnání s předchozími, nevypadaly na exekuce. 7.8.1943. Včera odjelo 300 Polek; 7 tisíc a 11 tisíc, tzn. lublinské a varšavské transporty, naše a pozdější jsou vyloučeny. Nevíme, jestli je to pro nás dobře, nebo špatně, ale přinejmenším nám nehrozí odloučením. Ve špitále dělá místo dr. Oberheuserové doktor z Jugoslávie – Jan Klimek, který se chová velmi slušně a doopravdy nemocné léčí. Ode dne 6.5. vyšlo nové nařízení ohledně zákazu zpívání v cizím jazyku, dovoleno je pouze v německém.“

6. DOPAD NA PSYCHIKU ŽEN Z GENDEROVÉHO HLEDISKA

Ženy a muži byli segregováni nejen během nacistické deportace, ale striktnímu rozdělení se podrobovaly i úmrtní seznamy a stejně tak segregace probíhala i uvnitř koncentračních táborů. Obě pohlaví byla vystavena více či méně podobným formám trýznění ať už v ghettech, anebo ve zmíněných táborech koncentračních, rovněž i v těch pracovních. Hovoříme o několikrát zmíněném zneužívání, hladovění, nucených pracích, deportacích, psychickém ponižování a smrti, nelze opomenout ani téma těhotenství, amenoreu čili absenci menstruace, potraty, znásilnění, invazivní gynekologická vyšetření, z čimž se musely výhradně vyrovnávat pouze ženy, které přežily holocaust, zejména co se týče táborů Ravensbrück a Osvětim.¹⁹⁸ Zanechaly tak záznam pro budoucí generace, které by neměly být přehlíženy, ale naopak – měly by být prozkoumány s větším důrazem na danou problematiku. Zatímco fakta lze odvodit z historických dokumentů a archivních souborů, příběhy pozůstalých poskytují jiný druh informací. Svědectví pozůstalých, které je znázorněno perspektivou ženského vidění a zároveň zachycuje projev ženského vnímání a citlivosti, jsou současně působivými záznamy o fyzických a psychických agoniích žen, které je

¹⁹⁷ Pawiak byl v letech 1939-1944 největším německým vězením pro politické vězně na území okupovaného Polska. KUNERT, K. Andrzej. *Polskie Państwo Podziemne a Pawiak 1939-1944*. In: *Pawiak. Przewodnik po ekspozycji stalej*. Varšava 2009, s. 10.

¹⁹⁸ RITTNER, Carol – ROTH John K. *Different voices: Women and the Holocaust*. St. Paul, MN 1993, s. 31.

odlišuje od příběhů mužů.¹⁹⁹ Zkoumání genderových rozdílů odhaluje komplexní souhru biologických a fyzických rozdílů, které učinily ženy mnohem více zranitelnými.

Významný vědec v oblasti holocaustu a kulturní paměti James Young, který se v současné době zabývá její složitostí, zdůrazňuje rozdílné zacházení mužů a žen. Zatímco nacisté striktně segregovali Židy od běžné populace za účelem speciálního zacházení, židovské ženy byly navíc označovány za nositelky příští generace Židů, což znamenalo jediné – smrt. Tyto ženy tak nebyly zavražděny pouze jako příslušnice židovského národa, ale také za to, že se narodily jako ženy. Muži a ženy sdílely příběhy odporu, deprivace, bolesti, hladovění, deportací, oddělení od vlastní rodiny a hromadného vraždění. Nesdíleli však příběhy o sexuálním vykořisťování, znásilnění, porodů a potratů.²⁰⁰ Youngův ústřední argument tkví v tom, že absence ženských hlasů a jejich zkušeností být ženou, je stále příliš symbolickým, jako by gender a sexualita byly odděleny od historie a paměti holocaustu.²⁰¹ Dokonce i ženy, které přežily, často vědomě nebo nevědomě cenzurují podrobnosti svých genderových či sexuálních zážitků ze svého svědectví nebo je odmítají jako takové rozpoznávat. Toto rozdělení není překvapivé, protože mnoho vědců – ať už píší o útěku, ghettech, koncentračních táborech či o samotném odporu – minimalizovalo či spíše ignorovalo otázky sexuální zranitelnosti a útoku na ženy, nemluvě o složitějších otázkách týkajících se samotného pohlaví. Kolektivní paměť má tendenci spadat do narativních rámců. Rozdělení mezi genocidním a genderově specifickým traumatem tedy existuje nejen ve vzpomínkách na svědky, ale také je často zmiňováno v historické rekonstrukci samotných vědců. Dějová linka odděluje to, co je považováno za specifické pro ženy od toho, co je označováno jako „správná kolektivní paměť“ nebo vyprávění o holocaustu.²⁰² Historiografie nás často upozorňuje na vytvořenou povahu historické paměti, kde jsou zdůrazněny konkrétní perspektivy a rámce.

¹⁹⁹ GOLDENBERG, Myrna. *Different Horrors, Same Hell: Women Remembering the Holocaust*. New York 2013, s. 155.

²⁰⁰ YOUNG, E. James. *Regarding the Pain of Women: Questions of Gender and the Art of Holocaust Memory*. In: *Modern Language Association of America*. Roč. 2009, č. 124, s. 1778-86.

²⁰¹ *Ibidem*, s. 1779.

²⁰² RINGELHEIM, Joan. *The Split between Gender and the Holocaust*. New Haven 1998, s. 345.

6.1 SEXUÁLNÍ NÁSILÍ JAKO FORMA PŘEVAHY

Dehumanizace neboli odlidštění je opakujícím se tématem ve spisech týkajících se holocaustu a dalších zdokumentovaných případech masového teroru a násilí, genocidy, otroctví a útlaku, často považovaných za typický punc nacistické vlády a života v táborech. Během holocaustu byly ženy dehumanizovány a zároveň dehumanizaci prožívaly odlišným způsobem než muži, kteří se konkrétně zaměřili spíše na tělesnou integritu. V souladu s rozsáhlou literaturou, která dokumentuje vykořisťování ženských těl jako věčnou součást bojů s genocidou, si nejprve dovoluji tvrdit, že ženy během holocaustu zažily sexuální násilí v širším měřítku, než je často uznáváno. Lze tvrdit, že socializované genderové role a očekávání vyvolaly u žen různé pocity a zkušenosti s degradací než u mužů. Z mnoha svědectví a výpovědí žen vyplývá fakt, kdy zdůrazňují takové případy, že jejich vlasy – považovány za symbol ženskosti – oholené a zároveň všudypřítomná nucená nahota je považována za porušení norem ženské cudnosti. Za další projev ženské degradace lze považovat jakousi zvláštní zranitelnost důsledkem biologické funkce reprodukce, protože nacistická sterilizační politika se zaměřovala na eliminaci budoucích generací osob považovaných za „podřadné“. Nespočet židovských žen bylo násilně sterilizováno, trpěla amenoreou kvůli hladovění, bylo nuceno podstoupit potrat a zároveň nebylo schopno chránit své děti, pokud došlo k jejich narození. Každý stupeň dehumanizace odráží základní rysy patriarchálních struktur, které využívají ženská těla a psychiku.²⁰³ Přestože existuje celá řada výpovědí různých skupin žen z různých zemí, zaměřuji se na vzorce zkušeností židovských žen, které přežily koncentrační tábor.

Gender je společenským aspektem naší živé reality a existují specifické, sociální a kulturní role a očekávání promítané na ženy, která jsou současně odlišná od očekávání ohledně mužů. Ačkoliv nejde o jednoduté skupiny, můžeme uznat, že naše sociální ontologie je často z velké části definována prostřednictvím našeho daného pohlaví. Naše fyzická těla nás odlišují v rámci společenské hierarchie. Mnoho teoretiků například diskutovalo o tom, jak nacionalistické diskursy často využívají ženská těla jako kulturní znaky národa. Jak argumentuje filosofka Sally Haslangerová: „...společnost jako celek privilejuje mužská těla, a i když se konkrétní forma

²⁰³ EPHGRAVE, Nicole. On Women's Bodies: Experiences of Dehumanization during the Holocaust. In: *Journal of Women's History*. Roč. 28, č. 2, s. 16.

*a mechanismy liší, společnosti našly mnoho způsobů, jak kontrolovat a využívat sexuální a produkční schopnosti žen.*²⁰⁴

Nedávno se objevil důležitý výzkum sexuálního násilí na židovských ženách během holocaustu, včetně antologie (publikované v roce 2010) Sonji M. Hedgepethové a Rochelle G. Saidelové. V něm se teoretikové zabývající se touto problematikou věnují tématům, jako je znásilnění, nucená prostituce apod., poskytuje nahlédnutí do traumat pozůstalých, rozšířená o důkazy, které byly po celá desetiletí bagatelizovány, ignorovány nebo dokonce umlčeny. Zatímco mnoho nepříjemných událostí během holocaustu bylo analyzováno v nejmenších podrobnostech, znásilnění židovských žen během této doby přetrvává jako téma, od kterého se vědci i oběti distancují. Zčásti je to důsledek chybného vnímání sdílených obětmi a ranými badateli holocaustu, jako je například myšlenka, že znásilněné oběti mají prožívat hanbu a částečně nesou odpovědnost za to, co se stalo. Někteří teoretikové mohou dokonce popřít možnost, že jejich babičky, matky, sestry nebo manželky byly znásilněny. V důsledku toho byla svědectví obětí, které měli odvahu zmínit sexuální zneužívání osob nebo jiných vězňů ve svých denících, vzpomínkách, formou ústního svědectví nebo v jiných dokumentech, zcela ignorována nebo odsunuta do poznámek pod čarou.²⁰⁵ Susan Brownmillerová ve své práci o mužích, ženách a znásilnění cituje samotného Josepha Goebbelse, který uvedl, že „*muž by měl být vyškolen na válku a ženy pro potěšení válečníka.*“ Zdůrazňuje analogii mezi všemi židovskými lidmi (považovanými za slabé a zženštilé) a mezi ženami, mezi árijskou – mužskou nadvládou, což jasně ukazuje, že znásilnění je aktem, kterým muž ženě prokáže, že je přemožena nadřazenou silou a mocí.²⁰⁶

Znásilnění za války není neobvyklým aktem sexuálního násilí spáchaného osamělým vojákem proti ženské oběti v poražené zemi. Znásilnění za války má mnohem širší sociální a kulturní důsledky pro ženu a sociální skupinu, k níž se řadí. Voják napadne ženské tělo stejně, jako napadne její zemi, rozdrť její tělo, stejně jako její právo na autonomii a kontrolu nad svým životem.²⁰⁷ I když je to v této souvislosti relativně neprozkoumané téma, pro Němce hrálo znásilnění vážnou a logickou roli při dosahování toho, co považovali za svůj konečný cíl: úplné

²⁰⁴ HASLANGER, Sally. *Gender and Race: (What) Are They? (What) Do We Want Them to Be?* Oxford 2000, s. 17.

²⁰⁵ SINREICH, J. Helene. The Rape of Jewish Women during the Holocaust. In: *Holocaust Studies: A Journal of Culture and History*. Roč. 13, 2010, s. 115.

²⁰⁶ BROWNMILLER, Susan. *Against Our Will: Men, Women, and Rape*. New York: Random House 1975, s. 49.

²⁰⁷ LEVENKRON, Nomi. Death and the Maidens: Prostitution, Rape, and Sexual Slavery during World War II. In: *Hedgepeth and Saidel, Sexual Violence against Jewish Women*. Roč. 3, 2010, s. 19.

ponížení a rozdělení „podřadných národů“ a zřízení jejich vlastního mistrovského závodu.²⁰⁸ V důsledku válek byly ženy znásilňovány, nuceny k prostituci, zotročovány. Sexuální napadení se s jistotou vyskytuje také v dobách míru, ale v dobách války se tento jev často zvyšuje a počet obětí roste. Příběh sexuálních útoků na židovské ženy v průběhu holocaustu a druhé světové války je příběhem, který byl do značné míry potlačen a umlčen.²⁰⁹ Existují rozsáhlé důkazy o tom, že židovské ženy zažily sexuální násilí během druhé světové války přímo v jejich domovech či během deportací, v úkrytech, ghettech, věznicích, nevěstincích a koncentračních táborech. Válka má tendenci prohlubovat brutalitu, opakované projevy násilí a ponížení. Válka snižuje citlivost k lidskému utrpení a zvyšuje pocit nadřazenosti mužů, pokud jde o právo a licenci ke znásilnění.

Není pochyb o tom, že citlivá povaha tématu vyžaduje, aby se s ním zacházelo opatrně. Není to však dostatečný důvod k tomu, abychom se vyhnuli řešení problému sexuálního násilí. Naopak, ignorování tématu může poskytnout pachatelům legitimitu a stigmatizaci obětí.²¹⁰ Výzkum tohoto tématu je přínosný v poznání konkrétního vzorce charakterizující sexuální napadení ženy v době útlu. Během posledních zhruba dvaceti pěti let se takoví učenci jako Joan Ringelheimová, Susan Brownmillerová nebo Sara Horowitzová věnují tématu sexuálního zneužívání v době holocaustu. Jak mnohé z těchto autorek poukazují, faktem zůstává, že nemáme podrobné informace o znásilnění spáchaném v ghettech a koncentračních táborech. Když se takovéto tvrzení objeví ve svědectvích pozůstalých, často je zmiňováno nebo diskutováno v eufemismech. Z této skutečnosti můžeme odvodit, že značný počet žen byl pravděpodobně znásilněn dříve, než došlo k jejich usmrcení. Ale je mnohem jednodušší spočítat počet mrtvol, než počet znásilněných. Kostry jsou mnohem hmatatelnější, viditelnější, z druhé strany živé ženy, které byly znásilněny, se skrývají ze strachu a stigmatu, který by byl odhalen. Zatímco ženy a dívky byly nejvíce náchylné k sexuálnímu napadení během holocaustu, tento fakt nepopírá skutečnost, že muži a chlapci byli také vystaveni tomuto druhu násilí. Toto téma je však ještě příliš tabuizované. Znásilnění posiluje mužskou identitu pachatele a feminizuje oběti, ať už muže nebo ženu.²¹¹ Historička Wendy Jo Gertjeanssenová tvrdí, že sexuální násilí na ženách spáchané Rusy a Němci (nevyjímaje ani Japonce a mnoho dalších příslušníků světových armád) bylo

²⁰⁸ BROWNIMELLER, Susan. *Against our...*, op. cit., s. 49.

²⁰⁹ LEVENKRON, *Death and the Maidens...*, op. cit., s. 13.

²¹⁰ *Ibidem*, s. 17.

²¹¹ *Ibidem*, s. 16.

běžnou formou útlaku, velmi zřídka diskutovanou. Dále tvrdí, že k sexuálnímu násilí na východní frontě došlo během tohoto období v počtu sta tisíců, možná milionů žen. Dokumentuje, jak byly ženy sexuálně napadány, nuceny pracovat ve vojenských nevěstincích, mrzačeny a často nuceny v dobách největšího hladovění směnit sexuální služby za jídlo a pití. Zároveň však hovoří o skutečnosti, že ženy, které holocaust přežily, mluví o hlubokém přátelství a vztazích mezi sebou v táborech. Z 52 000 rozhovorů, které provedl Institut Nadace šoa Univerzity jižní Kalifornie (USC Shoah Foundation Institute), 1040 svědectví, většinou ženských svědectví, se týkalo incidentů nebo strachu z možného znásilnění.²¹² Setkáváme se velmi často s případy sexuálního násilí, kdy se ženy zdráhají přiznat, co se ve skutečnosti stalo vzhledem ke studu, rozpakům a především ze strachu. Zejména ženy, které prožily sexuální napadení během holocaustu, čelí dilematu sdílet takovou zkušenost v kontextu, že znásilnění a sexuální zneužívání nepatří do rámce historie holocaustu, že vzpomínky zůstanou navždy uvězněny.²¹³ Ačkoliv existuje mnoho příběhů o sexuálním zneužívání, není snadné je najít. Někteří se domnívají, že je rovněž nevhodné o těchto věcech mluvit, protože diskuse o sexualitě znesvěcují vzpomínky na mrtvé, na živé nebo na samotný holocaust. Pro jiné je to příliš bolestivé.

Znásilnění pravděpodobně nebyla vojenská strategie, nicméně nikdo po druhé světové válce nebyl stíhán za sexuální zločiny spáchaných v době války. Na rozdíl od případů hromadného znásilnění ve Rwandě a bývalé Jugoslávii, kde bylo znásilnění používáno jako úmyslná strategie války a genocidy, existuje jen málo důkazů o tom, že sexuální násilí bylo během holocaustu neodmyslitelnou součástí genocidního plánu – spíše se jednalo o pokračování násilí, které ze samotné genocidy vyplynulo.²¹⁴ Nejenom že ženy, které si tímto prošly, utrpěly emocionální a fyzickou ujmu, avšak reakce společnosti často přispěla k utrpení oběti, protože sociální tabu zabránila obětem odhalit své zkušenosti a hledat psychologickou pomoc a mnozí, kteří se odvážili promluvit, byli následovně ze společnosti vyloučeni. Představitelé feministické historiografie se nyní snaží poskytnout prostor pro hlasy žen, které zažily sexuální násilí během holocaustu, a zapisují zpětně svůj život do dějin nacistické dehumanizace.

²¹²FOGELMAN, Eva. Sexual Abuse of Jewish Women during, and after the Holocaust: A Psychological Perspective. In: *Hedgepeth and Sidel, Sexual Violence against Jewish Women*. Roč. 4, 2011, s. 263

²¹³WAXMAN, Zoe. Rape and Sexual Abuse in Hiding. In: *Hedgepeth and Sidel, Sexual Violence against Jewish Women*. Roč. 3, 2010, s. 129.

²¹⁴HOROWITZ, R. Sara. Women in Holocaust Literature: Engendering Trauma Memory. In: *Women in the Holocaust*. Roč. 1, 1998, s. 368.

6.2 DEMONSTRACE TĚTO PROBLEMATIKY NA ŽIDOVSKÝCH OBYVATELKÁCH V RAVENSBRÜCKU

Ze sociologického hlediska lze položit několik otázek, a současně poskytnout odpovědi v následující kapitole. Kým vlastně byly židovské ženy? Z jakých zemí pocházely? Jaké bylo jejich věkové rozmezí v čase zajetí? Jakou profesní roli sehrávaly před válkou? Jaké formy odporu existovaly mezi židovskými ženami v Ravensbrücku? Jaká byla úmrtnost a míra přežití u různých skupin žen?

Zpočátku se lidé domnívali, že probíhající perzekuce se týká primárně Židů – mužů, kdežto ženy jsou stíhány sekundárně, pouze jako manželky. Také plně věřily v to, že jejich pohlaví bude rozhodující při konečném řešení. Tohoto dojmu mohly nabýt proto, že se zpočátku nacisté chovali k ženám lépe než k mužům, avšak později to značný rozdíl nemělo. Pokud se jedná o starší ženy, jejich osud byl předem daný vzhledem k věku. Jejich život končil v plynové komoře, vyhladověním, zastřelením nebo onemocněním. Skutečně jinak tomu bylo v záležitosti s ženami mladšími, které byly často využívány jako pracovní síla, ovšem z hlediska reprodukce byly velmi rizikovou skupinou. Protože právě ženy byly schopné zajistit kontinuitu národa, bylo Hitlerovo *konečné řešení* zaměřeno především na židovské ženy. Což dokazuje fakt, že šance na přežití hitlerovského teroru byla mnohem menší u žen než u mužů. Rovněž celkové ztráty na životech u mužů byly srovnatelně menší než u žen.²¹⁵ Jednoznačně však nelze tvrdit, že by žena byla k smrti determinována svým pohlavím. Podíl na něm měl i její fyzický výkon, věk a zdravotní stav. Častěji právě ženy umíraly v plynových komorách, protože z logického hlediska byli muži vybíráni jako nutná pracovní síla, k smrti u mužů tedy nedocházelo ihned.²¹⁶

Židovské vězeňkyně v Ravensbrücku pocházeli z 27 různých zemí světa, většinu populace vězňů však tvořily ženy nežidovského původu, procentuálně se jedná o Maďarsko s podílem 47,85%, poté Polsko s 24,06%, dále Slovensko (spolu s Čechami) 9,92%, Německo s 6,9%. Rovněž se dovídáme, že zastoupené věkové rozmezí bylo od 19-25 let, což představovalo 31,7% vězeňské populace v průběhu šestileté historie Ravensbrücku. Podle socioložky Buber-Agassiové, jejíž matka Margarete Buber-Neumannová, byla zajatkyní tábora po celých 5 let, žilo v táboře větší množství Židovek s nejrůznějším uměleckým zaměřením – spisovatelky,

²¹⁵ RITTNER – ROTH, *Different voices...*, op. cit., s. 58.

²¹⁶ DOLÁKOVÁ, Bohuslava. *Ženy jako oběti holocaustu (diplomová práce)*. Brno 2012, s. 30.

vypravěčky, herečky a zejména zpěvačky. Především vyprávění mělo více funkcí, poskytovalo kreativní kontext pro sociální interakci mezi vězeňkyněmi, přičemž jim alespoň dočasně umožňovalo odloučit se od všedních starostí.

Pokud jde o otázku židovského odporu – jakou formou se odpor projevoval a proč se nevyskytoval ve větším měřítku? Již zmiňovaná Buber-Agassiová poskytuje hned několik vysvětlení. Zaprvé proto, že mezi židovskými vězeňkyněmi nebyly žádné pokusy o sabotáž, a v táboře byly izolovanou menšinou.²¹⁷ Židovské ženy byly vysoce diverzifikovanou skupinou, která pojímala až 27 různých národností a mluvila několika jazyky, což často způsobovalo různé neshody.²¹⁸ V potaz nejsou brány ani různé ideologické koncepty, které jednotlivé židovské národnosti zastávaly, dokonce ani odlišné náboženské postavení. Navíc téměř polovina celkové židovské populace v Ravensbrücku již byla vystavena hrůzám v Osvětimi, za což zaplatily velkou fyzickou a duševní daň. Vzhledem k nedostatečné výživě, hygieně a špatným životním podmínkám lze pak jednodušeji chápat, proč nedocházelo k otevřenějším pokusům o odpor.

S ohledem na výše uvedené poznámky je také důležité zvážit význam odporu, který nabyl různých forem uprostřed nejnáročnějších situací a za nejhorších možných podmínek. Podle mnoha židovských pozůstalých z Ravensbrücku bylo jedním z nejčastějších starostí udržení „lidské tváře“ a morálního charakteru. Tento strach z dehumanizace byl obvykle vyvolán, když se staly naprosto apatickými – nezáleželo na tom, jak vypadaly, nebo jak se chovaly vůči ostatním. Ve skutečnosti každý, kdo se snažil přežít, vykonával jistý druh odporu. Jakýkoli akt solidarity, sebemenší kousek chleba, každé přátelské gesto a povzbuzující slovo bylo považováno za odpor. Veškerý pokus vyhnout se ráně holí bylo formou odporu. Ale stejně tak by tomu bylo v případě, pokud by žena šla na smrt se vztyčenou hlavou a současně pohrdajíc jejími vykonavateli.²¹⁹

Buber-Agassiová se rovněž zabývá otázkou genderu a jeho dopadu, který měl ovlivnit následující konstrukt týkající se otázky bití žen a dopadu na osud a chování žen během holocaustu. Tuto otázku však nelze zhodnotit úplně. Zdůrazňuji, že se do povědomí nedostala žádná skupina mužů, kterou by bylo možné porovnat s touto skupinou žen, pokud jde o země jejich původu, věkovou kategorii, podmínky věznění, deportace apod, a která by současně žila

²¹⁷ BUBER-AGASSI, Judith. *Jewish Women Prisoners of Ravensbrück: Who Were They?* Oxford 2007, s. 248.

²¹⁸ Dvě největší skupiny židovských žen v Ravensbrücku byly z Maďarska a Polska. Většina polských Židovek mluvila plyně jidiš, zatímco v maďarském případě Židovky nehovořily ani jidiš, ani polsky. To se později ukázalo jako překážka v rozvoji všeobecné židovské sociální organizace mezi samotnými Židovkami.

²¹⁹ BUBER-AGASSI, *Jewish Woman...*, op. cit., s. 250.

v táboře v podmínkách srovnatelných s podmínkami v Ravensbrücku.²²⁰ Existuje několik málo významných rozdílů, které se objevují v souvislosti s jedinečnými zkušenostmi žen během holocaustu, které lze spatřovat primárně ve fyziologických a socializačních procesech ovlivňující ženy. Jedná se například o skutečnost, že většina žen měla menší fyzickou výkonost, což je vystavovalo mnohem většímu nebezpečí, než tomu bylo u mužů. Protože byly často záměrně nuceny vykonávat práci, která byla svou náročností nesplnitelná i pro muže.²²¹ Pro samotné přežití byla fyzická práce velmi důležitá. Hierarchie v táboře fungovala zcela odlišně, zejména co se týče míry utrpení a náročnosti práce, mírou dohledu, bitím a současně hladověním. Ženy, pracující velmi tvrdě, téměř bez žádné stravy a spánku, lze zařadit do kategorie s vysokou úmrtností. Naproti tomu díky převozu do jiných pracovních táborů měly ženy možnost dostat více jídla a zároveň méně bolestivých ran. Práce v různých sektorech tábora, hovoříme např. o práci v kuchyni, prádelně apod., s sebou nesla větší šanci přežít. Současně s sebou nesla výhody přístupu k jídlu a materiálu.²²² Dále židovské vězeňkyně byly častěji nuceny pečovat o děti a dospívající, což bylo v období holocaustu mezi muži méně běžné. Těhotenství a s ním spojené mateřství se stalo předmětem jistého druhu odporu židovských žen, vzhledem k zákazu reprodukce Židovek. Ženy tak zcela vědomě podstupovaly riziko šance na přežití, když šetřili ze svých už tak miniaturních porcí pro těhotné spoluvězeňkyně v rámci silných vazeb a tzv. pseudorodin. Těm ženám, kterým se během prohlídky podařilo graviditu utajit, tak nemusely podstoupit potrat, často prováděný neprofesionálně. Když však k porodu došlo, ženy s utajeným porodem pomohly, zároveň však v některých případech čerstvě narozená nemluvňata rovnou zabíjely, protože jejich existence a doprovodný pláč mohly ohrozit život samotné matky. Miminka byla topena buď ve vodě, škrcena, dušena polštářem nebo zemřela vdechnutím vzduchové nebo benzínové infuze. Velmi zřídka došlo k tomu, aby byl novorozenec dopraven mimo tábor.²²³

A konečně přírodní faktory, jako je menstruace, těhotenství a zároveň skutečnost, že ženy jsou mnohem náchylnější k sexuálním útokům a znásilněním než muži, je stavělo do mimořádně nejisté, často velmi nebezpečné situace ve srovnání s mužskými protějšky. Menstruaci se ženy

²²⁰ Ibidem, s. 251.

²²¹ Vězeňkyně byly často zaměstnány při tvrdé fyzické práci, včetně stavění silnic, přemisťování kamenů a zeminy, rovněž jejich náplní práce bylo vykládání vlaků a lodí.

²²² DOLÁKOVÁ, *Ženy jako oběti...*, op. cit., s. 44.

²²³ KREMER, S. Lilian. *Women's Holocaust Writing: Memory and Imagination*. Lincoln: University of Nebraska Press 1999, s. 14.

nevyhnuly ani v táboře. Tento fyziologický projev těla však způsoboval zjevné potíže. U vězeňkyň s lepším postavením lze hovořit o opětovném návratu menstruace, protože dostávaly o něco snesitelnější stravu. V mnoha případech se vlivem stresu, namáhavé fyzické práci, a vzhledem k častým onemocněním, menstruace přestala vyskytovat. K dispozici však nebyly žádné hygienické pomůcky. Některé ženy podstupovaly trýznivě nekomfortní situace, když například během apelu, trvajícím a opakujícím se až několik hodin denně, stékala po noze krev, protože jim spodní prádlo nebylo povoleno. Ze strany dozorkyň docházelo k zesměšňování a k pokořování, proto absence menstruace, která je velmi často spojována s pocitem studu a utajováním před okolím, představovala jistou formu úlevy. Nikoliv však pro ženy, které prožívaly ztrátu menstruace jako symbol jejich ženskosti.²²⁴ Ve většině případů, kdy bylo zjištěno, že je žena těhotná, sdílela společně s dítětem stejný osud smrti. Sexuální násilí způsobovalo duševní, emocionální a fyzické poškození vězeňkyně, a to jak během zajetí, tak i po osvobození. K masovým znásilněním docházelo i v židovských ghettech, kde si nacisté vyhlídli několik mladých dívek, které byly následně odvečeny na práci a posléze znásilněny.²²⁵ Ke znásilňování však docházelo i u těch žen, které neměly židovský původ, avšak nebylo to pravidlem.²²⁶

Z perspektivy feminismu je násilí na ženách zobrazením vztahů, které jsou ve společenském prostředí nevyrovnané, a současně tyto nerovné vztahy podporuje. Lze mluvit o jistém mechanismu, kterým jsou muži nejen jako skupina, ale současně i jako jednotlivci, jež mají schopnost mít kontrolu nad ženami a zároveň vyjadřovat svoji převahu. V souvislosti s nacistickými koncentračními tábory byla tato hierarchie demonstrována primárně mezi příslušníky persekucního aparátu a vězeňkyněmi.²²⁷ K ženám často směřovala větší brutalita, zároveň bití žen bylo pro samotné dozorce sexuálním podnětem.²²⁸ Dworková preferuje názor, že násilí je projevem typicky mužským, které si tímto způsobem ženy podrobují. Současně navrhuje „odmítnutí být obětí“, jež není výhradně spojeno s násilím, zároveň neuznává submisivní chování, které se od oběti očekává. Na jedné straně je známo, že se na ženách dopouštěli násilí

²²⁴ DOLÁKOVÁ, *Ženy jako oběti...*, op. cit., s. 49.

²²⁵ Jestliže příslušník SS židovskou ženu znásilnil, dostal se tento čin do hlášení, zároveň byl však považován za drobný prohřešek, který nezaznamenal větší důležitost, nicméně je více než jasné, že znásilnění brali jako formu pokořování židovských žen.

²²⁶ DOLÁKOVÁ, *Ženy jako oběti...*, op. cit., s. 35.

²²⁷ DWORKOVÁ, Debórah – PELT, Robert van Jan. *Osvětím: Od roku 1270 až současnost*. Praha 2006, s. 96.

²²⁸ PAWEŁCZYŃSKA, Anna. *Values and Violence in Auschwitz: A Sociological Analysis*. Berkley: University of California Press 1979, s. 38.

především muži, z druhé strany to vyplývá z faktu, že ženy se příliš často nedostaly do situace, kdy by větší fyzické násilí mohly použít. Hierarchie a mocenské vztahy často určovaly jednání konkrétních lidí ve vedoucích pozicích, proto se na násilí žen v několika případech podílely i ženy, zejména dozorkyně a kápa, kolikrát i s větší dávkou brutality. Ženy židovského původu byly vysokou brutalitou ze strany dozorkyň šokovány, zcela se totiž odkláněla od standardního sociálního chování žen. Opět šlo o reflexi nerovných vztahů ve společenské sféře, prvotně se však jednalo o nerovný vztah Árijce – Žida, gender zde tvořil funkci spíše sekundární. Jak už bylo řečeno, stejně jako v případě mužů, i ženy projevovaly formou násilí svoji převahu a zároveň kontrolu nad jinými ženami.²²⁹

6.3 ZTRÁTA IDENTITY

Ženy zažívaly formu dehumanizace, včetně veřejné nahoty a holení hlavy, velmi odlišně v porovnání s muži. Jak se cítila žena bez vlasů? Žena, která už nemá menstruaci? Uvnitř koncentračního tábora ženy ztrácely svou důstojnost. Neměly žádné oblečení, které by vypadalo žensky, ani neměly možnost projevovat se jako dámy. Ztratily však svou ženskost úplně? Vzpomínky a ústní svědectví sdělují, že prostředí koncentračního tábora zpochybnilo identitu žen jako takovou. Scény krutého a sadistického mučení, jak fyzického, tak psychického, zjizvilo jejich paměť a smysl života. V táborech nacisté používali sexuální násilí jako systém ponižení, který dívky a ženy uvedl do traumatického stavu, navíc vzhledem k oddělení od svých rodin a blízkých. Ženy, které nebyly vybrány k okamžité smrti ihned po příjezdu do tábora, podstoupily rozsáhlou formu ponižování, včetně vystavení své nahoty na odív, prohledávání skrytých šperků uvnitř těla, bolestivé holení celého těla a potupnému posměchu.²³⁰ Myrna Goldenbergová nazývá koncentrační tábor konečným výrazem extrémní maskulinity, jež podporovala nacistickou ideologii a zvrácenou patriarchální byrokracii jednoho z nejvíce nenáviděných režimů moderního světa.²³¹

Mimo tábor znamenalo oblečení, vlasy, používání kosmetiky, manželský a mateřský stav symboly ženskosti. V táboře však lze jen těžko nalézt tyto vnější znaky ženskosti. Když měla

²²⁹ DWORKOVÁ – PELT, *Osvětim: Od roku 1270...*, op. cit., s. 101.

²³⁰ GOLDENBERG, Myrna. Lessons Learned from Gentle Heroism: Women's Holocaust Narratives. In: *The Holocaust Remembering for the Future*, roč. 1996, č. 548, s. 84.

²³¹ GOLDENBERG, *Different Horrors...*, op. cit., s. 163.

některá žena na hlavě vlasy, vypadala z dálky mnohem zdravěji, přitažlivěji v přítomnosti plešatých vězeňkyň. Tento akt je založen na předpokladu, že ženy se na základě svých vlasů cítí mnohem atraktivněji. Jak popisuje přeživší Frances Pennyová: „*Je velmi obtížné pochopit, jaká rána pro naši psychiku byla německá strategie holení ženských vlasů, symbolu našeho ženství... Mohly jsme být zastřeleny, plynovány nebo vloženy do pecí. A přesto tento jediný akt německé brutality představoval viditelnou ránu na našich tělech, naše jediné vlastnictví.*“²³² Jak je dnes dobře známo, lidské vlasy byly shromažďovány a prodávány německým společenstvem, které je přeměňovalo na látky, vycpávky do matrací a paruky.²³³

V židovské víře, stejně jako v mnoha jiných náboženstvích, je věřící žena oddělována od dospělého muže (do určité míry i od vlastního manžela) a klade velký důraz na cudnost, skromnost a poslušnost. V rukou nacistů proto byly židovské ženy obzvláště bezbranné proti všudypřítomné formě degradace.²³⁴ Celistvost žen byla narušována mrzutými poznámkami, obscénními návrhy a dotyky, zatímco se bezbranné ženy chvěly a snažily se zakrýt svou nahotu. Zločinnost mužů, kteří se oddávali této nejlevnější, nejprimitivnější hře, kdy se pro své potěšení vidět nahé ženy, byla jedno z nekrutějších forem psychického teroru, kterým byly ženy v koncentračních táborech vystaveny.²³⁵ Nejen ženy podstupovaly veřejné ponížení při obnažování, ale současně i muži, avšak většina žen je od mladého věku učena k tomu, aby své tělo uchovávala v cudnosti a skromnosti. Násilí nelze chápat pouze z fyzického hlediska, zahrnuje také útoky na osobnost, důstojnost, smysl pro hodnotu, nebo hodnotu oběti. Společenské a kulturní prostředí dávají násilí jeho sílu a význam. Právě proto byl akt stříhání vlasů a veřejné nahoty natolik traumatickým prožitkem, s hlubokým a symbolickým charakterem, zdůrazňující poselství, bezmocnost, bezejmennost, anonymitu.²³⁶

²³² Ibidem, s. 55.

²³³ RITTNER – ROTH K. John. *Different Voices...*, op. cit., s. 79.

²³⁴ GOLDENBERG, *Different Horrors...*, op. cit., s. 155.

²³⁵ YOUNG, *Regarding the Pain of Women...*, op. cit., s. 1782.

²³⁶ RYLKO-BAUER, Barbara. Bringing the Past into the Present: Family Narratives of Holocaust, Exile, and Diaspora. In: *Anthropological Quarterly*, roč. 78, č. 1, 2005, s. 29.

7. KONCENTRAČNÍ TÁBOR RAVENSBRÜCK PO JEHO OSVOBOZENÍ

7.1 POSLEDNÍ DNY NESVOBODY

Asi 139 000 žen a dětí, 20 000 mužů z více než čtyřiceti zemí bylo uvězněno v koncentračním táboře Ravensbrück. Zemřely zde desítky tisíc vězňů. 30. dubna 1945 tábor osvobodila Rudá armáda, obsadila tak celé území a bývalý tábor nadále využívala pro vojenské účely. Následná historie ženského koncentračního tábora byla formována režimem, který se objevil ve východním Německu.

Jaký byl osud žen, jež podlehly lékařským experimentům a které se dožily dne, kdy byl tábor osvobozen od nadvlády nacistických zrud? Poslední dny se pro velkou většinu „králíků“ ukázaly velmi dlouhé, vyčerpávající a stále traumatické. Konečným rozkazem bylo evakuovat tábor a zanechat za sebou jen těžce nemocné. Vězeňkyně tak byly nuceny pochodovat do jiného koncentračního tábora. Poslední skupina, která měla být evakuována, opustila Ravensbrück 28. dubna 1945. Mezi nimi bylo přibližně 40 těchto „králíků“, jež doplňovaly skupinu dvou tisíc hladovějících a vyčerpaných žen, které byly hnány po úzkých silnicích.²³⁷

Chaos a nejistota vyústily v rostoucí úzkost a napětí mezi vězeňkyněmi, kromě toho, slíbené balíky zaslané švédským Červeným křížem nebyly vězňům vždy doručeny. Ženy nedostávaly téměř žádné jídlo, a proto byly nuceny se krmit čímkoliv, co se jim podařilo najít nebo chytit. Po hodinách chůze jim bylo přikázáno spát na holé zemi. Neustálé bombardovací útoky a vyvolávání paniky však poskytovaly příležitost k útěku. Když se tato příležitost naskytla, připojily se například mezi civilisty nebo utekly do nedalekého lesa.²³⁸ 29. dubna se skupina „králíků“ hlídaných důstojníky SS odloučila od skupiny evakuovaných. 3. května byly zmrzačené ženy v Parchimu předány Britům. Protože v Německu byl v tehdejší době nedostatek potravin, malá skupina osvobozených „králíků“ se po třech dnech rozhodla vydat se do Polska. Jejich cesta byla dlouhá, ale relativně bezpečná, protože je doprovázela skupina několika mužů, jež jim poskytovala ochranu.²³⁹

²³⁷ KIEDRZYŃSKA, Wanda. *Ravensbrück*. Warszawa 1961, s. 245.

²³⁸ WIŃSKA, Urszula. *Więzi: losy więźniarek z Ravensbrück*. Gdańsk 1992, s. 62.

²³⁹ *Ibidem*, s. 64-65.

U 18 „králíků“, kterým se podařilo opustit Ravensbrück transportem do táborů Neustadt-Glewe a Bergen-Belsenu v únoru 1945, utrpení pokračovalo. Přestože se nebály, že je zastřelí popravčí komando, byly stále nuceny bojovat o přežití. Jejich pozice v novém táboře jako „čerstvý nováček“, byla extrémně obtížná. Neznaly se s ostatními vězni, a proto jim nebyla poskytnuta ani žádná pomoc. Póltawska po válce přiznala, že veškerá snaha o získání potravin v Bergen-Belsenu vedla k fyzickému a slovnímu násilí mezi vězni.²⁴⁰ „Králíci“ měly velké potíže s přizpůsobením se nové realitě, protože nebyly zvyklé bojovat o jídlo.²⁴¹ Kromě toho příšerné podmínky pro ubytování způsobovaly epidemie, plísň a další nakažlivé nemoci, které během měsíců před koncem války zabily tisíce vězňů.²⁴² 15. dubna 1945 vstoupila britská armáda do koncentračního tábora Bergen-Belsen. To, co vojáci spatřili, pro ně bylo velmi znepokojivé. Přibližně 10 000 mrtvol ležících na různých místech, těla rozprostřená po celém táboře. Míra úmrtnosti postupně rostla v důsledku podvýživy a různých nemocí.

7.2 OSUD ‚KRÁLÍKŮ‘ PO OSVOBOZENÍ

Do listopadu 1945 polská vláda kontaktovala 54 „králíků“, které byly pozvány na lékařskou akademii v Gdańsku, aby podstoupily rozsáhlá lékařská vyšetření. 49 z nich tyto testy podstoupilo. Dr. Kornel Michejda, polský specialista v oblasti chirurgie, zachytil na fotografiích a rentgenových snímcích dolní končetiny těchto žen, na jejichž základě vyhodnotil rozsáhlá poškození provedená nacistickými lékařskými experimenty. Ačkoliv tyto oběti získaly po svém návratu relativně dobrou lékařskou péči, jejich fyzické zdraví nebylo zdaleka ideální. Pohled očitě svědkyně Zofie Mączki, bývalé vězeňkyně-anestezioložky působící v táborové nemocnici v Ravensbrücku, byl nedílnou součástí zprávy, kterou sestavila Polská komise pro vyšetřování německých zločinů proti Polákům.²⁴³ Materiály shromážděné polskými úřady nebyly příliš osobní, protože představují pouze snímky zraněných a postižených končetin, zároveň však obsahují cenné informace o vedlejších účincích těchto experimentů. Krystyna Iwańska, která se stala obětí těchto experimentů se sulfonamidy, byla operována 14. srpna 1942. Byla to jedna

²⁴⁰ PÓŁTAWSKA, *A bojím se snů...*, op. cit., s. 155.

²⁴¹ WIŃSKA, *Więzi...*, op. cit., s. 80.

²⁴² MORRISON, G. Jack. *Ravensbrück: Everyday Life in A Women's Concentration Camp 1939-45*. Markus Wiener Publishing 2000, s. 215-217.

²⁴³ MAĆZKA, Zofia. *Operacje doświadczałne przeprowadzone w obozie koncentracyjnym Ravensbrück*. Warszawa 1947, s. 130.

z žen, které byl do rány vložen dodatečný materiál. Nacisté namísto použití stehů vložili nohu pouze do sádry. Iwańska si vybavuje, že po několika dnech byl předmět z otevřené rány odstraněn a o tři měsíce později byla znovu operována jediným řezem na stejném místě. Opět rána nebyla uzavřena žádnými stehy, proto byl řez poměrně široký a dlouhodobé hojení způsobilo poškození svalové tkáně.²⁴⁴

Zranění Leonardy Bieńové a Janiny Marczewské však byla mnohem závažnější. Obě se staly oběťmi kostních experimentů, které vedl berlínský chirurg Ludwik Stumpfegger. Leonarda Bieńová, které bylo v době svého prvního lékařského experimentu pouhých 28 let, byla podrobena celkem pěti operacím na obou nohách. V důsledku těchto zákroků byly kosti na obou nohách zcela zdeformovány. Oběť měla problémy s chůzí, protože operace měla vliv i na hlezenní kloub. Podobně dopadla i Marczewská, která podstoupila pokusný experiment 3. prosince 1942, rovněž na obou nohách.²⁴⁵ Poškozená tkáň pravého lýtka může vyvolat dojem, že Kuśmierczuk byla obětí svalových experimentů. Ve skutečnosti však byla infikována tetanem – formou infekce vyvolanou velmi agresivními bakteriemi, která způsobila smrt až dalších pěti „králíků“. Weronika Kraska byla tetanem infikována také, a to 7. října 1942. Této infekci podlehl během několika dalších dní. Kazimiera Kurowská zemřela v polovině října téhož roku na infekci způsobenou plynovými bacily. Aniela Lefanowiczová, Zofia Kiecolová a Alfreda Prusová zemřely do jednoho týdne po nakažení zhoubným edémem.²⁴⁶ Kuśmierczuková svědčila až po roce a půl, kdy skončila její léčba. Výsledkem experimentu bylo značné poškození svalové tkáně, stejně jako Bieńová, měla i ona velké potíže při chůzi po zbytek svého života.²⁴⁷ Navzdory velmi přesvědčivým důkazům a velkému počtu svědků ochotných svědčit, byla polská vláda neúspěšná ve svém úsilí při vydávání pachatelů z Ravensbrücku. Mezitím si jak Američané, tak i Britové navzájem předháněli v tom, který „králík“ dříve promluví před soudem. Avšak v důsledku komplikovaným politickým poměrům byli Britové nuceni vzdát se vypovídajících jako byla Herta Oberheuserová, Fritz Fischer nebo Karl Gebhardt, kteří byli souzeni

²⁴⁴ Ibidem, s. 137.

²⁴⁵ Ibidem, s. 160-161.

²⁴⁶ MITSCHERLICH, Alexander; MIELKE, Fred. *Doctors of Infamy: The Story of the Nazi Medical Crimes*. New York 2015, s. 56.

²⁴⁷ SCHMIDT, Ulf. *Justice at Nuremberg: Leo Alexander and the Nazi Doctors Trial*. New York 2004, s. 188-189.

v Norimberku pod vedením amerických státních zástupců. Kdo však předstoupil před britský tribunál v Hamburku, byli Rolf Rosenthal a Gerhard Schidlausky.²⁴⁸

7.3 POVÁLEČNÉ SOUDNÍ PROCESY S MUČITELI

Účast „králíků“ v poválečných soudních řízeních s válečnými zločinci v Hamburku a Norimberku měl dvojí význam. Nejprve pokračovali v procesu informování světa o zločinech, které nacisté páchali na zajatcích koncentračního tábora Ravensbrück. Poté usilovali o potrestání pachatelů. Během prvních několika měsíců se obě řízení překrývala. Osoba, která se nejvíce podílela na případu operovaných polských žen, byl britský patolog pro válečné zločiny Keith Mant. Měsíce strávil přípravami a cestováním do Švédska, Belgie a Paříže, aby vyslechl několik obětí, a zároveň mohl dokumentovat jejich zranění.²⁴⁹ Celkově vyslechl více než 100 svědků. Sovětské úřady však připravily Mantovi několik těžkých chvil, když mu opakovaně odepřely přístup na místo činu, konkrétně do prostor tábora Ravensbrück. 5. prosince 1946 zahájil řízení Britský vojenský soud, který se konal v Curihousu v Hamburku a trval dva měsíce. Mantovi se podařilo přesvědčit k výpovědi dvě svědkyně – Helena Piasecká přijela z Paříže a Zofia Sokulská až ze Švédska.²⁵⁰ Otázky, které byly pokládány, se týkaly především otázek trestu smrti a násilné účasti na experimentech. „Králíci“ popsaly s precizní přesností svůj odvážný pokus o protest proti dalším zákrokům.²⁵¹

Soud byl ukončen 3. února 1947. Schidlausky a Treite, kteří se účastnili sterilizačních experimentů na Sintech²⁵² a Romech, byli odsouzeni k smrti.²⁵³ Mant, jak už bylo řečeno výše, musel přijmout rozhodnutí Britů, že jak Gebhardt, Fischer tak i Oberheuserová byli souzeni v Norimberku. Vyšetřovatel, který se komplexně zapojil do přípravy na norimberský lékařský proces, byl odborný konzultant a neurolog Leo Alexander, který byl úspěšnější v přivádění svědků do soudní síně. Výsledkem byla osobní účast polských svědkyň Władysławy Karolewské,

²⁴⁸ Fischer byl zpočátku zadržován Brity, kteří ho vyslýchali, později byl však předán Američanům.

²⁴⁹ MANT, A. Keith. *The Medical Services in the Concentration Camp of Ravensbrück*. New York 1949, s. 107.

²⁵⁰ Mant dlouhodobě čelil problémům se svědkyněmi, které žily v Polsku, svědčit často mohly pouze ženy, které žily v zahraničí.

²⁵¹ WEINDLING, *From Clinic to Concentration Camp...*, op. cit., s. 235.

²⁵² Jedná se o německou romskou populaci žijící v západoevropském prostoru.

²⁵³ WEINDLING, *From Clinic to Concentration Camp...*, op. cit., s. 235.

Jadwigy Dzidové, Marii Kuśmierczukové a Marii Broel-Platerové na norimberském soudním procesu, které dorazily až z Polska, aby zde vyprávěly strašlivé příběhy, a ukázaly své jizvy.²⁵⁴ Soud začal 9. prosince 1946.²⁵⁵ Byl znám také jako norimberský lékařský soud a byl prvním z 12 norimberských procesů. Hamburské a norimberské procesy získaly značný mediální ohlas nejen v Polsku, ale i v zahraničí. Polský tisk *Dziennik Polski* a *Dziennik Żołnierza* publikovaly několik krátkých článků informujících polské uprchlíky v Londýně o procesech obou soudů. Zprávy z hamburského soudu se objevovaly několikrát týdně a představovaly témata, která přesahovala pouhá svědectví „králíků“, zatímco v procesu probíhajícím v Norimberku se témata stáčela spíše k utrpení polských vězeňkyň v Ravensbrücku.²⁵⁶ Naopak v Polsku byl tisk do velké míry řízen komunistickým režimem a věnoval větší pozornost norimberskému lékařskému procesu. Motiv, který polská vláda poskytla případu „králíků“ byl navzdory tomu, jak byl představen v tisku, převážně ideologického rázu. Jinými slovy, zdůrazňování nacistických zločinů bylo polské vládě přednější než polské oběti lékařských experimentů. Skutečnost, že čtyři ženy, které přijely na soudní proces svědčit, si musely hradit své cestovní výdaje z Polska do Norimberku samy, kdy jim nebyla nabídnuta pomoc ohledně ubytování a stravování v Berlíně těsně před jejich příjezdem do Norimberku dokazuje, že rozhodně nebyly prioritou pro polskou vládu.²⁵⁷ Na rozdíl od Francouzů, kteří si stěžovali na rozsudek v Hamburku, neměli zde polští pozorovatelé žádné námítky.²⁵⁸ Polský tisk ve Velké Británii nezmínil výroky ani jednoho ze soudních procesů, nicméně proces s „králíky“ byl do jisté míry úspěšný. Díky jejich odhodlání byli pachatelé v Ravensbrücku buď popraveni, nebo umístěni na několik let za mříže.

7.4 AMERICKÁ POMOC V BOJI ZA ODŠKODNĚNÍ

V červenci 1951 vydal německý kabinet kancléře Adenauera nařízení, podle kterého měly oběti lékařských experimentů nárok na odškodnění. Avšak pouze za předpokladu, že mezi Spolkovou republikou Německo a zemí, odkud pocházejí žadatelé odškodnění, budou dobré

²⁵⁴ SCHMIDT, Ulf. *Justice at Nuremberg...*, op. cit., s. 180.

²⁵⁵ DÖRNER, Klaus a kol. *The Nuremberg Medical Trial 1946/1947. Transcripts, Material of the Prosecution and Defense. Related Documents*. Munich 2001, s. 102.

²⁵⁶ Příklady článků: Zeznania Polki więźniarki z Ravensbrück. In *Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza*, roč. 7, č. 293, 1946, s. 4.; Ofiara nieludzkich eksperymentów. In *Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza*, roč. 7, č. 301, 1946, s. 1.

²⁵⁷ Więźniarki z Ravensbrück jadą do Norymbergi. In *Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza*. Roč. 8, č. 21, 1947, s. 4.

²⁵⁸ WEINDLING, Paul. *Nazi Medicine and the Nuremberg Trials*. UK 2004, s. 108.

politické vztahy.²⁵⁹ Nicméně, v roce 1956 byl Zákon o odškodnění revidován, v důsledku toho bylo kvalifikováno k odškodnění pouze několik obětí. Kromě toho byla vynechána oběť, která byla prohlášena za politického vězně a členku odbojového hnutí. Polské oběti, které pobývaly v Polsku, byly proto vyloučeny, a nárok na odškodnění byl ze stejných důvodů zamítnut.²⁶⁰

Ani britská ani americká vláda se nezabývala otázkou finanční kompenzace pro oběti nacistických lékařských zločinů, které se usadily v jejich zemích, a oběti proto získaly podporu odjinud. Například Katolická ženská liga (*The Catholic Women's League*) poskytovala finanční i morální pomoc několika obětem, včetně Zofie Sokulské-Kaczmaršské. Projekt *Ravensbrück Lapins*, který se věnoval boji za spravedlnost ve jménu „králíků“ a jejímž hlavním koordinátorem se stala Caroline Ferridayová, která měla v Evropě širokou škálu kontaktů a která byla rovněž dobře obeznámena s otázkou odškodnění, jednala jménem všech obětí nacistických lékařských experimentů. Benjamin Ferrenz, který působil jako právní zástupce zodpovědný za právní stránku tohoto projektu, vyjednával s představiteli OSN, s německým spolkovým sněmem a v neposlední řadě s polským velvyslancem v USA. Zatímco Norman Cousins, jako všeobecně známý novinář, informoval o všem veřejnost. Přesto však hlavní iniciativa projektu pocházela od Ferridayové.

Caroline Ferridayová se narodila 3. července 1902 v Betlehemu ve státě Connecticut. Její otec strávil mnoho let ve Francii. Její zájem o politiku vedl k její aktivitě odhalující hrůzy, kterým musely čelit ženy v koncentračním táboře během druhé světové války. Ve 30. letech se Caroline přihlásila na francouzské velvyslanectví v New Yorku a pracovala pro Association nationale portées et internées de la Résistance (ADIR; Národní sdružení deportovaných a internovaných), aby zajistila pomoc francouzským sirotkům. Prostřednictvím ADIR se Caroline dozvěděla o situaci žen v Ravensbrücku. Oslovila tak zmíněného Normana Cousinse, amerického politického novináře, v naději, že napíše článek o Ravensbrücku a jeho obětech lékařských pokusů, aby bylo rozšířeno všeobecné povědomí. V důsledku této události přicestovalo 35 žen do Spojených států za účelem lékařského chirurgického zákroku, a s tím spojené léčby po dlouhodobé infekci a nemocech. V roce 1958 odjela Caroline do polské Varšavy, aby se se ženami setkala a blíže se s nimi seznámila. Od té doby byla Caroline známá jako jejich „kmotra“

²⁵⁹ RUCHNIEWICZ, Krzysztof. *Polskie zabiegi o odszkodowania niemieckie w latach 1944/45–1975*. Wrocław 2007, s. 100.

²⁶⁰ Přesnějším vysvětlením tohoto rozhodnutí byla skutečnost, že z důvodu nedostatku diplomatického zastoupení nebylo možné ověřit důkazy shromážděné polskou stranou.

a dobrá přítelkyně. Přestože Polsko se v té době nacházelo za tzv. železnou oponou, Caroline zveřejnila informace, o kterých mnoho lidí dosud neslyšelo. Zpřístupnila těmto ženám rovněž léčbu a pomohla jim získat uznání.²⁶¹

V roce 1957 se setkala s jednou z obětí pokusů, Helenou Piaseckou, která po válce opustila Polsko. Piasecká popsala dramatickou poválečnou situaci těchto žen v Polsku, které stále čekaly na finanční kompenzaci.²⁶² Ferridayová se obrátila na Normana Cousinse, autora projektu *Hiroshima Maidens*, díky kterému byla do USA přivezena skupina 24 japonských žen, které zde podstoupily bezplatný plastický zákrok způsobený výbuchem atomové bomby v Hirošimě.²⁶³ Proto brzy poté, co kontaktovala Cousinse prostřednictvím lékařského konzultanta Williama Hitziga, rovněž účastníka tohoto hirošimského projektu. V polovině roku 1958 se uskutečnilo první setkání mezi Cousinsem a Ferridayovou, během něhož byla shromážděna a představena veškerá dokumentace týkající se lékařských experimentů, poválečných soudů, osobních profilů obětí a jejich lékařských záznamů.²⁶⁴ Dalším krokem, který měl být v této situaci učiněn, bylo zorganizování lékařské komise, která by zhodnotila, kolik žen je schopných přiletět do USA a jaké léky jsou urgentně potřebné pro léčbu v Polsku. Američtí specialisté ve Varšavě poté provedli konečný výběr účastníků pro léčbu podporovanou právě projektem *Ravensbrück Lapins*.²⁶⁵

18. prosince 1958, po měsících vyjednávání s polskou vládou, dorazilo do New Yorku 27 polských obětí lékařských experimentů. Další 8 „králíků“ přiletělo do USA v březnu 1959. Ale ne všechny mohly využít této příležitosti. Zdravotní a rodinné problémy zabránily několika z nich Polsko opustit. Projekt *Ravensbrück Lapins* však měl nečekaně velký úspěch. Několik těchto žen bylo operováno a jiné byly podrobeny optickému či zubnímu ošetření. Navíc, když cestovaly napříč Amerikou, byly rovněž schopné zdůraznit snahu o odškodnění před několika americkými politiky.²⁶⁶ Mezitím americké veřejné mínění sledovalo kroky těchto žen a jejich počínání v USA. V *The Saturday Review* se objevilo několik fotografií usmívajících se, okouzlujících,

²⁶¹ Lowell Milken Center for Unsung Heroes. *Caroline Ferriday: From Lapins to Thriving Ladies* [online]. 2020 [cit. 1.6.2020]. Dostupné z: <http://www.lowellmilkencenter.org>

²⁶² GAJEWSKI, Jarosław. Odzyskana wiara w ludzi. Sprawa ofiar niemieckich eksperymentów medycznych w KL Ravensbrück. In: *Glaukopis*, roč. 9, 2007, s. 95-96.

²⁶³ Ibidem, s. 96.

²⁶⁴ Ibidem, s. 106.

²⁶⁵ Ibidem, s. 127.

²⁶⁶ RUCHNIEWICZ, *Polskie zabiegi ...*, op. cit., s. 100.

zdravých a šťastně vypadajících žen. Pro tyto ženy byla návštěva více než velkým dobrodružstvím. Stefania Łotocká po svém návratu do Polska prohlásila: „*mnoho, s nimiž jsme žili nebo s nimiž jsme byli v kontaktu, nám ukázalo nespočet důkazů o přátelství, které zůstanou navždy v mém srdci. Znovu jsem získala víru v lidi.*“²⁶⁷ O několik měsíců později síla tohoto projektu eskalovala natolik, že přinutila přehodnotit stanovisko německých politiků ohledně žádosti o odškodnění. Dne 13. července 1960 zaslal místopředseda německého spolkového sněmu Carlo Schmidt dopis Ferenczovi, ve kterém vyjádřil, že německá vláda si je vědoma naléhavé potřeby vyřešit problém finanční kompenzace obětí lékařských pokusů.

7.5 FINANČNÍ KOMPENZACE PRO OBĚTI LÉKAŘSKÝCH POKUSŮ

Všechny oběti nacistických medicínských pokusů, které žily v Polsku, byly odškodněny v roce 1962, přičemž drtivá většina dostala své odškodnění v na začátku ledna. Částka byla vyplacena v amerických dolarech a pohybovala se od 7 500,63 do 10 000,85 \$ v závislosti na poškození zdraví způsobené experimentem. Ženy, které se staly oběťmi sulfonamidových experimentů za použití gangrenózních kultur, jako byl streptokok a stafylokok, obdržely nejvyšší peněžní částku. Každá z těchto žen musela po obdržení částky prohlásit, že se nejedná ani tak o finanční kompenzaci jako spíše o jednorázovou finanční pomoc.²⁶⁸

Na základě dohod mezi ministerstvem financí Spolkové republiky Německa a polským ministerstvem zdravotnictví a veřejné péče, bylo Polsku poskytnuto 103 milionů DM na další vyrovnání.²⁶⁹ Tato jednání však nespĺnila očekávání ženských obětí. Slovo kompenzace bylo nahrazeno především finanční pomocí pro polské oběti lékařských experimentů, přičemž si tímto německá spolková vláda myla ruce nad převzetím odpovědnosti za lékařské zločiny spáchané nacisty. Dále rozdělováním peněz byla místo polského Červeného kříže pověřena polská vláda, tím se zvýšilo riziko zneužití peněz. A v neposlední řadě, částka 103 milionů DM měla být posledním činem v otázce finančního odškodnění, což znamenalo, že od tématu celoživotních důchodů pro „králíky“ bylo opuštěno a vyloučena byla doživotní finanční podpora, protože

²⁶⁷ Ibidem, s. 115.

²⁶⁸ WEINDLING, *From Clinic to Concentration Camp*, op. cit., s. 244.

²⁶⁹ RUCHNIEWICZ, *Polskie zabiegi...*, op. cit., s. 205.

náhradu dostaly v roce 1962.²⁷⁰ „Králicí“ jsou dodnes považovány za skupinu mimořádných žen, obětí lékařských experimentů, které přežily koncentrační tábor Ravensbrück díky jejich odhodlání a statečnosti.

7.6 PODOBA TÁBORA PO ROCE 1945

Když začala v padesátých letech studená válka, Ravensbrück se nacházel za železnou oponou, což znamenalo odtrhnutí přeživších vězeňkyň ze Západu a z Východu, což s sebou přinášelo i rozdílný výklad dějin tábora. Z táborového komplexu se stal památník komunistických hrdinek a ulice i školy po celém východním Německu se podle nich začaly přejmenovávat. Mezitím se na Západě Ravensbrück doslova ztratil z obzoru. Přeživším vězeňkyním, historikům a novinářům se stává tábor nepřístupným. Bývalé vězeňkyně projevily snahu zveřejnit vlastní vzpomínky ve svých domovských zemích, problém byl, že měly jen velmi omezený přístup k potřebným dokladům. Dokonce i protokoly hamburských procesů byly prohlášeny za tajné a v následujících třiceti letech zcela nepřístupné.²⁷¹

V prvních poválečných letech prováděly různé skupiny pamětní oslavy u improvizovaného pomníku v blízkosti bývalého tábora. Po založení Národního památníku v září 1959 se však vzpomínka stala více institucionalizovanou. Podobně jako u dalších dvou východních německých národních památníků – Buchenwaldu a Sachsenhausenu – se pamětní obřady konané v Ravensbrücku zaměřily na poctu bojovníků komunistického odboje. První známky uvolnění státního monopolu se objevily teprve v 80. letech 20. století s postupnou liberalizací a následným kolapsem komunistického režimu. Po znovusjednocení Německa v roce 1990 se pozornost posunula směrem k osudu jednotlivých vězňů a skupin vězňů, kteří byli doposud ignorováni. Památník Ravensbrück je od roku 1993 součástí Nadace braniborských památníků. Slouží jako připomínka teroru, války a tyranie, je také památníkem v kontextu ženské a genderové historiografie. Dnes je Ravensbrück hřbitovem, pamětním místem, místem činu, muzeem soudobé historie, místem vzdělávání a diskusí.

Pamětní historie začíná v roce 1948. Způsob, jakým se s lidským popelem zacházelo během prvních poválečných let, je svou lhostejností šokující. Oblast kolem krematoria na břehu

²⁷⁰ Ibidem s. 207.

²⁷¹ HELM, *Ravensbrück...*, op. cit., s. 11.

jezera Schwedt byla zpřístupněna veřejnosti. Tato část bývalého tábora byla využívána místním obyvatelstvem i Rudou armádou jako zdroj stavebního materiálu, jinak byla zcela zanedbána. Teprve v roce 1948 byla v oblasti zahájena renovace. V roce 1955, po první rekonstrukci areálu, byla vedle krematoria umístěna cedule s nápisem v ruském a německém znění. Poprvé tuto oblast označila jako svaté místo a formovala jej do nového kontextu mentální mapy, která nese hlavní myšlenku posvátnosti. Zpočátku místa bývalých koncentračních táboru v poválečném Německu byla zcela opomíjena a Ravensbrück nebyl výjimkou. Označením památného místa umožnilo zkoumání pro pamětní účely. Při zkoumání proměn násilí James Young vhodně poznamenal, že tento proces vytváří topografickou matici, která orientuje pamětníka a vytváří význam jak v zemi, tak v našich sbírkách.²⁷²

V následující části budu věnovat pozornost způsobu, jakým bylo místo kolem krematoria na březích jezera Schwedt, oblast zhruba tři hektarů, projektováno pro památník Ravensbrück. Jaká opatření musela být přijata, aby mohla být vzpomínka na toto místo vykonána? Jaké myšlenky leží za návrhem areálu? Jaký význam byl připisován krematoriu, lidským ostatkům a půdě v návrhu památníku? Od roku 1948, kdy byl bývalý koncentrační tábor pro ženy v jistém smyslu „znovuobjeven“ členy Asociace obětí nacistického pronásledování (*The Association of Victims of Nazi Persecution*), bylo krematorium centrem pozornosti. Podle jednoho z plánů měla být postavena čestná síň mrtvých nad kremačními pecemi. Byla rovněž plánovaná rekonstrukce krematoria.²⁷³ V 50. letech minulého století pověřilo ministerstvo kultury východoněmeckou skupinu architektů známou jako Buchenwaldův kolektiv vypracováním koncepce pro design památníku Ravensbrück. Část krematoria byla zbořena a nainstalovány byly nové a větší dveře. Tyto změny byly provedeny s cílem přizpůsobit krematorium požadavkům veřejných pamětních oslav. Proč je obzvlášť tak velké krematorium významným prvkem v designu památníku Ravensbrücku i přesto, že většina vězeňkyň znala tábor pouze zevnitř a nikdy neměla přístup do oblasti krematoria, které se nacházelo u zdi tábora v blízkosti jezera Schwedt?²⁷⁴ Mnoho přeživších tuto lokalitu opravdu nepoznává, a zároveň je pro ně velmi obtížné sladit jejich

²⁷² YOUNG, E. James. *The Texture of Memory Holocaust, Memorials and Meaning*. New Haven and London: Yale University Press 1993, s. 7.

²⁷³ V dopise od Fanny Mütze-Spechtové Generálnímu sekretariátu Asociace obětí nacistického pronásledování z 19. dubna 1948. Sbirka Ravensbrück Memorial/Stiftung Brandenburgische Gedenkstätten (MGR/SBG), RA I/3-5 K XXXVI, B1, s. 42.

²⁷⁴ Tábor neměl do roku 1943 k dispozici vlastní krematorium uvnitř tábora, první krematorium bylo postaveno až v roce 1943, předtím byli mrtví zpopelňováni v městském krematoriu v nedalekém městě Fürstenberg.

vzpomínky na vězeňský komplex složený z dřevěných chatek s novým pamětním místem poblíž jezera.

Také v dnešním Rakousku slouží bývalá krematoria koncentračních táborů jako ústřední body pro připomínku událostí. V bývalých koncentračních táborech, kde již dnes neexistují budovy krematorií, například v Sachsenhausenu nebo v Neuengamme, jsou tato místa označena pamětníky. Jejich zvláštní význam spočívá v tom, že jsou posledním místem, kam byl mrtvý člověk přijat. Obzvláště, když člověk neputuje do hrobu, takováto místa se stávají rozhodujícím pro památku zesnulých.²⁷⁵ Krematoria byla, jak píše Bertrand Perz: „symbolicky zpracována jako památka“ a našla své místo na mnoha obávkách nejrůznějších publikací. Například replika přední strany kremační pece z koncentračního tábora Mauthausen je vystavena v Pamětním muzeu holocaustu Spojených států ve Washingtonu (*United States Holocaust Memorial Museum in Washington, DC*).²⁷⁶ Na rozdíl od hrobu zůstává kremační pec jakýmsi „tajemným sociálním místem“ a obecně se považuje za tabu.²⁷⁷ Současně slouží jako magnet pro všechny emoce hrůzy a zděšení. Tyto myšlenky by mohly sloužit k vysvětlení významu krematoria ve všeobecné paměti o koncentračních táborech.

Od oficiálního otevření národního památníku Ravensbrück v roce 1959 bylo krematorium součástí tzv. zážitkové stezky, která má návštěvníky provést po areálu. Buchenwaldský spolek, tedy skupina již zmíněných architektů, kteří byli pověřeni návrhem památníku, se rozhodla pro koncept, který zahrnoval krematorium a táborové vězení za ním. Po přejití tohoto místa měli návštěvníci přistoupit k hromadnému hrobu, kde byl vysypán popel nalezený v krematoriu spolu s 283 těly ležícími v prostoru tábora.²⁷⁸ Prohlídka končila u sochy s názvem *Burdened Woman* od Willa Lammerta, který je umístěn na podstavci namířený směrem k jezeru; ženská bronzová postava nesoucí další skomírající ženu, stojící na soklu vysokém několik metrů. Může se zdát, že levá noha sochy postupuje vpřed, což vyvolává dojem, že chce překročit jezero. Socha tak

²⁷⁵ PERZ, Bertrand a kol. *Die Krematorien von Mauthausen: Katalog zur Ausstellung in der KZ-Gedenkstätte Mauthausen*. Vienna 2008, s. 79.

²⁷⁶ *Ibidem*, s. 12.

²⁷⁷ FISCHER, Norbert. *Vom Gottesacker zum Krematorium: Eine Sozialgeschichte der Friedhöfe in Deutschland*. Cologne 1996, s. 110.

²⁷⁸ ESCHEBACH, Insa. *Die Sprache des Gedenkens: Zur Geschichte der Gedenkstätte, Ravensbrück 1945-1995*. Berlin 1999, s. 48.

poukazuje na nové začátky a porážku smrti a měla být považována za symbol svobody²⁷⁹ a představuje tedy konec příběhu, který poskytuje dojem uzavření. Návrh areálu zahrnuje tři historické památky: krematorium, táborové vězení a zeď tábora. *Burdened Woman* na břehu jezera Schwedt tak spojuje vše do podoby jakési mentální mapy. Návrh bychom tedy mohli chápat jako pokus o navození emoční reakce návštěvníků tím, že nabízí smysluplný pohled na historii ženského koncentračního tábora Ravensbrück. Návrh základu ukazuje interpretační přístup k historii srovnatelný s křesťanskými myšlenkami spasení a představuje cestu ze tmy až ke světlu. Podobné rozvržení cesty, v některých případech ve větším měřítku, je zobrazen také v památkách v Buchenwaldu, Dachau a v Neuengamme. Detlef Hoffmann nazval tento projekt *světskou cestou duchovního očištění*, která se řídí katolickým modelem Via Dolorosa.²⁸⁰ Design památníku v Buchenwaldu je jakýmsi leitmotivem procházení smrtí a boje o vítězství. Cesta měla vést Němce od smrti k životu, tj. od krematoria skrze samotný tábor k soše a odtud až k věži a tedy do světla k vykoupení.²⁸¹ Takovéto cesty duchovního očištění však byly použity nejen pro návrhy památníků koncentračních táborů, ale také pro další pomníky hromadného zabíjení. Za příklad může posloužit námořní památník Laboe v severním Německu, plánovaný od 20. let 20. století a oficiálně otevřený v roce 1936 k uctění padlých námořníků v první světové válce, nebo také pamětník Mamajovy mohyly nacházející se ve Volgogradu v Rusku, postavený v roce 1967, a připomínající bitvu u Stalingradu. Tyto pomníky, lišící se svými specifickým kontextem a záměrem, sdílí stejný interpretační přístup tím, že nabízejí jistou formu vykoupení.²⁸²

O vězeňkyních z Ravensbrücku máme četné informace o solidaritě jednotlivých žen stejné národnostní skupiny, které vytvářely tzv. táborové rodiny, skupiny, založené na vzájemné podpoře, aby tak zvýšily své šance na přežití. Existuje však také mnoho výroků pozůstalých, kteří jsou s tímto obrazem harmonické vězeňské společnosti založené na vzájemné solidaritě zcela v rozporu. Margarete Buber-Neumannová tvrdí, že „*křesťanský člověk je duchovně očištěn a zušlechtěn utrpením.*“ Život v koncentračním táboře dokázal, že opak je pravdou. Není nic nebezpečnějšího než utrpení, a nadměrné utrpení, které ženy prožívaly, kdy se jedna podívala na

²⁷⁹ LANWERD, Susan. Skulpturales Gedenken: Die ‚Tragende‘ des Bildhauers Will Lammert. In *Die Sprache des Gedenkens*, roč. 6, 1995, s. 39-54.

²⁸⁰ HOFFMANN, Detlef. *Das Gedächtnis der Dinge: KZ-Relikte und KZ-Denkmäler 1945-1995*. Frankfurt/Main 1998, s. 74.

²⁸¹ VOLKHARD, Knigge. *Von der Erinnerung zum Monument: Die Entstehungsgeschichte der Nationalen Mahn – und Gedenkstätte Sachsenhausen*. Berlin 1996, s. 112.

²⁸² COLE, Tim. *Selling the Holocaust: From Auschwitz to Schindler. How History is Bought, Packaged, and Sold*. London 1999, s. 153.

druhou a v očích se jí blýskala velká závist a rozhořčení. Suchý kousek chleba nebo jen o trochu větší porce margarínu stačilo k tomu, aby vyvolal ohnisko nenávisti a přísahu pomsty.²⁸³

Myšlenka solidarity mezi vězeňkyněmi byla pro veřejnou vzpomínku na Ravensbrück velmi zásadní. V této souvislosti představuje socha něco, co je pro tuto komunitu základem. Bez ohledu na velký počet bývalých vězeňkyň, které si připomínají velmi odlišné formy chování, představuje *Burdened Woman* postoj, který nabízí útěchu díky vzpomínce na materství stojící tváří v tvář hrůzám tábora. Komunistická propaganda tento památník opatřila věnováním silným ženám se silnou vůlí, ženám se znalostmi, které stály pevně nohama na zemi a podporovaly své slabší přítelkyně, bezbranné oběti. Je památníkem připomínající věčnou slávu hrdinek, které zde bojovaly až do posledního dechu. Bezbranné oběti jsou tu zmíněny pouze proto, že byly podporovány a udržovány při životě silnějšími. Židovští vězni v tomto příběhu figurují opravdu jen okrajově, a pokud ano, slouží jako temné pozadí, na kterém se projevují činy politických vězňů, jež se jeví ještě více jako hrdinské.

Úplně první pamětní události se v Ravensbrücku konaly v den Mezinárodního dne obětí fašismu, který se každoročně slavil každou druhou neděli v září. Od 50. let minulého století však výročí osvobození tábora nabylo významu. Veškeré vzpomínkové obřady se řídily stejným politickým vzorcem po několik dalších desetiletí – tichý pochod, manifestace nebo průvod vždy tvořily ústřední prvek těchto obřadů. Až do dokončení památníku v roce 1959 byly události vždy zahájeny shromážděním na fürstenberském náměstí, sborové zpěvy a slavnostní projevy pak doprovázely průvod mířící k Ravensbrücku, aby byly na památku padlých položeny věnce. Po zpřístupnění památníku již místo náměstí nebylo více potřebné, protože samotný památník byl navržen jako místo pro shromažďování. Účast vojenských formací na ceremoniích dokumentuje také význam ceremonií, které se konaly v 50. letech v rámci sociopolitického sebeurčení NDR. Don Handelmann popsal oficiální obřady jako „*způsoby, jak zdůraznit pořádek ve světech jejich účastníků*“. Pokud veřejná vzpomínka slouží jako „*zrcadlo, které se odráží ve společnosti, pak obřady vždy nabízely performativní potvrzení jednoty mezi ozbrojenými silami státu a lidmi*“.²⁸⁴ Veřejná přísaha, kterou složili členové Svobodné německé mládeže při příležitosti desátého výročí osvobození v roce 1955 poslouží jako příklad: nejprve jsou oběti Ravensbrücku

²⁸³ BUBER-NEUMANN, Margarete. *Als Gefangene bei Stalin und Hitler: Eine Welt im Dunkel*. München 1949, s. 243-244.

²⁸⁴ HANDELMANN, Don. *Models and Mirrors: Towards and Anthropology of Public Events*. Cambridge 1990, s. 8.

oslovovány a ctěny jako „ženy a matky“, poté přísaha pokračuje: „*Vaše krev nebyla prolita zbytečně. Její proud dále proudí ve spojení s krví prolitou slavnými hrdiny sovětské armády, která osvobodila náš národ a všechny národy Evropy od Hitlerova fašismu. Dnes stojí národy Sovětského svazu jako naši nejbližší a nejdražší přátelé. A vy také stojíte vedle nás, vy statečné matky, posilující nás vaší přítomností.*“²⁸⁵ Asymetrie genderové dichotomie je jasná: ženská krev by byla zbytečně prolita, jak se říká, kdyby nebyla sjednocena s krví mužských sovětských hrdinů. Právě oběť těchto hrdinů zabránila ženám, aby se staly pouhými oběťmi. U památníku v Buchenwaldu byl rozšířen mýtus o mužském aktivním odboji a osvobození ozbrojených vězňů. Naproti tomu odpor v Ravensbrücku byl představován obrazem žen, které se starají navzájem samy o sebe.²⁸⁶

Ve skutečnosti až do konce 80. let minulého století bylo možné pořádat tyto vzpomínkové obřady pouze za účasti tajné policie. Členové východoněmeckého mírového hnutí (*East German peace movement*), kteří se začali účastnit ceremonií v 80. letech, byli pod neustálým dohledem ministerstva státní bezpečnosti (*Ministerium für Staatsicherheit*, známá jako Stasi)²⁸⁷ jejíž agenti by okamžitě zasáhli, kdyby se objevily známky „provokativního chování“. Věnce kladené nežádoucími menšinami, jako je například skupina lesbiček v roce 1986, byly často ihned odstraňovány, stejně jako knihy návštěv, ve kterých se objevovala nežádoucí protikomunistická jména. Vláda NDR tak odepřela přístup k historii Ravensbrücku všem, kteří byli považováni za nežádoucí pro „socialistickou komunitu“ státu. Toto vyloučení se týkalo nejen účastníků oslav osvobození, ale také celých skupin vězňů. Hovoříme o skupinách, jako jsou Židé, kriminálníci, prostitutky, Romové, svědkové Jehovovi a mnoho dalších. Tyto skupiny pocházeli z „temné strany“ tábora a nebyli zahrnuti do oficiálního diskurzu o obětech antifašistických hrdinek. Takové výjimky ukazují, že pouze ti, kteří mají význam pro sebepojetí vlastní komunity, jsou považováni a hodni pocty, ti, jež neměli své místo v genealogii historie obětí.

První známky demokratizace paměti se objevily v Ravensbrücku v 80. letech 20. století, kdy se různé nesouhlasné občanské skupiny začaly účastnit obřadů. Skupiny, které se staly aktivními na národní a mezinárodní scéně, řeč je o rasových a sexuálních menšinách, o ženách,

²⁸⁵ Ibidem, s. 11.

²⁸⁶ KOONZ, Claudia. *Between Memory and Oblivion: Concentration Camps in German Memory*. Princeton 1994, s. 267.

²⁸⁷ Hlavní tajná služba a rozvědka NDR se sídlem ve Východním Berlíně.

mládeži a o desítkách nových národů a etnických skupinách usilujících o suverénní postavení.²⁸⁸ V době 50. výročí osvobození tábora na jaře roku 1990, v důsledku pádu berlínské zdi, jenž zapříčinil sociální a politický otřes nejen přítomnosti, ale i minulosti. Na improvizovaném slavnostním ceremoniálu v dubnu 1990 bylo přítomno jen několik lidí. Místo písní o nesmrtelných obětech a „bratrech“ pochodujících ke slunci zpívali *Dona Nobis Pacem*. Na počátku 90. let se s nově sjednoceným Německem účastnily slavné společenské i politické skupiny na obřadech v Ravensbrücku, kde si slavnostně připomínají své nově nabyté a nalezené dědictví. V roce 1994 se ruská armáda definitivně stáhla z východního Německa a části bývalého tábora, které okupovala, byly poprvé ve své historii otevřeny veřejnosti. 50. výročí osvobození tábora v dubnu 1995 bylo uspořádáno jako rozsáhlá mezinárodní událost, na kterou stát Braniborsko pozval více než 1 300 bývalých vězňů z celého světa. Velký počet akcí a jejich různorodost se promítla v obrazových výstavách, bohoslužbách, promítání filmů, čtení nebo pokládání věnců.

²⁸⁸ GILLIS, R. John. *Memory and Identity: The History of a Relationship*. Princeton 1994, s. 19.

ZÁVĚR

Cílem této práce bylo přiblížit a osvětlit historii německého koncentračního tábora Ravensbrück, jediného koncentračního tábora určeného pouze pro ženy. Od samého začátku si právě díky tomuto „privilegiu“ vyšlapal svou vlastní cestičku. Byl totiž poután trochu odlišnými ústředními směrnicemi, než tomu bylo u jiných mužských či smíšených koncentračních táborů. Pokud se někdo přímo nezabývá tématem druhé světové války a s ním spojeného tématu holocaustu, neměl možná dosud tušení, že takový druh tábora existoval, co více, všichni se dnes učíme o nejznámějších táborech jako je Osvětim, Buchenwald či Majdanek. Ale pravdou je, že s názvem Ravensbrück se mnozí lidé setkávají poprvé. Mým cílem proto bylo zasvětit do historie, dle mého názoru velmi krutého, ale často opomíjeného koncentračního tábora, který se nacházel nedaleko města Fürstenberg poblíž Berlína – Ravensbrück. Tábor se rozkládá na břehu jezera Schwedt přímo uprostřed lesa. Heinrich Himmler, jakožto zakladatel tohoto tábora, si liboval v tom, že tábor se nachází v příjemném prostředí obklopeném přírodou, avšak pravděpodobnější vysvětlení je, že byl tento tábor jednoduše skryt před zraky okolí a o hrůzách, které se uvnitř děly, toho dnes moc lidí neví.

Jednu z kapitol jsem věnovala historii samotného tábora, který byl založen v květnu roku 1939, těsně před začátkem druhé světové války. Je to místo, ve kterém našlo svou smrt až desítky tisíc žen různých národností. Zpočátku byly do tábora umísťovány Němky, které se provinily odporem vůči Hitlerově nacistickému režimu, účastnily se odbojového hnutí, dále sympatizantky s komunismem či jednoduše ty, které Hitler považoval za lidský odpad, tedy zlodějky, prostitutky, Romky či příslušnice náboženských sekt.

Tábor si prošel několika etapami své existence. Hovoříme o čtyřech fázích, během kterých ženy žily ve velmi těžkých a specifických podmínkách. První etapu jsem již zmínila, v druhé, trvající od září 1939 do srpna 1944 se tábor postupně zaplňuje už dalšími národnostmi, jako jsou Židovky, Maďarčky, Polky, Češky ad., konečný počet národností, které se zde objevily je 27. Třetí etapa, tedy od srpna 1944, je obdobím, kdy do tábora přijíždějí masové transporty z Polska, konkrétně z varšavského ghetta, etapa trvá do roku 1945, kdy nastupuje závěrečná fáze, která je spojena s evakuací tábora a likvidací všemožných usvědčujících důkazů. Tábor je osvobozen Rudou armádou 30. dubna 1945.

Tento koncentrační tábor byl původně konstruován jako „skromný“ tábor určený pro šestnáct set vězňů, avšak už v roce 1941 zde žilo až osm tisíc vězňů. Konečný počet se pohyboval okolo 130 000. Tábor tak musel projít nutnou rekonstrukcí a rozšíření o další bloky bylo více než nezbytné. V dobách jeho největší koncentrace spaly na třípatrových prýčnách, poskládané na jednom lůžku tři ženy. V táboře se nacházelo šestnáct bloků, táborová ošetřovna, nemocnice zvaná *revír*, bunkr čili táborové vězení uvnitř vězení a od roku 1943 také krematorium. Otřesné životní podmínky byly jedním z hlavních faktorů příčin úmrtí vězeňkyň. Nedostatečná hygienická opatření a s ním spjatý otravný svrab, různá kožní onemocnění, pohlavní choroby, průjem, infekční onemocnění, tuberkulóza či tyfus. Jaké další příčiny úmrtí však ženy podstoupily a čím je tento tábor natolik specifický? Jak název práce napovídá, šlo o lékařské experimenty prováděné na vězeňkyních v tomto koncentračním táboře. Pokusila jsem se přiblížit osudy 74 polských žen, které se těmto experimentům nuceně podrobily a které se s následky medicínských operací, pokud operaci přežily, potýkaly po zbytek svého života.

Nacistická medicína je velmi známým a omílaným, ale velmi zajímavým tématem sledovaným již po dlouhá léta. Od roku 1942, kdy byly experimenty prováděny, považoval Himmler tyto pokusy za jeden z hlavních účelů koncentračních táborů. Pokusy, jak jsem již zmínila, byly převážně prováděny na polských ženách přivážené ze speciálních *sondertransportů* z Lublinu. Ženy netrpěly žádnými vážnými onemocněními, byly v dobré zdravotní kondici, mladé a před příjezdem do tábora plné života. Věk těchto žen, kterým se po absolvování těchto operací začalo říkat „králíci“, co víc, samy oběti těchto operací se tak začaly nazývat, se pohyboval od 18 do 35 let, některé zdroje uvádí dokonce věk od 16 až do 50 let.

22. července 1942 bylo pozváno 74 Polek na *apelplac*, tedy místo, kde byly prováděny ranní a večerní nástupy. Společně s nimi se zde byli Karl Gebhardt, jeho asistent Fritz Fischer, táboroví lékaři Rolf Rosenthal a Gerhard Schidlausky a opodál stojící Herta Oberheuserová. Právě tito se podíleli na výkonu experimentálních pokusů. V Ravensbrücku docházelo ke dvěma skupinám operací: operace mající za cíl vyvolat infekci a následně ji léčit za pomoci sulfonamidů. Druhá skupina operací se týkala operace kostí, svalů a nervů. K urychlení experimentu s podáním sulfonamidů došlo v důsledku atentátu na zastupujícího říšského protektora Čech a Moravy – Reinharda Heydricha, ke kterému došlo 27. května 1942. Jak je známo, Heydrich atentát přežil, nicméně byl těžce raněn a na následky infekce 4. června umírá.

Gebhardt, jakožto přímý a důvěryhodný Himmlerův lékař byl ihned po atentátu pozván do Prahy, aby se pokusil těžká zranění vyléčit. Vzhledem k absenci penicilinu zde existovala možnost léčby sulfonamidy, což Gebhardt odmítá a později ho toho odmítnutí přivádí k onomu tématu lékařských experimentů na polských ženách. Záleželo mu především na udržení mezinárodního renomé jeho kliniky v Hohenlychenu, kterou úspěšně vedl. Operace spočívaly ve vyvolání infekce řezné rány, do které je aplikována bakterie, vyvolávající flegmónu, tedy akutní hnisavé infekční onemocnění. Bakterie byly podány bezprostředně do rány nebo injekcí, vpíchnuté do svalu dolní končetiny. Během těchto operací jedné skupině operovaných sulfonamidy podával, a druhé ne, aby tak zjistil, že se lékařský sbor okolo Heydrichovy smrti spletl, když se neřídil pokyny při podání sulfonamidu. Při kostních operacích docházelo k jejich lámání, implantaci kostí a kostních úlomků. Svalové operace spočívaly ve vyseknutí části stehenního svalu a dolní končetiny, zatímco operace nervů se opíraly o odstranění části nervů na dolní končetině. Cílem byl výzkum regenerace tkání a také transplantace kostí z jedné osoby na druhou. Části kostí, svalů a nervů byly odstraňovány bez použití jakýchkoliv anestetik. Operace způsobovala nesnesitelné bolesti, které vyústily v trvalé zranění. Často si měli mladí lékaři pouze zlepšit lékařskou praxi při neobvyklých zákrocích a následné léčbě. Aby se však dosáhlo přesvědčivějších výsledků, měly být provedeny experimenty se „skutečnými“ ranami, míněno takové, které připomínají válečná zranění. Tři skupiny žen tedy podstoupilo další tři série operací a na každé z nich se účastnilo deset osob. Nebyla využita technika střelné rány, nýbrž technika rány řezné. Během první série byly využity bakteriální kultury s kousky dřeva, v druhé sérii bakterie s kousky skla a ve třetí bakterie i se dřevem a sklem zároveň. Ve všech případech, kdy infekce dosáhla určitého vývojového stádia, dostávaly pacientky sulfonamidová léčiva, aby bylo zjištěno, jaká je jejich účinnost. Některé ženy však nedostaly žádné léky, aby účinnost léku mohla být porovnána a příslušně vyhodnocena. Ze skupiny 74 Polek zemřelo těsně po zákroku pět osob, šest jich bylo následně zastřeleno, protože byly živoucím a ohrožujícím důkazem nacistických zločinů. 63 operovaných žen se podařilo zachránit.

Což mě přivádí k tématu tajné korespondence, na kterou jsem se v jedné z kapitol zaměřila. Autorky těchto dopisů byly ženy, které tyto operace podstoupily a které chtěly informovat svou blízkou rodinu o tom, co se v táboře děje. Tušily totiž, že budou dříve či později stejně zabity, a věděly, že pokud na povrch vyplave sebemenší informace o těchto zvěrstvech, mohou tak předejít dalším zbytečným operacím. A proč tajná korespondence? Je jasné, že

oficiální táborové dopisování procházelo přísnou německou cenzurou, pokud by se jen některá nepatrně zmínila o zákrocích, hrozil jí krutý trest, v horším případě smrt. Zaslat dopis, který by v sobě skrýval obsah, bylo velmi těžké, nicméně jedna z vězeňkyň přišla s nápadem, že by dopisy mohly být psány neviditelným inkoustem, který není na první pohled viditelný, avšak po namočení tekutinou, v jejich případě se jednalo o vlastní moč, jež na papíře nezanechávala žádné stopy, byl text opět vidět. Text byl psaný v šifrách, případně mezi řádky klasického informačního dopisu. Díky přečtení a rozluštění několika tajných dopisů se členové rodiny mohly dozvědět, jak je v táboře s vězeňkyněmi zacházeno. Zprávy postupně předávali promyšlenou cestou až do Londýna, kam doputovaly díky anglickému rádiu BBC. Psaní tajných dopisů fungovalo zhruba rok a půl.

Jak se však tyto ženy vyrovnávaly s krutou minulostí? V jedné z kapitol mé diplomové práce jsou poválečná soudní řízení s válečnými zločinci na hamburském a norimberském soudním procesu, která získala značný mediální ohlas nejen v Polsku, ale i v zahraničí. V červenci 1951 vydal německý kabinet nařízení, podle kterého měly oběti pseudomedicínských lékařských experimentů získat nárok na odškodnění. Finanční nebo jakoukoliv jinou pomoc získávaly nejen od státu, ale i od různých neziskových organizací a spolků jako byla Katolická ženská liga, nebo díky různým finančním projektům, jehož autorkou je Caroline Ferridayová. Tato žena poskytla finanční prostředky a zajistila odbornou lékařskou pomoc postiženým ženám z Ravensbrücku. K odškodnění obětí došlo až v roce 1962, výše kompenzace závisela na míře poškození způsobená experimenty. Spíše než o finanční kompenzaci se jednalo jednorázovou finanční pomoc.

Téma jsem uchopila spíše obecněji ale s detailnějším ohlédnutím na vykonané operace. Využívala jsem metodu diachronního a synchronního přístupu, jež mi v mnoha případech pomohlo najít odpovědi na otázky, jež jsem si kladla. Často jsem se opírala o literaturu, jejichž autorkami byly samotné vězeňkyně, proto jsem využívala i jejich konkrétní výpovědi a vzpomínky. Téma by bylo možné rozšířit o další výzkum týkající se například revize dopadu experimentů se sulfonamidy dnes a doplnit ho o současný pohled a etický názor lékařských odborníků na tuto problematiku. Doplnujícím tématem by mohla být i diskuse a pohled na historické události členů rodiny, jež jsou potomky či příbuzní obětí nacistických lékařských experimentů.

SUMMARY

The central/main theme of this diploma thesis is the German concentration camp Ravensbrück, commonly known as the only concentration camp exclusively for women. This camp is located near the town of Fürstenberg, about 90 km north of Berlin. The beginning of the camp dates to May 1939. Up to 130,000 women of 27 nationalities passed through, although initially the camp was rather intended for German women who were in conflict with the Nazi regime and often took part in the resistance movement. Communists, thieves and prostitutes were also placed here. Later, since September 1939, the camp is (was) gradually filling up, the most frequent transports are (were) from Lublin and Warsaw, the highest increase dates back to 1944, when arrives transport from the Warsaw ghetto. Concentration camp ceased to be under German rule at the end of April 1945, when it came under the rule of the Red Army.

However, if this camp is special for anything, then it is medical experiments that have been regularly performed here on Polish women since 1942. Physicians such as Karl Gebhardt, Fritz Fischer and Gerhard Schidlausky are (the one who were mostly) involved in these medical experiments. There were two types of surgeries performed in Ravensbrück - the first aimed to cause infectious diseases and then to treat these injuries with sulfonamide, and the second group of surgeries involved bone, muscle and nerve surgery. It is striking that the women on whom the procedures were performed were often very young and in good health. The procedure consisted of inducing an infection in the incision to which the bacteria was later applied. The bacteria were injected into the muscle of the lower limb or immediately applied to the wound. The aim of the research was to monitor the course of effectiveness of this drug. During these experiments, one group of women was given the cure and the other was not, in order to conclude if this cure had effect on clearing the infection or not. During bone surgery, the bones were broken and implanted. Muscle operations, on the other hand, took place mainly on the lower limbs, the procedure consisted in cutting out parts of the thigh muscle, and completely without the use of any anaesthetics. The aim of this research was to determine the state of tissue regeneration. Five of the 74 Polish woman died shortly after the operation, and six were later shot as living evidence of these experiments.

The dehumanization of these women had a great influence not only on their physical health, but also on their mental health. It is part of mass terror and violence, genocide, slavery and oppression, considered one of the most typical symbols of the Nazi government. During the Holocaust, each woman experienced dehumanization in a different way. The exploitation of women's bodies could be seen as an eternal battle with genocide and the Hitler regime. In one of the chapters of my diploma thesis, I also focused on how women fought with such an approach treatment. The mere forced nudity that was on daily basis can be considered as a humiliation. Shaving hair and the absence of menstruation due to enormous stress was one of the other aspects of loss of self-confidence, vulnerability, femininity and violation of female chastity standards. The fact that women are much more prone to sexual assaults and assaults in general has put them in an extremely precarious and very dangerous situation. From a certain perspective, violence against women is a depiction of relationships that are unbalanced in the social environment, and at the same time supports these unequal relationships. The environment of the concentration camp deconstructed their identity as well. Not only physical, but above all mental trauma was engraved in women until their death.

Each woman dealt with the experiences of the concentration camp in her own way. In recent days, just before liberation, days have been very lengthy, exhausting, and no less traumatic. The final order was to evacuate the camp and leave only the seriously ill. Several thousand of women were forced to move to another concentration camp, and this march became a death march for most of them. Among them were about 40 women who underwent the above-mentioned medical experiments, 18 women managed to leave Ravensbrück by a transport to another camp, which was in Neustadt-Glewe and Bergen-Belsen, but the suffering did not end there either. Their position was extremely threatened because they were considered new ‚spongers‘ and were still forced to fight for their own survival. After the end of the war, these women managed to obtain financial compensation thanks to the help of America (The United States) and West Germany. However, this amount will never help erase the terrifying memories of the concentration camp experiences.

STRESZCZENIE

Głównym tematem mojej pracy magisterskiej jest niemiecki obóz koncentracyjny Ravensbrück, powszechnie znany jako jedyny obóz koncentracyjny dla kobiet. Obóz znajduje się w pobliżu miejscowości Fürstenberg, około 90 km na północ od Berlina i powstał w maju 1939 r. Przeszło przez niego około 130 000 kobiet 27 narodowości, choć początkowo obóz był przeznaczony raczej dla Niemek, które popadły w konflikt z reżimem nazistowskim i często były również członkiniami ruchu oporu. Umieszczono tu także komunistki, złodziejki i prostytutki. Później, od września 1939 r., kiedy obóz stopniowo się zapełniał, najczęstsze transporty pochodziły z Lublina, Warszawy i innych części Polski, najwięcej więźniarek z terenów Polski pojawiło się w 1944 r., kiedy transporty przybywały z getta warszawskiego. Obóz został oswobodzony spod władzy niemieckiej pod koniec kwietnia 1945 r., kiedy przeszedł w ręce Armii Czerwonej.

W obozie tym na szczególną uwagę zasługuje fakt, że od 1942 r. były w nim prowadzone eksperymenty medyczne na polskich kobietach. Lekarze tacy jak Karl Gebhardt, Fritz Fischer i Gerhard Schidlausky brali udział w tych w eksperymentach medycznych. W Ravensbrück istniały dwa rodzaje operacji - pierwszy miał na celu wywołanie chorób zakaźnych, a następnie leczenie ich sulfonamidami, a druga grupa operacji obejmowała operacje kości, mięśni i nerwów. Przeróżające jest to, że kobiety, u których wykonano zabiegi, były często bardzo młode i cieszyły się dobrym stanem zdrowia. Procedura polegała na wywołaniu infekcji w nacięciu, do którego wprowadzano później bakterie. Bakterie wstrzykiwano do mięśnia kończyny dolnej lub bezpośrednio do rany. Celem badań było monitorowanie przebiegu skuteczności tego leku. Jednak podczas tych eksperymentów lek podawano tylko jednej grupie kobiet, a drugiej nie, by Gebhardt mógł stwierdzić, czy podawanie tego leku miało wpływ na usunięcie infekcji czy nie. Podczas operacji kości, były one łamane i wszczepiane. Z drugiej strony operacje mięśni odbywały się głównie na kończynach dolnych, zabieg polegał na wycięciu części mięśnia podudzia, i to całkowicie bez użycia środków znieczulających. Celem tych badań było określenie stanu regeneracji tkanek. Pięć z 74 grup Polek zmarło wkrótce po operacji, a sześć zostało później zastrzelonych jako żywy dowód tych eksperymentów.

Dehumanizacja tych kobiet miała ogromny wpływ nie tylko na ich zdrowie fizyczne, ale także na ich psychikę. Proces ten był częścią masowego terroru i przemocy, ludobójstwa, niewolnictwa

i ucisku, uważanego za jeden z najbardziej typowych symboli rządu nazistowskiego. Podczas holocaustu każda kobieta doświadczyła dehumanizacji w inny sposób. Wykorzystywanie ciał kobiet można postrzegać jako jeden ze sposobów prowadzenia wojny przez reżim Hitlera, podobnie jak ludobójstwo. W jednym z rozdziałów mojej pracy magisterskiej skupiłam uwagę również na tym, jak kobiety walczyły z takim podejściem. Powszechną i wymuszoną nagość, która była na porządku dziennym, można już uznać za upokorzenie. Golenie włosów i brak miesiączki z powodu ogromnego stresu były dalszym z aspektów utraty pewności siebie, wrażliwości, kobiecości i naruszenia standardów higieny kobiet. Fakt, że kobiety są znacznie bardziej podatne na napaści na tle seksualnym i ogólnie napaści, stawia je dodatkowo w wyjątkowo niebezpiecznej i nieprzyjemnej sytuacji. Z pewnego punktu widzenia przemoc wobec kobiet jest obrazem relacji nierówności w środowisku społecznym, a jednocześnie wspiera te nierówne relacje. Środowisko obozu koncentracyjnego zakwestionowało ich tożsamość jako taką. Nie tylko szramy fizyczne, ale przede wszystkim doświadczenia psychiczne zostały wryte w ciałach i psychice tych kobiet aż do ich śmierci.

Każda z kobiet poradziła sobie z doświadczeniami obozu koncentracyjnego w swój własny sposób. W ostatnich dniach, tuż przed wyzwoleniem, dni były bardzo długie, wyczerpujące i nie mniej traumatyczne. Ostatnim rozkazem była ewakuacja obozu i pozostawienie tylko poważnie chorych. Kilka tysięcy kobiet zostało zmuszonych do przeniesienia się do innego obozu koncentracyjnego, a dla większości z nich ten marsz stał się marszem śmierci. Wśród nich było około 40 kobiet, które zostały poddane wyżej wspomnianym eksperymentom medycznym, 18 kobietom udało się opuścić Ravensbrück transportem do jednego z innych obozów, które znajdowały się w Neustadt-Glewe i Bergen-Belsen, ale cierpienie również na tym się nie skończyło. Ich pozycja była wyjątkowo zagrożona, ponieważ zostały uznane za nowe „pasożyty” i nadal były zmuszane, by walczyć o swoje przetrwanie. Po zakończeniu wojny kobietom udało się uzyskać rekompensatę finansową dzięki pomocy Ameryki i Niemiec Zachodnich. Jednak żadna kwota nigdy nie pomoże wymazać przerażających wspomnień z obozu koncentracyjnego.

SEZNAM PRAMENŮ

Archivy:

Historyczna Komisja Klubu b. Ravensbrück (Sbírka Historické komise Ravensbrück)

The Federal Archives (BArch / Deutschland – Koblenz)

Werkstatt der Erinnerung (WdE / Hamburg)

Institute für Zeitgeschichte München – Berlin (IfZ)

Časopisy:

„Przegląd Lekarski“

„Niepodległość“

„*Publications of the Modern Language Association of America*“

„*Journal of Women's History*“

„*Holocaust Studies: A Journal of Culture and History*“

„*Women in the Holocaust*“

„*Anthropological Quarterly*“

„*Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza*“

„*Glaukopis*“

„*Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni Niemieckich w Polsce*“

„*Medico-Legal Journal*“

Online zdroje:

<http://www.lowellmilkcenter.org>

<http://www.lowellmilkcenter.org>

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

BROWNMILLER, Susan. *Against Our Will: Men, Women, and Rape*. United States: Simon & Schuster, 1975. 472 s. ISBN 978-04499-0820-4.

BUBER-AGASSI, Judith. *Jewish Women Prisoners of Ravensbrück: Who Were They?* Oxford, England: Oneworld Publications, 2007. 334 s. ISBN 978-089672-872-1.

BUBER-NEUMANN, Margarete. *Als Gefangene bei Stalin und Hitler: Eine Welt im Dunkel*. Munchen: Zwolf, 1949. 285 s. ISBN 978-354-836332-5.

COLE, Tim. *Selling the Holocaust: From Auschwitz to Schindler. How History is Bought, Packaged, and Sold*. London: Psychology Press, 1999. 214 s. ISBN 978-04159-2813-7.

CZYŻ-WILGATOWA, Krystyna. *Ponad ludzką miarę. Wspomnienia operowanych z Ravensbrück*. Warszawa: Książka i Wiedza, 1969. 429 s.

DOLÁKOVÁ, Bohuslava. *Ženy jako oběti holocaustu (diplomová práce)*. Brno: Masarykova Univerzita, 2012. 59 s.

DÖRNER, Klaus a kol. *The Nuremberg Medical Trial 1946/1947. Transcripts, Material of the Prosecution and Defense. Related Documents*. Munich: K. G. Saur, 2001. 537 s. ISBN 978-35983-2154-2.

DWORKOVÁ, Debórah – PELT, Robert van Jan. *Osvětim: Od roku 1270 až současnost*. Praha: Argo, 2006. 512 s. ISBN 807-203-751-X.

ESCHEBACH, Insa. *Die Sprache des Gedenkens: Zur Geschichte der Gedenkstätte, Ravensbrück 1945-1995*. Berlin: Edition Hentrich, 1999. 326 s. ISBN 978-38946-8257-6.

FISCHER, Norbert. *Vom Gottesacker zum Krematorium: Eine Sozialgeschichte der Friedhöfe in Deutschland*. Cologne: Böhlau 1996. 256 s.

GILLIS, R. John. *Memory and Identity: The History of a Relationship*. Princeton, N. J: Princeton University Press, 1994. 24 s.

GOLDENBERG, Myrna. *Different Horrors, Same Hell: Women Remembering the Holocaust*. University of Washington Press, 2013. 300 s. ISBN 978-02959-9243-3.

GRZELA, Remigiusz. *Było, więc minęło*. Warszawa: Dom Wydawniczy, 2013. 304 s. ISBN: 978-83-7705-956-2.

HÁJKOVÁ, Anna. *Strukturen weiblichen Verhaltens in Theresienstadt*. In: BOCK, Gisela (ed.) *Genozid und Geschlecht: Jüdische Frauen im nationalsozialistischen Lagersystem*. Frankfurt, Main: Campus, 2005, 219 s.

HANDELMANN, Don. *Models and Mirrors: Towards and Anthropology of Public Events*. Cambridge: Berghahn Books, 1990. 340 s. ISBN 978-1-57181-165-3.

HASLANGER, Sally. *Gender and Race: (What) Are They? (What) Do We Want Them to Be?* Oxford, England: Blackwell Publishers Inc., 2000. 34 s.

HELLER, Jon Kevin. *The Nuremberg Military Tribunals and the Origins of International Criminal Law*. Oxford: Journal of Legal Studies, 2011. 528 s. ISBN 978-019955-431-7.

HELM, Sarah. *Ravensbrück. Život a smrt v koncentračním táboře pro ženy*. Praha: Beta-Dobrovský; Plzeň: Ševčík, 2017. 718 s. ISBN 978-80-7306-914-8.

HOFFMANN, Detlef. *Das Gedächtnis der Dinge: KZ-Relikte und KZ-Denkmäler 1945-1995*. Frankfurt/Main: Campus Verlag, 1998. 350 s. ISBN 978-3593-35445-3.

IVANOV, Miroslav. *Atentát na Reinharda Heydricha*. Praha: Hart, 2003. 384 s. ISBN 80-86529-36-3.

KIEDRZYŃSKA, Wanda. *Ravensbrück, kobiece obóz koncentracyjny*. Warszawa: Książka i Wiedza, 1965. 489 s. ISBN: 978-83-8098-806-4.

KLIMEK, Helena. *Ponad ludzką miarę: Wspomnienia operowanych z Ravensbrück*. Warszawa: Książka i Wiedza, 1969. 429 s.

KOONZ, Claudia. *Between Memory and Oblivion: Concentration Camps in German Memory*. Princeton, N. J: Princeton University Press, 1994. 280 s. ISBN 100-691-03200-9.

KREMER, S. Lilian. *Women's Holocaust Writing: Memory and Imagination*. Lincoln: University of Nebraska Press, 1999. 260 s. ISBN 978-08032-7800-4.

KUNERT, K. Andrzej. *Polskie Państwo Podziemne a Pawiak 1939-1944. Przewodnik po ekspozycji stalej*. Warszawa: Muzeum Niepodległości, 2009. 48 s. ISBN 838-7516-31-7.

MACHLEJD, Wanda. *Experimental Operations on Prisoners of Ravensbrück Concentration Camp*. Wydawnictwo Zachodnie 1960. 58 s.

MÁLEK, Prokop. *Sondy pod povrch lékařské vědy*. Praha: Avicenum, 1983. 362 s. ISBN: 08-058-82.

MIKULSKI, Jan. *Medycyna hitlerowska w służbie III Rzeszy*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1981. 220 s. ISBN 83-01-02252-3.

MITSCHERLICH, Alexander; MIELKE, Fred. *Doctors of Infamy: The Story of the Nazi Medical Crimes*. New York: Pickle Partners Publishing, 2015. 164 s.

MITSCHERLICH, Alexander; MIELKE, Fred. *Nieludzka medycyna. Dokumenty procesu norymberskiego przeciwko lekarzom*. Warszawa: Państw. Zakład Wydawnictw Naukowych, 1963.

MORRISON, G. Jack. *Ravensbrück: Everyday Life in A Women's Concentration Camp 1939-45*. Princeton, NJ: Markus Wiener Publishing, 2000. 367 s. ISBN 978-155876-218-3.

PACNER, Karel. *Doteky dějin: neobvyklý pohled do zákulisí moderní historie*. Praha: Plus, 2012. 238 s. ISBN 978-80-259-0151-9.

PAGNIEZ, Yvonne. *Évasion*, Paris: Flammarion, 1949. 340 s.

PAWEŁCZYŃSKA, Anna. *Values and Violence in Auschwitz: A Sociological Analysis*. Berkley: University of California Press 1979. 170 s. ISBN 978-0520-04242-1.

PÓŁTAWSKA, Wanda. *A bojím se snů*. Praha: Paulínky, 2012. 255 s. ISBN 978-80-7450-071-8.

PERZ, Bertrand a kol. *Die Krematorien von Mauthausen: Katalog zur Ausstellung in der KZ-Gedenkstätte Mauthausen*. Vienna: Bundesministerium für Inneres, 2008. 80 s. ISBN 978-39502-1838-1.

RINGELHEIM, Joan. *The Split between Gender and the Holocaust*. New Haven, CT: Yale University Press, 1998. 350 s.

RITTNER, Carol – ROTH K John. *Different voices: Women and the Holocaust*. St. Paul, MN: Paragon House, 1993. 456 s. ISBN 10-15577-8504-X.

RUCHNIEWICZ, Krzysztof. *Polskie zabiegi o odszkodowania niemieckie w latach 1944/45–1975*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2007. 342 s. ISBN 978-83229-2805-9.

RUSSELL OF LIVERPOOL, Lord. *Pod biczem swastyki*, Warszawa: Czytelnik, 1956. 301 s.
SEHN, J. *Obóz koncentracyjny Oświęcim-Brzezinka (Auschwitz-Birkenau)*, Warszawa 1961. 175 s. ISBN 978-18536-7498-3.

SCHMIDT, Ulf. *Justice at Nuremberg: Leo Alexander and the Nazi Doctors Trial*. New York: Basingstoke, 2004. 400 s.

SOMMER, Robert. Forced Prostitution in National Socialist Concentration Camps – The Example of Auschwitz. In: DRINCK, Barbara a GROSS Chung-noh (ed.). *Forced Prostitution in Times of War and Peace. Sexual Violence against Women and Girls*. Germany: Kleine Verlag Bielfeld. 2007, 136 s.

SPITZ, Vivien. *Doktorzy z piekła rodem. Przeróżające świadectwo nazistowskich eksperymentów na ludziach*. Poznań: Replika 2005. 308 s. ISBN 978-83662-1702-7.

SZYMONOWICZ, Wanda. *Beyond Human Endurance: The Ravensbruck Women Tell Their Story*. Warszawa: Interpress Publishers, 1970. 182 s.

WIŃSKA, Urszula. *Zwyciężyły wartości: Wspomnienia z Ravensbrück*. Gdańsk: Marpress, 1985. 326 s. ISBN 832-157-844-6.

ŠEBOROVÁ, Milena. *Česká trilogie*. Praha: Academia, 2009. 288 s. ISBN 978-80-200-2968-3.

VOLKHARD, Knigge. *Von der Erinnerung zum Monument: Die Entstehungsgeschichte der Nationalen Mahn – und Gedenkstätte Sachsenhausen*. Berlin: Ed. Hentrich, 1996. 325 s.

WITKIEWICZ, Zygfryd. *1000 słów o chemii i broni chemicznej*. Warszawa: Wydawn. Ministerstwa Obrony Narodowej, 1987. 306 s. ISBN 10-8311-07396-1.

WEINDLING, Paul. *From Clinic to Concentration Camp: Reassessing Nazi Medical and Racial Research 1933-1945*. Abingdon: Taylor & Francis, 2017. 376 s. ISBN 10-1472-48461-4.

WEINDLING, Paul. *Nazi Medicine and the Nuremberg Trials*. UK: Palgrave Macmillan, 2004. 496 s. ISBN 978-0230-50700-5.

WIŃSKA, Urszula. *Więzi: losy więźniarek z Ravensbrück*. Gdańsk: Marpress, 1992. 195 s. ISBN 838-534--9014.

YOUNG, E. James. *The Texture of Memory Holocaust, Memorials and Meaning*. New Haven and London: Yale University Press 1993. 398 s. ISBN 10-030-005991-4.